

II. Madách
Szimpózium

Madách Könyvtár – Új folyam 2.

Szerkesztette: Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent kötete:

1. I. Madách Szimpózium (1995)

II. Madách Szimpózium

A II. Madách Szimpózium támogatói voltak: a Balassagyarmati Polgármesteri Hivatal, a Fráter Erzsébet Középiskolai Leánykollégium (Balassagyarmat), az Intell RB Rt. (Budapest), a Madách Imre Általános Iskola és Művelődési Ház (Szügy), a Madách Imre Városi Könyvtár (Balassagyarmat), a Nemzeti Kulturális Alap (Budapest), a Nógrád Megyei Közgyűlés, a Palócföld (Salgótarján), a Rákóczi Szövetség (Budapest) és a Szügyi Polgármesteri Hivatal (Szügy)

**Ez a könyv a Balassagyarmati Önkormányzat
támogatásával jelent meg**

© Bene Kálmán, Benes Istvánné, Csáky Károly, Györffy Miklós, Kozma Dezső, Krizsán László, Madácsy Pirooska, Nagy Ervinné,
Radó György örököse

Készült Szegeden, 1996-ban. Felelős kiadó:
Pál József, műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 963 04 5908 6
ISSN 1219-4042

**A Palócföld és a Madách Irodalmi
Társaság közös kiadása**

**Salgótarján – Budapest
1996**

Tartalom

Bevezetés	9
Markó Antal: Üdvözlő beszéd	13
Fábián Jánosné: Üdvözlő beszéd	15

I. A kézirathoz közeledve

Benes Istvánné – Andor Csaba: Madách Imre kiadatlan verse	21
Győrffy Miklós: Széjlegyzetek Madách novellai <i>Feljegyzései</i> margójára	48

II. Az életrajz tényei

Krizsán László: 48 Madácha – Madách 48-a	57
Nagy Ervinné: Madách Imre rajzmestere	72

III. Értékelések és feldolgozások

Bene Kálmán: Vajda János kritikája <i>Az ember tragédiájáról</i>	87
Madácsy Piroska: Aurélien Sauvageot és tanítványai Madáchról	93
Kozma Dezső: Két erdélyi Madách-bemutató	109

IV. A kultusz

Csáky Károly: A szlovákiai Madách-kultusz és a nagykürtösi Madách Napok	119
Radó György: Madách Imre ősei	138

Előszó

Könyvtárunk újabb kötete a II. Madách Szimpóziium előadásait tartalmazza. A szimpóziium ezúttal már egésznapos rendezvény volt, amelynek nyitányaként 1994. szept. 30-án délelőtt a Madách Irodalmi Társaság megtartotta alakuló ülését Szügyben.

A délelőtti előadások után a résztvevők Alsósztrégován, a Madách emlékműnél helyezték el a társaság koszorúját, majd a délutáni-esti órákban Balassagyarmaton, a Fráter Erzsébet Középiskolai Leánykollégiumban folytatódtek az előadások.

A társaság legfontosabb céljai között határozta meg a szimpóziiumok évenkénti megtartását, s az elhangzott előadások megjelentetését.

Bevezetés

A Madách-kutató halandó, a Madách-kutatás halhatatlan. Hölgyeim és Uraim, tisztelt Hallgatóság! Amikor ezt a mondatot néhány hónappal ezelőtt egy levélben leírtam Tarjányi Eszternek, mintegy magyarázatként: miért is kérem Öt a soron következő Madách Szimpóziiumok társszervezésére, még nem tudtam, hogy néhány héttel később szomorú aktualitást kölcsönöz az iménti megállapításnak egy haláleset: július 2-án elhunyt Radó György költő, műfordító, irodalmár. Érdemben méltatni őt ismerői, kortársai tudják; én csak a Madách-kutatót tudom Önöknek bemutatni.

Radó György sok egyéb szellemi szenvedélye mellett a színpad szerepmese volt és a nyelveké. Feleségére, Kormos Márta művésznőre bizonyára sokan emlékeznek, akik a hatvanas években színházba jártak vagy a korabeli filmeket ismerik. E szenvedélyek nyomán nem csoda, ha *Az ember tragédiája* és szerzője is felkeltették az érdeklődését.

Harminc évvel ezelőtt kezdte el publikálni *Az ember tragédiája* fordításairól szóló tanulmányorozatát. A közel kétszáz folyóiratoldalmi publikációt utóbb meg lehetett volna jelentetni könyvként is, erre azonban már húsz évvel ezelőtt sem akadt vállalkozó. Így aztán a *Filológiai Közlönyt* évtizedeken át módszeresen gyűjtők meglehetősen szűk táborán kívül legfeljebb a különlenyomatokkal rendelkezők vagy a könyvtárakban bűvárkodók ismerik ezt a monumentális munkát. A fordítók közül sokakkal kapcsolatban állt, sőt volt, akit éppen ő bátorított újabb fordítás

elkészítésére. Maga is bele-belejavított a fordításokba; tehetett: több tucat nyelvet is jól ismert. Így pl. a portugál nyelvű kiadás megjelenése után javítási javaslatát elküldte a fordítóknak. Meg is lett az eredménye: rövidesen megjelent a második, javított portugál nyelvű brazil kiadás, amelyet így dedikált a két fordító egyike, Rónai Pál: „Radó Gyurinak ezt a 2., javított kiadást ugyanolyan szeretettel küldöm mint az elsőt, de most már szégyenkezés nélkül.” A lengyel nyelv régi nagy szerelmei egyike volt (akárcsak az ukrán), így aztán érthető, hogy elégedetlen volt a lengyel fordításokkal. A hetvenes évek egyik lengyel rendezője, Hebanowski is elégedetlen volt velük, ezért nekilátott, hogy a készülődésig előadáshoz újra lefordítsa. Radó György személyében olyan segítőtársra talált, aki folyamatosan lektorálta az egyes színek elkészült fordításait.

A hetvenes évek végétől Madách élete kezdte el mind jobban foglalkoztatni őt, s ezzel párhuzamosan egy irodalomtudományi módszer – tegyük rögtön hozzá: az orosz formalista-strukturalista eljárások legjobb hagyományait követő módszer –, amelynek magyarországi meghonosításában úttörő szerepet játszott. Ez a modern szláv módszer, amely a túlideologizált irodalomtudományi módszerek antitéziseként született, az életrajzi krónika volt. Madách különösen alkalmasnak látszott egy életrajzi krónika megírására, hiszen a személye, munkássága, tevékenysége körüli ideológiai viták meglepően élesek voltak, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy múlt századi alkotó volt. Szokás ezt is az elmúlt negyven (most már negyvennégy) évvel, s főképp Lukács Györggyel kapcsolatba hozni. Az igazság az, hogy inkább százharmincegy-néhány évről beszélhetünk, hiszen Erdélyi János bírálata óta *Az ember tragédiája* az ideológiai vitákban olyan kitüntetett szerepet játszott, amelyet irodalmi művek csak ritkán szoktak játszani.

Persze a Madách Imrével kapcsolatos tények közzététele már jóval az életrajzi krónika előtt megkezdődött. Krizsán László, majd az ő munkásságát folytatva Leblancné Kelemen Mária, Kerényi Ferenc s mások is szükségét érezték annak, hogy a Madách Imrére vonatkozó tényeket mielőbb, s a lehető legteljesebb mértékben publikálják. Radó György nem utolsó sorban éppen ezekre a munkákra támaszkodott, ezeket használta fel mintegy nyersanyagként a *Madách Imre életrajzi krónika* megírásához.

A nyolcvanas évekre a Madách-kutatás defenzívába szorult. Nem mintha nem lehetett volna bárkinek és szinte bárhol kutatni, de a publikálási lehetőségek erősen megfogyatkoztak. A Gondolat Kiadó mintegy utolsó gesztusként még kiadta Horváth Károly könyvét 1983-ban, s per-

sze Madách műveinek különböző kiadásaiban is látott fantáziát a könyvszakma, de attól kezdve lényegében Nógrád megyére hárult a Madách Imrével kapcsolatos tudományos könyvkiadás. Azt ugyan senki sem merete kimondani, hogy Madách nógrádi szerző volt – ugyan mi dolga lehet vele egy országos kiadónak? Ilyen szélsőséges álláspont tehát nem hangzott el, csupán ennek szellemében viselkedtek kiadóink: az Akadémiától a Zrínyiig. Csoda, hogy ilyen körülmények között nagyszerű munkák sora – amelyeknek jelentős hányada más országokban, ahol valóban létezik akadémiai könyvkiadás, az Akadémiai Könyvkiadónál jelenik meg – egyáltalán megjelenhetett. A *Madách Imre életrajzi krónika* – sok más, a Madách-kutatás szempontjából alapvető művel egyetemben – Salgótarjánban jelent meg 1987-ben. Sajnos a megyei megjelenést szó szerint kell vennünk. Kulturális életünk – elmúlt és jelenlegi – abszurdítására mi sem jellemzőbb, mint hogy a megye határain túl nem is terjesztették a könyvet. Olyan ez, mintha egy pohár tokaji szamorodniért legalábbis Tállyára kellene utaznunk. Az az élet más területein elképzelhetetlen abszurd helyzet, amely a honi könyvkiadás bizonyos területeit jellemezte és ma is jellemzi, azért is szót érdemel, mert nem kizárólag Madách Imrét vagy az élete és életműve iránt érdeklődőket sújtja. Ha egy könyv vagy egy folyóirat csak természetellenes módon juthat át a megye határain, akkor milyen eséllyel juthat el az ország határain túlra?

Radó Györgynek azonban nem szegte kedvét, hogy a kutatók egy szűk csoportján kívül könyvének még a megjelenéséről se nagyon szerezhetek tudomást az érdeklődők. (A Könyvvilág ilyen és hasonló „egzotikus” kiadványok megjelenéséről sohasem számolt be.) Újabb Madách-csal kapcsolatos könyvekbe kezdett, amelyek közül az egyiknek meg is érte a megjelenését. A Móra Ferenc Kiadónál, az *Így élt* sorozatban jelent meg *Így élt Madách Imre* címmel az utolsó életrajzi regény.

A szerző még éveken át sok más Madách-vonatkozású témával foglalkozott, de az ország könyvkiadói után lassan a megyei kiadók is beszüntették az ilyen jellegű könyvkiadást. Érthető: a szűken vett megyei vonatkozású témák megjelentetését végképp nem lehetett elvárni az országos könyvkiadóktól, így azok értelemszerűen előnyt élveztek a megyei könyvkiadásban; a labda visszakerült volna az országos könyvkiadókhoz, ha lehetett volna még ilyesmiről beszélni. De addigra már nem lehetett.

Nemcsak a könyvek, hanem – meglehet, a színpad iránti vonzalom miatt – a látvány is foglalkoztatta Radó Györgyöt. Jó másfél éve azzal fogadott, hogy tervet nyújt be a Magyar Televízióhoz egy tizenöt részes tévésorozatra. Mondanom sem kell: *Az ember tragédiája* adaptációjára gondolt. Valami olyasmit válaszoltam neki, hogy nemrég Balassa Zoltán

is felvetette a megfilmesítés gondolatát, igaz, ő inkább mozifilmre gondolt. Teltek-múltak a hetek, hónapok; közben a filmszakma sem tétlenkedett. Amennyire visszaemlékszem: következő látogatásom során azzal álltam elő, hogy hagyja a televíziót, bízva inkább az egészet egy szakemberre. Hiszen véletlenül éppen van egy fiatalember, aki rátermettnek látszik egy ilyen film megrendezésére! Kezdjük el tehát fénymásolni *Az ember tragédiája* eddig megjelent nyolc angol fordítását, aztán csomagoljunk! Nem, nem megyünk sehová; a csomagot feladjuk postán Spielbergnek, kezdjen vele amit tud, amit akar. Ő elég rátarti ahhoz, hogy az ürrajontet, ha művészileg úgy tartja helyesnek, kivigye az ürbe; ilyen apró technikai nehézségen igazán nem fog fennakadni. Az ötleten jót mulattunk, elképzelve Spielberget, amint az óvilágból érkező többkilós küldemény felbontásával bíbelődik, s tanácstalanul nézi a *Tragédia* nyolc angol fordítását.

Radó György azon – főképp Magyarországon – alig ismert irodalmáraink egyike volt, akinek 80. születésnapja alkalmából két évvel ezelőtt rendeztek egy nemzetközi fordításelméleti konferenciát. A Szombathegyen, 1992. nov. 13–14-én megrendezett tanácskozás jelmondata ez volt: *Transferre necesse est*. Az „Élni nem fontos...” kezdetű ismert ókori mondás sajátos folytatása: „fordítani viszont muszáj”.

Végül szeretnék köszönetet mondani támogatóinknak.

A II. Madách Szimpózium fővédnöke változatlanul a *Palócföld*. A rendezvényt idén Szügy Önkormányzata, továbbá a Művelődési Ház és Könyvtár, Balassagyarmat Önkormányzata, a Fráter Erzsébet Középsiskolai Leánykollégium és a Madách Imre Városi Könyvtár (Balassagyarmat), Nógrád Megye Közgyűlése (Salgótarján), a Rákóczi Szövetség, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint cégem, az Intell RB Rt. (Budapest) támogatta.

Markó Antal

Üdvözlő beszéd

Hölgyeim és Uraim! Markó Antal vagyok, a település polgármestere. Önök közül engem már sokan ismernek. Tisztelettel köszöntöm Önöket; nagyon örülök, hogy immár második alkalommal községünk adhat ott-hont az Önök rendezvényének. Nagyon remélem, hogy ma és holnap úgy

fognak elmenni ebből a két, szívemhez közelálló kis Nógrád megyei faluból, Szügyből és Csesztvéből – és Balassagyarmat városból –, hogy jövő évben is fogunk itt találkozni.

Mielőtt megkezdénék a munkát, engedjék meg nekem, hogy a községről néhány dolgot elmondjak; nagyon rövidre fogom fogni. Nem dicsekvésként mondom el, hanem a tények közléseként. Azt bizonyára Önök is tudják, hogy ez egy szlovák nemzetiségi település, és hál'Istennek most már évtizedek óta békében és tisztességben élnek itt szorgalmas emberek és asszonyok. A község Nógrád megye azon kevés települései közé tartozik, ahol mindig történik valami; szerencsére ezek a mi esetünkben inkább pozitívumok, mint negatívumok. Ha megengedik, összefoglalom, ami néhány rövid év alatt történt; csak a legfontosabbakat emelném ki.

1989-ben a község egy teljes, korszerű közvilágítási rendszert kapott; időközben egészséges vezetékes víz épült, ezzel egyidőben megkezdődött a település szennyvízcsatorna és tisztító telepének építése, majd a telefonhálózat fejlesztést is sikeresen végre tudtuk hajtani. S ha minden jól megy, két hét múlva a község fennállásának történetében egy nagyon jelentős esemény előtt állunk: a csatorna és a vezetékes gáz ünnepélyes átadására, fáklyagyújtásra készülünk.

Ezek után elmondhatjuk azt, hogy az infrastruktúránk teljeskörűvé vált, amit úgy gondolom, hogy nem sok Nógrád megyei 1400 lelket számláló település mondhat el magáról. Meggyőződésem az, hogy nemcsak ennek, de az országban sok hasonló kistelepülésnek jót tett az a fajta parlamenti rendszer, aminek kapcsán ilyen jellegű beruházások építéséhez lehetett csatlakozni, és rendkívül örülök annak, hogy ebben a községben az embereket nem kellett sokat győzködni azért, hogy ezek elkészüljenek. Nagyon sokat áldoztak ezért a község lakói; úgy gondolom, hogy erőfeszítésük meg fogja hozni majd az eredményt.

Még egyszer jó munkát kívánok Önöknek, érezzék jól magukat; azzal búcsúznék, hogy ismét találkozzunk majd: jövőre, Önökkel, ugyanitt.

Fábián Jánosné

Üdvözlő beszéd

Immár második alkalommal adhatok otthont a Fráter Erzsébet Középiskolai Leánykollégiumban a Madách Szimpóziumnak. Rendkívül nehéz helyzetben vagyok, hiszen olyasmit kellene mondanom, ami érdekes lehet a jelenlévők számára. Azért bízom abban, hogy sikerült megtalálnom azt a pontot, ami talán ezt a II. Madách Szimpóziumot érdekesebbé teheti.

Második alkalom – még rövid az idő, rövid a történelmi múlt, amire visszatekint ez a konferencia, mégis rengeteg élmény, rengeteg eredmény, ami már eddig is összejött ebből a kezdeményezésből. Andor Csaba kért fel, hogy köszöntsem a résztvevőket; nem második éve, hogy ebben az intézményben, ebben a kollégiumban itthon van. Hadd mondjam el azt, hogy a Madách Irodalmi Napoknak nagy hagyományai vannak Csesztvén, megrendezik minden évben, és valamikor négy esztendővel ezelőtt ő előadást tartott, és én megszólítottam azzal, hogy jöjjön el a mi Kollégiumunkba, és legyen segítségünkre abban, hogy az itt tanuló diáklányokhoz hozza közelebb Madách Imre személyét, és természetesen Fráter Erzsébetet is.

Igazán nagy merészség volt négy esztendővel ezelőtt (is) ezt a nevet kezdeményezni felvenni: Fráter Erzsébet. Gondolom, még ma is sokan megütköztek ezen. De hadd mondjam el a tisztelt jelenlévőknek azt, hogy a névválasztásnál igazán úgy készültünk, s úgy készítettük fel a diákjainkat arra, hogy tiszta szívvel, őszintén válasszanak nevet maguknak, hogy megismertették velük több olyan nő-egyénség életét, akiknek Balassagyarmathoz valamilyen közük van, s valamiről nevezetesek. Ilyen volt pl. Veres Pálné, és Fráter Erzsébet neve is felvetődött. Mert ha az ember a világot járja és megkérdezik, honnan jött, ha azt mondja: Magyarországról, sokaknak nem mond semmit ez a név. Különösen nem, ha Balassagyarmatot is említi. De ha azt mondja: Imre Madách, akkor már messze földön, nyugaton is felkapják a fejüket az emberek, s azt mondják: „igen, az egy híres hely lehet.” Nos, Fráter Erzsébet neve azért vetődött fel – s egyébként a diákok részéről vetődött fel igényként –, hogy mindenképpen nő legyen a névadó. (A kollégium előző névadója Geissler Eta volt.) Tehát a névválasztásnál, amikor erre készültünk, Veres Pálné neve is felvetődött, és megismerték sorra-rendre a kollégisták ezeket a nő-egyénségeket, akiknek Balassagyarmathoz valamilyen kötődésük volt. Egy esztendőn át tartott az ismerkedés a leendő névadóval. Hadd mondjam el: őszinte öröömre szolgál, hogy Nagy Ervinné, aki itt ül közöttünk, segítségünkre volt e munkában, hiszen ő is vállalta, hogy Veres Pálné életútját megismerteti a kollégistákkal, hogy ők valóban szívük szerint válasszanak a meglehetősen ismert nőalakjai közül. Aztán eljött a vá-

lasztás napja, amikor is a diákközösség összegyűlt az ebédlőben, ahol az imént a vacsorát elfogyasztották a kedves vendégek, és megismerték mind a két nő életútját. Előbb Veres Pálnéét, majd Fráter Erzsébetét. Szünetet tartottunk az ismertetők között. A szünetben úgy nézett ki: a diákság 75–80%-a jött el a szavazásra. Aztán elhangzott Fráter Erzsébet életútja. Itt kell megemlítenem T. Pataki László újságíró, aki segítségünkre volt abban, hogy megismertesse a névadónk életútját – ő írta a *Lidérccláng* című monodramát Fráter Erzsébet életéről. Ezt hallgatták meg a kollégisták. És a szavazás végeredménye: 72%-ban Fráter Erzsébet került elfogadásra. Drámai volt a hangulat, a diákközgyűlés, egyáltalán a lehetősége annak, hogy ilyen sorsdöntő kérdésben önkik titkos szavazáson lehetőségük van javaslatot tenni. Természetesen utána az következett, hogy kíváncsiak voltunk arra, miért Fráter Erzsébetre esett a választás, hiszen korábban sokan nyilatkoztak Veres Pálné mellett, mivel egyértelműen pozitív volt az életútja, tevékenysége példamutató. Nagyon egyszerűen fogalmazhatjuk meg az érzést, amit én egyértelmű következtetésként vontam le: szolidárisak voltak a szerencsétlen sorsú asszonnyal. Egyik diáklányunk úgy fogalmazott: „azért szavaztam Fráter Erzsébetre, mert édesanya volt, mert gyerekeket nevelt.” Ezt követően az Önkormányzat elé terjesztettük a névválasztást, s 1990. november 6-án Balassagyarmat Város Önkormányzata jóváhagyólag a Fráter Erzsébet nevet adta az intézményünknek; azóta viseljük. Sokan megszólhatnak ezért, sokan hitetlenkedve, kételkedve mondják: micsoda példaképet mertünk a diáklányok elé állítani ilyen névvel. Úgy gondolom, nem ez a fontos, hiszen az igazi példaképek azok nem biztos, hogy teljesen makulátlanok, hiszen az ember a hibájával együtt kell hogy legyen, ami. Azóta, amióta ezt a nevet viseljük, célkitűzésünk az – és úgy gondolom, a tudományos szimpóziumnak is célkitűzése –, hogy minél kevesebb fehér folt maradjon az ismeretlenségben. A mi intézményünk vezetési céljai között is az szerepel, hogy az itt lakó diáklányokat lehetőségeinkhez képest a legmesszebbmenőkig készítsük fel arra, hogy igaz emberek legyenek, vállalják önmagukat, hibáikkal, erényeikkel együtt, ne restelljék a tévedéseiket, merjék bevallani, így lehet azokat javítani.

I.

A kéziratához közeledve

Benes Istvánné – Andor Csaba

Madách Imre kiadatlan verse

A közelmúltban egy eddig ismeretlen Madách-vers kéziratának fénymásolata került a Petőfi Irodalmi Múzeumba. A kéziratot jelenlegi tulajdonosa, Khoór Miklós édesapjától, dr. Khoór Ödöntől (1890–1964), a Sopronban élő és praktizáló főorvostól és kéziratgyűjtőtől örökölte. (fia, dr. Khoór Ödön szintén orvos.) A kb. 138 × 114 mm-es kéziratlap rektóján az alábbi (az aláírás kivételével!) autográf, ceruzaírású szöveg áll:

*Nem mondom: kebled templomát
Mi szellem lakja lány!
Nem hogy mint isten Hóreben
Szemed sugárzatán
Ég. S ajkad azt mint rózsza, harmat
Az égnek, – méz szókká olvasztja át
Kaczagná ismerőd hogy ily
Sápadtan fest szavam
És vakmerőnek tartaná
Ki tőled messze van. –
Nem mondom azt sem: Emlékezz reám
<Emlékezz reám>
Mit álljon a név romlott sír fokán
Ha nincs fölötte könyező
Kedves, barát, gyermek szülő?
S e lap – úrnéja hogy ha felede
Lessz – múlt tavasznak sárga levele*

Madách.

A fólió verzóján a provenienciára utaló megjegyzést találunk: „Nagyanyja néh. Szontagh Antonia gyűjteményéből dr. Szontagh Antal ajándéka. 1919. aug. 31.”

Mivel az elmúlt évtizedekben publikált, korábban ismeretlen Madách-kéziratok túlnyomó többsége levél volt, a jelen vers előkerülését kü-

lönleges esetnek kell tartanunk, annak ellenére, hogy az, mint dr. Khoór Ödön gyűjteményének egyik darabja, szakmai körökben már sok évtizeddel ezelőtt ismert volt. A Soproni Múzeum egykori igazgatója, dr. Csatkai Ödön nemcsak kiállította a kéziratot, de mindent megtett annak érdekében, hogy országosan ismertté tegye azt.

A 70-es években Khoór Miklós az Országos Széchényi Könyvtárban bejelentette – számos más felbecsülhetetlen értékű kézirattal együtt – a tulajdonában lévő Madách-kéziratot, ott azonban azok megjelentetésére nem vállalkoztak, csupán a megvásárlásuk iránt tanúsítottak érdeklődést.

Az alábbiakban a három legalapvetőbb kérdést próbáljuk meg „körüljárni”. Az első a Madách-filológia állandóan visszatérő kérdése: mikor születhetett a vers?¹ A második a provenienciára vonatkozik: kinek a tulajdonában lehetett eredetileg? A harmadik: ki lehet a címzettje? Elméletileg a kérdések össze is függhetnek egymással: első megközelítésben nem elképzelhetetlen, hogy a kéziratlap legkorábbi tulajdonosa az a valaki volt, akihez a vers szól.

Ámbár éppen Madách esetében egy ilyen feltételezés önkényes: lehet, hogy valamelyik barátjának küldte el a költő a versét, mint ahogy arra jónéhány példát találunk levelezésében, főképp a Lónyay Menyhértnek küldött ifjúkori levelek között.² De elméletileg előfordulhat az is, hogy közlési szándékkal küldte el vagy adta át a verset valakinek. Látni fogjuk, hogy jelen esetben egyik lehetőség sem valószínű.

A Madách-versek keletkezéséről

Madách Imre verseinek *kéziratai* – korábbi tudásunk szerint – döntően három korszakból származnak: 1839–40-ből, 1846–47-ből és 1864-ből. Az első korszakban születtek a *Lant-virágok* versei, a másodikban a *Nógrádi képcsarnok* c. gyűjtemény néhány verse (látni fogjuk azonban, hogy éppen a *Nógrádi képcsarnok* esetében ennek ellentmond a grafológiai szakvélemény: azt is kései lejegyzésnek kell tartanunk), ám Madách legtöbb versének kéziratot forrását csupán abban a mappában találjuk meg, amelynek lapjai élete utolsó évéből származnak.³ A sajtó alá rendezési céllal született gyűjtemény forrásai nem maradtak fenn. A költő versei esetében csakúgy, mint drámáinál, a már elkészült munka forrásait, jegyzeteit általában megsemmisítette, s így az életének különböző időszakaiban keletkezett verseit néhány kivételtől eltekintve csakis abban a végső formában ismerjük, ahogyan azokat 1864-ben lejegyezte.

Ez a körülmény félreértések forrásává vált. Így pl. Palágyi Menyhért bizonyos reminiscenciák alapján feltételezte, hogy a *Fagy-virágok* ciklus Lujza halála után több mint tíz évvel született.⁴ Ebben a konkrét esetben bizonyíthatóan félreértésről van szó. A versek egyik tartalomjegyzékében a *Lujza leánytársához* cím mellett találjuk Amália nevét, s alatta *A fagyvirágok felolvasása után* címet. Ez azt jelenti, hogy a *Fagy-virágoknak* legalábbis volt egy olyan korai változata, amelyet Gyürky Amáliának olvasott fel a költő, s ez az életrajzi adatainak ismeretében csakis házasságkötése előtt lehetett.⁵

Az alkotói munka leegyszerűsített felfogása napjainkig számos tárgyszerűtlen, s éppen tárgyszerűtlensége miatt, ha nem is feltétlenül hamis, de mindenképpen vitatható állásponthez vezetett. Csak egyet említenék ezek közül. Az elmúlt félszázadban megsokasodtak azok a tanulmányok, amelyek Madách bizonyos költeményeiben *Az ember tragédiája* „előmunkálatait” látják. Félreértés ne essék: nem a módszer, nem a párhuzamok a vitathatók, hanem csakis a következtetések, amelyek figyelmen kívül hagyják a tényeket. Madách esetében ugyanis észre kell vennünk, hogy az evolucionista és a pozitivisták felfogás más-más eredményre vezet. Ha pl. *A halál költészete* c. vers és a *Tragédia* között párhuzamot mutatunk ki, akkor ebből az evolucionista felfogás szerint az következik, hogy a „fejlettebb”, kimunkáltabb mű, a *Tragédia* később keletkezett, s annak az „előzménye” többek között az említett költemény. A pozitivisták éppen fordítva gondolkodik: a *Tragédia* az előzmény *A halál költészete*hez képest, hiszen az utóbbi egyetlen fennmaradt kézírata 1864-ből származik, amikor a szerző már rég túl volt főművének második, „tetemesen javított” kiadásán is. Ha nem is feltétlenül valamely tudományos irányzat, de legalábbis a józan ész azt diktálná tehát, hogy pl. ebben az esetben kölcsönhatást tételezzünk fel: bizonyára létezett *A halál költészete*nek egy korai változata, amely megelőzte s valamilyen értelemben „előlegezte” a főművet, ezt a változatot azonban nem ismerjük. A végső, ma ismert változatnál viszont már az ellenkező irányú hatással is komolyan számot kell vetnünk.

Madách esetében tehát (csakúgy, mint más alkotóknál) az alkotás datálásánál különbséget kell tennünk aközött, hogy mikor született a gondolat vagy érzés, mikor annak valamilyen megnyilvánulási formája (egyik vagy másik mű, egy nyilatkozat, egy levél), s végül mikor született a mű kézírata.

Proveniencia

Induljunk ki abból, amit a kézirat eredetéről a hátoldalára jegyzett írás mond. Bár a Szontagh-család esetében a családfa meglehetősen „szövevényes” (a gyakori endogámia teszi azzá: ugyanazok a hölgyek egyazon táblázatban megkettőzve: mint leszármazottak is és mint házastársak is szerepelnek), azért az Nagy Iván művéből megállapítható, hogy Madách barátjának, a Horpácson élő Szontagh Pálnak (a konszangvinikus kapcsolat mellett) a sógornője volt Szontagh Antónia, Szontagh IV. Sámuelnek az első felesége. Közös gyermekük Szontagh Tivadar volt, aki ugyancsak rokon lányt, Szontagh Blankát vette nőül, s az ő gyermekük volt az 1864-ben született Szontagh Antal.⁶ A kézirat tulajdonosa, Khoór Miklós igen sokat tett annak érdekében, hogy tisztázódjék: pontosan kinek a tulajdonából juthatott édesapja a becses kézírathoz. Kutatása szerint – amelyben dr. Könczöl Dániel, a Szent János Kórház Orvosi Könyvtárának vezetője segítette – legvalószínűbben nem dr. Szontagh Antaltól, hanem sokkal inkább iglói Szontagh Félix dr.-tól juthatott hozzá a kézírathoz. Dr. Szontagh Félix (szül.: Lőcse, 1859) előbb a régi Szent János Kórházban praktizált, ahol a gyermekbetegségek kezelő orvosa volt, majd az új Szent János Kórházban volt a gyermekosztály főorvosa. 1918–19-ben a spanyol náthával kapcsolatos cikkei keltettek érdeklődést.

A kézirat tulajdonváltásai azt sejtetik, hogy Madách barátjától, az agglegény Szontagh Páltól kerülhetett, annak halála (1904) után a kéziratlap későbbi tulajdonosához, Szontagh Antóniához. Első megközelítésben legalábbis ez a legvalószínűbb lehetőség. Két körülményt azonban érdemes mérlegelnünk. Az egyik az, hogy Szontagh Pál ismerte a Madách-család tagjait, s közülük pl. Madách unokaöccsével, Balogh Károllyal élete végéig jó viszonyban volt.⁷ Érthetetlen tehát, miért nem került a kéziratlap még az ő életében a költő fia, Madách Aladár tulajdonába, holott pl. a *Nógrádi Képcsarnok* c. versgyűjteménynek a Szontagh-féle változata is a tulajdonában volt.⁸ Egyébként is, ha valaki, úgy Madách Aladár minden jel szerint nemcsak őrizte, de amennyire lehetett, gyűjtötte is a Madách-kéziratokat. Mégis egy másik „gyűjtő”, Szontagh Antónia tulajdonában volt ez a kéziratlap. Meglehet, a „gyűjtemény” szó az ő esetében nem valamiféle célzatos gyűjtés eredményét jelöli, hanem csak egy esetlegesen a tulajdonába került kollekciónak.

Mindent egybevetve: nem zárható ki annak a lehetősége, hogy Szontagh Pál életében vagy az ő halála után került sógornője tulajdonába a kéziratlap, az összehasonlító vizsgálat mégis egy másik (ettől egyáltalán nem független!) lehetőséget valószínűsít. Ez az összehasonlítás abból in-

dul ki, hogy ha az összes ma ismert Madách-kézirat tulajdonváltozásait nézzük, úgy azok között egyedül a *Szegény dal* az, amely eredetileg Szontagh Pál tulajdonában volt, de annak sem az autográf változata, hanem a korabeli tisztázata.⁹ (Tőle a *Szegény dal* kúriájának későbbi tulajdonosához, Mikszáth Kálmánhoz került.) Ezzel szemben Szontagh Antal több Madách-kézirat tulajdonosa volt: jelesül a tíz Nagy Ivánhoz írt levél és a Rákóczy Jánoshoz írotté.¹⁰ Mivel ez utóbbi is bizonyíthatóan Nagy Iván tulajdonában volt, így feltehetjük, hogy a Szontagh Pálhoz hasonlóan ugyancsak utód nélkül s ugyancsak Horpácson elhunyt történész tulajdonában volt eredetileg a kéziratlap.

Ezen a ponton a további megfontolások értelmüket veszítik: Nagy Iván óriási kéziratos gyűjteményében szinte mindenre találunk példát, s emellett az egymás közti ajándékozás vagy csere sem kizárt, hiszen Nagy Iván és Szontagh nemcsak Madáchcsal, de egymással is igen jó viszonyban voltak halálukig (1898, 1904).

Annyit azért megállapíthatunk, hogy Horpácscról származhatott a kézirat, még ha nem is tudjuk: eredetileg Nagy Iván vagy Szontagh Pál tulajdonában volt-e. Mint ahogy az is kérdéses: közvetlenül Madáchtól került egyikük tulajdonába, vagy további tulajdonost, netán tulajdonosokat kell feltételeznünk.

Hasonlóképpen nehéz megállapítani, hogy pontosan kinek a tulajdonából jutott dr. Khoór Ödön a kézirathoz, bár mint említettem, Khoór Miklós feltevése szerint nem kizárt, hogy dr. Szontagh Félixől. Azon a bordó kartonon, amelyen a kézirat, mint kiállítási tárgy is helyet kapott, a bal alsó sarokban a következő tulajdonosi megjegyzést találjuk: „Vettem: 1939. november”. Eszerint az egykori ajándékozás után 20 évvel került csak dr. Khoór Ödön tulajdonába a kéziratlap. (Kérdéses persze, hogy élt-e még 1939-ben dr. Szontagh Félix, netán egy családtagja volt az eladó.)

A kézirat fizikai jellegzetességei

A két legfeltűnőbb jellegzetesség: ceruzairású a kézirat, de tintairású az aláírás. Az előzetes grafológiai álláspont azonban már korábban, a fénymásolat alapján megszületett, s az volt a lényege, hogy bár a vers Madách-autográf, az aláírás valószínűleg nem az, hanem legvalószínűbben egy Madách-rokoné. (A fénymásolaton a mára egyaránt elhalványult ceruza- és tintairás között végképp nem lehetett különbséget tenni.) Az eredeti kéziratlap vizsgálata megerősítette, hogy utólagosan, s más személy

által „aláírt” kéziratlappal állunk szemben. Ennek csupán egyik külsődleges megnyilvánulása, hogy eltérő az íráshoz használt eszköz.

A kéziratlap fizikai jellemzőit akkor érthetjük meg igazán, ha a tartalomra is odafigyelünk! Egy vers első fogalmazványával állunk szemben, amelynél föl sem tétélezhető, hogy eredetileg a címzett tulajdonában lehetett. A ceruzairás vagy az áthúzott sor mellett a vers kidolgozatlansága is emellett szól: rímnek, ritmusnak ilyen mértékű gyengéivel az ismert verskéziratok között gyakorlatilag nem találkozunk. Azok, még a sokszorosan átírt versek rekonstruálható legkorábbi verziói is, mintha kidolgozottabbak lennének. Megtévesztő persze, hogy az élete végén verseit újra lejegyző költő eleve egykor „kész”-nek tekintett változatokból indulhatott ki, azokat csiszolta, s így első fogalmazványt egyáltalán nem ismerünk. Meglehet, ez a kézirat éppen egy Madách-vers születésének korai pillanatáról tudósít, arról a pillanatról, amikor még szótagszám, rím, ritmus nem eldöntött: későbbi elhatározás függvénye. Egy biztos: formailag sem rokonítható a vers az ismert versekkel.

Madách egyébként általában nem írta alá a verseit. Címet azonban gyakorlatilag mindig adott nekik! Érdemes a kézirat további jellegzetességeit is megnéznünk: a mára kideríthetetlen szövegösszefüggés helyett legalább formai kérdéseket tisztázhatunk. A lap jobb széle „korabeli”. Ezt úgy kell értenünk, hogy a lapszél töredezettségét tekintve nem tétélezhetünk fel valamiféle mesterséges hiányt, jóllehet Madách sorai nem egy esetben fizikailag a lapszálon végződnek. Talán a lap felső széle is korabeli; töredezettsége kisebb mértékű ugyan, ez azonban magyarázható a hajtogatás, tárolás jellegzetességeivel. Ha esetleg fel is tétélezzük, hogy a kéziratlap fölött cím állt, amelyet utóbb valaki el akart távolítani, még abban az esetben is ez csakis eszközök nélkül, pusztán a lap hajtogatása és tépése révén történhetett.

Merőben más képet mutat a lap alja és bal széle: a felső és jobb széllel ellentétben ez utóbbiak nem töredeztettek, hanem élesek, és sajátos ívük van, ami azt mutatja: kézi vágás eredményei. Egy nagyobb méretű lapból vagy füzetből vághatták ki ollóval a ránk maradt kéziratot.

Vannak további nyomok is, amelyek közül a legerőteljesebb, vélhetően legkorábbi hajtásnyom az igazán érdekes. Egészen valószínűtlenül 95 és 43 mm-es részekre tagolja a lap hosszabbik élet, ami azt jelenti, hogy bár nem kizárt: a felső lapszélből is hiányozhat valamennyi, az azonban bizonyos, hogy az alsóból jókora rész hiányzik. A hosszabbik darab képzeletbeli megkettőzése mindenesetre 190 mm körüli eredeti magasságot sejtet, s ez valóban közel áll a Madách által főleg levelezésre használt kéziratlapok többségéhez, amelyek magassága zömében 180-

220 mm közötti. Mégsem valószínű, hogy egy versíró füzetből kitépett lappal állnánk szemben; túl az eljárás értelmetlenségén vagy azon, hogy egy ceruzairású fogalmazvány nem illik egy versíró füzetbe, az sem valószínű, hogy azt a jelzett módon félbehajtották volna. Márpedig a hajtásnyom, aszimmetrikus helyzete miatt a kivágás előtti időből származik.

Egyedüli lehetőség tehát az, hogy egy eredetileg kb. 190 × 120 mm-es méretű kétfóliósra hajtogatott lap egyik fólióján állt a vers. E kétfóliós lapot az első hajtásra merőlegesen legalább még egyszer összehajtották. Ha a második fólión volt a vers, úgy feltételezhető, hogy az első fólión is szöveg állhatott, míg ha az elsőn volt, úgy lehetséges, hogy semmi más nem tartalmazott a papír. A két lehetőség látszólag megkétszereződik, ha azt latolgatjuk, vajon maga Madách volt az, aki kivágta az egyik fóliót vagy valaki más.

Nos, Madách verseinek kéziratban fennmaradt gyűjteménye nem zárja ki egyik lehetőséget sem. Tény, hogy abban a 72–103. fóliók kisebb-nagyobb méretű lapok, amelyeken hasonló vágásnyomokat is találunk. Ezek a lapok formailag megfelelnek az újonnan előkerült lapnak, jóllehet általában tintairásúak. Tulajdonképpen Madách költészetében egyetlen kéziratlap van, amely valamelyes rokonságot mutat a *Nem mondom...* kéziratával; a *Hős nő* című korai versének az a ceruzairású változata, amely Lónyay Menyhért tulajdonában maradt fenn.¹¹

Az mindenesetre megállapítható, hogy akár a szerző, akár valaki más vágta ki a lapot, erre utólag, a vers születése után került sor. A lap bal szélén ugyanis rendellenesen kicsi a margó. Míg jobb oldalon hajlamos volt a szerző nem csupán versei írásakor – ahol ezt a sorok változó hossza indokolta –, de leveleiben is margót gyakorlatilag nem hagyva a lap-szélig írni, addig bal oldalon egy kevés margót mindig hagyott. E kéziratnál azonban a bal oldali margó is valószerűtlenül keskeny, s ez amellett szól, hogy a vágásra a kézirat megszületése után kerülhetett sor.

Bizonyítékunk van arra is, hogy Madáchcsal valóban előfordult, hogy egy már (nem is tőle származó) írást tartalmazó lapra verset írt, amelyet aztán úgy eltett, hogy nemhogy ő maga, de a kutatók sem akadtak rá a közelmúltig. Ugyancsak a *Hős nő* c. versnek létezik olyan két apró (hátdoldalukon más valakitől származó szöveget tartalmazó), kézzel tépett cédulára írt variánsa, amely a mai napig a Madách-család levéltárában található.¹²

Tartalmi szempontból azonban nincs egyetlen ismert vers sem, amely rokonítható lenne a most előkerült fogalmazvánnyal.

A vers legvalószínűbb címzettje

Mégsem tehetünk mást, mint hogy Madách szerelmi költészetét számba véve, kísérletet teszünk a címzett személyének megállapítására. A grafológiai elemzés – mint látni fogjuk – hasonló eredményre vezet, mint a tartalmi elemzés. Eszerint korai, az 1840-es évek elején írt kézirattal állunk szemben.

A tartalmi elemzésnél a vallásos motívumnak tulajdoníthatunk különös jelentőséget. Ez Madách kései szerelmes verseiben meglehetősen ritka, de a korai versekben sem túl gyakori: leginkább a Lónyay Etelkához írt *Lant-virágokban* és az *Idához* c. vers I. részében (*Templomban*) találhatunk vallásos motívumot. Kettőjük közül mégis inkább Ida jöhet szóba. Ez a fajta „rácsoválkozás” ugyanis – bárki legyen a címezett – egy szerelem korai, közvetlenül a megismerkedést követő korszakát valószínűsíti. A két említett hölgy közül azonban Lónyay Etelka nem túl valószínű címzett, vele ugyanis már 1839 elején megismerkedett Madách. Akkori verseivel azonban nehezen rokonítható a mostani, s írása is jelentősen eltért – még a *Lant-virágok* születése idején is – a kéziratétól.

Az egyetlen párhuzamba állítható részlet is egy olyan ismert verséből származik Madáchnak, amely szerelmi verseinek csoportosítását figyelembe véve „leginkább” Matkovich Idának szólhatott. (Egy Lónyay Menyhértnek írt levélből tudjuk, hogy azonos című verse már jóval azelőtt létezett Madáchnak, hogysem megismerkedett volna Idával. A versek kései csoportosításában mégis Idához írt versek között szerepel.) Az *Ige a múltból* című versben találjuk e sorokat: „Mit álljon még írás a síron, melyre már / A részvét könnyeket áldozni úgyse jár”.¹³ A „Mit álljon a név romlott sír fokán...” kezdetű rész legalábbis ezzel rokonítható.

Természetesen más ifjúkori szerelmek is szóba jöhetnek (pl. Lujza); oly kevés támpontunk van, hogy lehetőségeket teljesen kizárni szinte nem is tudunk. De ha egyik oldalon abból indulunk ki, hogy egy szerelmi fellángolás kezdetén fogalmazványként papírra vetett versről van szó, másik oldalon pedig abból, hogy a kézirat két szóba jöhető tulajdonosa közül Szontagh minden esetre együtt volt Madách Imrével a 43-as pozsonyi országgyűlésen, s a költőnek Ida iránti vonzalmára is utóbb emlékezett, akkor ismét csak Idát kell valószínű címzettnek tartanunk. (Mire Palágyi Menyhért megkezdte kutatásait, Lujzára sem Szontagh, sem más nem emlékezett már.) Ida tehát, ha nem is az egyetlen szóba jöhető, de minden esetre a legvalószínűbb címzett. Mindazonáltal a vers pozsonyi születése esetén a provenienciánál s a címeztnél is még további lehetőségekkel számolhatunk. Így mindenek előtt azzal, hogy a Szontagh

Pált és Madách Imrét elszállásoló rokon, Huszár Károly (akinél Palágyi szerint az ismerkedés is történt) őrizte meg a kéziratot, s az ő lakhelyének (Tereske) valamint Szontagh és Nagy Iván lakhelyének (Horpács) közelsége adja a kulcsot a kéziratlap tulajdonváltozásaihoz. De szóba jöhet, ha nem is feltétlenül a kézirat megőrzőjeként, de címzettként a szállásadó lánya, Huszár Mária is, akihez – az alcímben szereplő H. M. monogramból ítélve – vélhetően az *Egy táncvigalomban* c. vers szól. Végül egy harmadik szóba jöhető címzett a *Szöke Ipoly* ihletője: P., akitől egybetűs monogramján túl semmit sem tudunk, csupán azt feltételezhetjük, hogy ő is 1843 körüli szerelme lehetett Madáchnak.

A legvalószínűbb címzett, szemerei Matkovich Ida 1827. ápr. 13-án született és 1856-ban halt meg. Későbbi férjétől, beőlsei Buday Sándor képviselőtől öt gyermeke született.¹⁴ Szontagh kicsit pontatlanul úgy emlékezett rá, hogy a hétszemélyes tábla tagjának, Matkovich Istvánnak a gyermeke volt,¹⁵ valójában azonban édesanyja gyászjelentéséből kitűnik, hogy Matkovich Lídia és Matkovich Sándor gyermeke, s nyilván szülei korai halála miatt nevelte őt a nagyapja.¹⁶

A rendelkezésünkre álló információk szerint 1843 őszén, a pozsonyi országgyűlésen találkoztak először, s talán utoljára a fiatalok.

Verseinek tanúsága szerint Madách csalódott a lányban, s a jelekből ítélve nem tudott megbocsájtani neki. Két olyan levéltöredéket ismerünk, amelyek arra vallanak, hogy Ida valóban szerethette a költőt. Lisznyai Kálmán írta Gyulai Pálnak 1843. nov. 1-jén: „Ida nem haragszik rád, s inkább örülne ha veled lehetne. Madácsba torkig szerelmes.”¹⁷ A másik levél már '44 februárjában íródott, s abban a költő nővére számol be édesanyjának a társasági élet eseményeiről. Idával kapcsolatban ezt írja: „Huszár Lajos beszéli, hogy Matkovics Ida nagyon szerelmes Emibe, és várja őtet”.¹⁸ („Emi” – a német Emeric nyomán – Madách beceneve; a családi levelezésben gyakorlatilag mindig így utalnak rá.)

Néhány hozzá írt versen kívül ez minden, amit Matkovich Idáról tudunk. A versekről a szerelmi költeményeknek egy sajátosan tagolt címjegyzéke árulja el a legtöbb információt, legalábbis ami a lehetséges címzettekkel illeti.¹⁹ Eszerint hozzá írt vers az *Idához I. Templomban, II. Társaságban*, a *Szerelmem*, az *Ige a múltból*, *A csapodár átka* és a *Kérők*. Utóbbi a *Két kérő* címen fennmaradt vers korábbi címét jelöli. E verseket még kiegészíthetjük az *Emléklapokra* ciklus *Ida* versével.

Ha a szerelmi versektől meglehetősen távol álló *Két kérő* című versnek – legalább egy távoli analógia erejéig – valóban van valami köze Idához, úgy azt kell gondolnunk, hogy kezdetben „komoly szándékkal” kö-

zeledett a költő a lányhoz, s a vetélytárs Gyulai Pál vagy Buday Sándor lehetett.

A vers funkciója

Láttuk, hogy a vers, bármilyen terve is volt vele a szerzőnek, fogalmazvány volt. Mindazonáltal nem mellékes, hogy mi lehetett vele a célja. Két jel is egyöntetűen arra utal, hogy emlékkönyvbe szánt verssel állunk szemben.

Mindenek előtt a cím hiánya jelzi ezt a szándékot. Valóban, egy emlékkönyvbe szánt versnek általában nincs címe; utóbb Madách is csupán a hölgyek keresztnévét tüntette fel a gyűjteményében, amikor az *Emléklapokra* ciklusban lejegyezte azokat. Ugyanakkor más verseinek volt címmük (kivéve talán néhány alkalmi verset, így pl. verses leveleit, amelyeket szintén utólag láthatott el címmel Madách). A másik jel, ami emellett szól az utolsó előtti sor első fele: „S e lap úrnéja”. A vers tehát nem publikációs céllal született, hanem azért, hogy a tisztázott kéziratlapja a címzett tulajdonává váljék.

Ennek alapján mód nyílik egy további vizsgálatra is: az ismert rögtönzésekkel való egybevetésre. Tartalmi hasonlóság persze azokkal sem mutatható ki, s formailag is csupán az állapítható meg, hogy a Huszár Istvánhoz írt (H. I.-nak) versen kívül nincs még egy, amely ilyen terjedelmes lenne. Idát, mint lehetséges címzettet első megközelítésben el kell vetnünk, hiszen van az ő emlékkönyvébe írt ismert verse Madáchnak, de az nem hasonlít a mostanihoz. Ha azonban figyelembe vesszük – s ezt, mint látni fogjuk, a grafológus véleménye is megerősíti –, hogy az első rácsodálkozás, a szerelmi fellángolás idején született a kézirat, míg az *Emléklapokra* ciklus *Ida* verse így indul: „Búcsuzásul ime, ime”, akkor azért nem elképzelhetetlen, hogy a két vers címzettje ugyanaz a lány volt. Ámbár meglehet, hogy olyasvalaki, aki az *Emléklapokra* ciklusban nem szerepel. A már említett P-n és Huszár Márián kívül akár Fráter Erzsébetre is gondolhatunk, akit valószínűleg már 1843-ban ismert Madách.

Irodalom

1. KERÉNYI Ferenc: *Madách Imre lírájának kronológiájáról*. Irodalomtörténet 1991. 2. sz. 377–385. 1.

2. GYÖRFFY Miklós: *Madách kiadatlan levelei*. Irodalomtörténet 1959. 68–103. l.
3. MADÁCH Imre: *Költemények*. OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 1397.
4. PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Bp., 1900. 218–225. l.
5. MADÁCH Imre, i. m. 10. főlíó.
6. NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. X. k. Pest, 1863. 822. l.
7. BALOGH Károly: *Gyermekkorom emlékei*. PIM Kézirattára, V–an. 4306/1.
8. OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 716. A jelzeten a Szontagh által írt kéziratot füzet, s az abba behelyezett Madách-autográf változat található. Mindkettő Madách Aladárné Fekete Máriától került a Kézirattár tulajdonába.
9. ANDOR Csaba – LEBLANCNÉ KELEMEN Mária: *Madách Imre kéziratjai és levelezése (Katalógus)*. Bp., 1992. 184. l.
10. ANDOR Csaba – LEBLANCNÉ KELEMEN Mária, i. m. 252–256. l.
11. OSzK Kézirattára. Analekta 11.586.
12. Magyar Országos Levéltár. P 481. LXXIV. cs. 78.
13. HALÁSZ Gábor (szerk.): *Madách Imre összes művei*. Bp., 1942. II. 36–37. l.
14. SCHÖNHERR Gyula (szerk.): *Magyar Nemzeti Zsebkönyv. II. Nemes családok*. Bp., 1905. 134–135. l. A kiadványban tévesen Markovits név szerepel.
15. PALÁGYI Menyhért, i. m. 113. l.
16. OSzK Kisnyomtatványtára. Gyászjelentések, XIX. század. Az „MA” kezdetű nevek között találjuk az 1832-ben elhunyt Matkovich Lídia gyászjelentését, amelyből kitűnik, hogy férje, Matkovich Sándor már négy évvel korábban meghalt, apja Matkovich István, gyermekeik: Ida és Pál.
17. SOMOGYI Sándor (szerk.): *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Bp., 1961. 10. l. (A szerkesztő Idát Kövér Lajosné Komlóssy Idának gondolta. Mivel egyetlen más forrás sem tud róla, hogy a szóbanforgó hölgy Madáchba szerelmes lett volna, másfelől ugyanezen időpontban és helyszínen Madáchnak Matkovich Ida volt a szerelme, így valószínűleg róla van szó.)
18. OSzK Kézirattára. Levelestár: Madách Anna – id. Madách Imrénéhez. 5. levél.
19. MADÁCH Imre, i. m. 10. főlíó.

Grafológiai esettanulmány

Madách Imre

„Nem mondom: kebled templomát...”

kezdetű, címnélküli versének kéziratáról

A vizsgálat célja:

- 1) a vers keletkezési idejének behatárolása
- 2) az aláírás sajátkezüsségi ismérveinek feltárása, illetőleg az aláíró személyének megállapítása.

A vers keletkezési idejének vizsgálata

A ceruzával készült, áthúzásokkal javított írásos emlék – láthatóan – egy kényszerítő erővel, hirtelen felötlő gondolat alapján készülő versnek sebtében rögzített „piszkozata”. Ezt a felhasznált papír jobbszéle és több, a szöveg leírása előtt már meglévő hajtásai – gyűrődései –, a papírlapnak mint egy „éppen kéznél lévő” alkalmatlanság volta is megerősíti.

A kézirat, s ilymódon a vers keletkezési idejének behatárolására végzett vizsgálat – alapvetően – négy kérdéskör tisztázását tűzte ki eljárási feladatként:

- 1) Az általános, a többé-kevésbé minden emberre jellemző életkori sajátosságoknak, a személyiségfejlődés lélektani sztenderdjeinek feltárása a kézírásból.
- 2) A madáchi személyiség és fejlődés egyedi vonulatának összevetése a vers kéziratának vizsgálata során nyert megállapításokkal.
- 3) Madách Imre fellelhető ceruzáirásai és tollal készült kéziratának összehasonlító vizsgálata; a toll- és ceruzáírás, illetőleg a kétféle eszközkezelés nyomhagyási azonosságainak és különbözőségeinek megismerése.
- 4) A költő különböző életkorából, és más-más pszichés, fizikai állapotait tükröző írásainak és a vers kéziratának egybevetése.

A *Tragédia* szerzőjének életútja egészen kivételes életút, egy, az átlagos jellemzőkkel valójában össze nem vethető zseni-jelenség, ami már a korai kezdetekből ráncmaradt írásaiból is kitűnik. Madách koránérő, szellemileg életkorán túlmutató, a lényeges személyiségvonások tekintetében az átlagosnál jóval előbb megállapodott fiatalemberként áll előttünk a tizenévek közepén-vége felé keletkezett írásaiban. Valójában – legalábbis az átlagfiatalok módján – nem élt át „igazi” kamaszkort, nem voltak látványos lázadozásai, a külvilágnak szóló cselekvéses önpróbálgatásai. Ha feszítette is a húrt – hisz ez nála sem maradhatott el – azt önmaga felé, önmaga belső világában tette. Nem a külső, a tárgyi lehetőségekkel dacolt, ellenkezett, nem azokon és azok által próbálta magát, hanem elsősorban saját fizikai és lelki állapotaival szállt szembe, belső reményei és kétségei között hánykódva, ezek elviselésének és megoldásának képességét tette mérlegre. A kényszerülten vagy akarva, de saját maga állította gátak, nehézségek próbáin át jutott el, minden feszültség és ellentmondás mellett is, legkorábban talán ahhoz az értékítéleti igényességhez, s elsősorban önmaga iránt, amelyet legjelentősebb és legszilárdabb jellemvonásának tekinthetünk.

Csupán megemlítve az 1837–40 közötti évek főbb belső küzdelmeit: 1837–38 eleje: nagy élmények, lelkesedések megízlelése. Ezután a fizikai erőpróba, majd kifelé fordulás, szereplési kedv, önérték-öntudat növekedés, a bátorság, a biztonságérzet fokozódik valamelyest, a zajló élet, a külvilág, a társadalmi kontaktusok feltehető fontosabbá válása, majd az akaraterő próbatételei. 1840-ben már a formalitások, az elsődleges, a tanult rutinok értékének csökkenése jelenik meg szemléletében, felértékelődnek az egyéni formák és az egyéni megoldások – ám az édesanyjához bilincselő gyermeki függőség elszakíthatatlan fennmaradásával. Az otthon, a társadalmi-nevelési hatások többségének erős, de egyénileg már átértékelt nyomai is fellelhetők ekkor, az ösztönkésztetések erejének hullámozása és a kompenzálások jelei mellett.

A vizsgálat tárgyát képező kézirat ezen az időn már túlmutat, de még nem tartalmazza azokat a jellemzőket, amelyek a felnőtt életben adódó számtalan különböző helyzet során, a feladatok megoldása közben rögzülnek. A valóság megismerésében, a cselekvések megtervezésében való jártasság, a dolgok lényegének megragadása és csupán erre való koncentráció – ami a felnőttkor kiteljesedését jelenti – itt még alakulóban van.

Figyelembe véve Madách ceruzáirásainak (és rajzainak) lágyabb, íveltebb, könnyedebb vonalvezetését, ami a kifejezőmódnak mintegy nagyobb szabadságával élését, oldottabb, játékosabb voltát jelzi a tollal-tin-

tával készült írásokkal szembeállítva – a vers összképe lendületességével és a „piszkos” jelleg” folytán is „fiatalosabbnak”, koraibbnak tűnhet keletkezése időpontjánál. Ezekon túl a versírás ihletett perceinek intuitív háttéréből esetlegesen adódó időbeni visszalépéses, regressziós jelenségekkel is számolni kellett a látszat és a valóság hiteles elhatárolásánál. A ceruzás írás jellegzetességeinek tanulmányozására két lehetőség kínálkozott:

- az *Adorianok és Jenők* kézírata (1838–39, a Lónyay levelezésben 9. sz.),
- a kiadás alá rendezett versek ceruzás korrekciói, olykor verssorok, sőt egész versszakok „beszúrásával”.

Az *Adorianok*... ugyan még gyermekibb írás, a „beszúrások” viszont a legkésőbbi írások közé tartoznak, és mint korrekciók és kiegészítések, a rendelkezésre álló hely miatt igen apró betűkből állnak, s mind sor-, mind írásszélesség tekintetében erősen sűrítettek, összeszorítottak – mindazonáltal ez a két forrás Madách ceruza- és tollírása közötti különbségének, különbözőségének vizsgálatához elegendő támpontot nyújtott.

Itt kell megemlítenem Madách Imre egy másik alapvető jellemvonását: a különböző helyzetekhez való olyan alkalmazkodóképességét, amely által minden körülmény között és ellenére maradéktalanul önmaga tud maradni. Az alkalmazkodóképesség egyik jól bevált grafológiai próbája az ún. zsugorító-teszt, amikor is egyre kisebbre hajtott papírlapra íratunk a vizsgált személlyel azonos szöveget, figyelve, mennyit képes a teljes szövegből felvinni az egyre csökkenő felületre, illetőleg, hogy a sztenderd nagysággal írottakhoz képest mennyire marad azonos, hiánytalan, precíz, alakilag jól formált stb. a mindinkább csökkentést megkövetelő íráskép. Madách végtelenül apró beszúrásai pontos, gondos miniatűr mását hozza eredeti nagyságú írásának.

E kis, de indoklás célzatával is tett kitérő után, s az eddig vázoltak ismeretében már ki lehetett mondani, hogy a vers és kézirat az 1840. év előtt semmiképpen nem keletkezhetett.

A következő lépés: a „még nem”-től eljutni a biztos „már nem”-ig, és a két határérték közé eső időintervallumon belül a lehetséges még további pontosításig.

Miután Madách több életkorából származó írásait – előbb csupán fénymásolatok formájában – végigkövettem, alkalmam nyílt a Széchényi Könyvtárban őrzött eredeti kéziratok tanulmányozására. Igen reményteljesnek ígérkezett a *Lant-virágok* (1839–40) és a *Nógrádi képcsarnok*

(1847?) kéziratának vizsgálata, hisz ekkorra bizonyosan látszott, hogy e két időpont között lehet csak az általunk keresett. A *Nógrádi képcsarnok* kézírata sajnos, nem csupán megviselt minősége miatt nem bizonyult megfelelő támpontnak. Meglátásom szerint a kézirat 1847 után keletkezett, már erősen emlékeztet Madách utolsó évének írására, de a hiteles időbehatárolás még vizsgálatra szorul. (Mivel a gyűjtemény versei egy jól meghatározott 1847-es esemény alkalmából keletkeztek, ez azt jelenti, hogy nem az eredeti kézirattal, hanem annak kései autográf másolatával állhatunk szemben.)

S most néhány szó a *Lant-virágokról*. Gondosan, a szemléletesen is szép alkotás igényével kivitelezett, de meglehetősen formalizált betűalakíságot magánviselő, olykor iskolás modorú, vagy rajzos, több helyen túldíszített jellegű kéziratgyűjtemény. Hüen tükrözi a felajánkozás, felkínálkozás, a „szívet-lelket kiterítés” és a megfelelés, az elfogadtatás erős érzelmi szükségletét. A versek számának növekedésével, a füzetlapok betelése során valamelyest csökkennek ezek a látványos törekvések, a gondos és díszítő elemekben bővelkedő írást szabadabb, lendületesebb, kevesebb technikai redundanciát használó vonalvezetés váltja fel. Madách figyelme itt már nagyobb súllyal a vers tartalmára összpontosul, bár egy-egy vers leírása során vissza-visszatér a kis kötet elején hangsúlyos tendenciákhoz. E különféle változatokban egyfajta magatartás-próbálgatás jeleit is fel lehet fedezni, s nem véletlen, hogy éppen az édesanyjának ajánlott műve kéziratában fordul elő ennyire szembeötlően és jellegzetesen.

A *Lant-virágokban* már igen pregnánsan jelenik meg Madách különös, egyéni kontrollálási eljárása, módja. A grafológia az ékezetek helyéből, gyakoriságából stb. a valóságegyeztetés mikéntjére, az egyén ellenőrzési módjára, felülnézeti, átfogó, absztraháló képességére tud következtetni. Madách gyorsabb futamú, kevesebb térbeni-alakísági precizitást felmutató írásaiban a kontroll időbenileg precízebb, a térbeni elhelyezkedés tekintetében a realitáson már-már túlelmerkedik. A formálisabb, a rajzoltabb, a nagyobb odafigyelésről és kisebb írássebességről tanúskodó szövegeiben az ékezet előresiet az időben, de térbenileg a realitás igénye jellemzi, sőt a praktikum felé fordulás. Az írástechnika természetes követelményei, a kivitelezés fiziológiai sajátossága szerint e jelenségek ellenkezőjének kellene bekövetkeznie, a gyorsabb írásnál az ékezetek is hajlamossá válnak a sietésre, az adott betűn való túlfutásra, míg az összpontosítottabb, a formára nagyobb odafigyeléssel készült írásban az ékezetek precízebb kitételét – a technikai sietség legalábbis – nem akadályozza. Madách ellenben akkor, amikor valamilyen oknál fogva

rákényszerül a konvenciók, a tanult sémák előbbrehozására, alkalmazására, megjelenítésére, amikor „meg kell felelnie” valamiféle konvencionának, rutinból praktikusan ellenőrzi a folyamatot, ám gondolatban-élemben a jövőre vár, elkívánczik ebből a jelenvalóságából, s egyúttal az alkalmazkodás jövőre vonatkozó értelmét is keresi és befoglalja a tevékenységbe. Ha viszont egyéniségét érvényesítheti, ennek jelenét maradéktalanul átéli a jelen szempontjából, és csak azt értékeli és ellenőrzi, ám ilyenkor a mércét, az ideált, az összehasonlítási alapot igen magasra helyezi. Madáchnál ez, tekintettel egyéb pozitív vonásaira, nem az önértékelés irrealitását jelenti, hanem egy magasfokú, igen magas minőségű analitikus-szintetikus objektív ellenőrzési módot és képességet.

A *Lant-virágok* íráskép variációi, az írás formai és dinamikus fejlődése, illetőleg az írás érettségének-visszafejlődésének hullámozása Madách személyiségének akkori és további kibontakozását, a folyamat futását látatja. Ebből már következtetni lehetett a várható kimenetelre és annak időbeni megjelenésére. Így ez a vizsgálat megerősítette azt a feltételezést, ami a Szontagh-levelezéssel való összehasonlítás alapján is már eléggé megalapozottnak látszott, mégpedig azt, hogy a vers keletkezési időpontját 1840 utánra, de 1844-nél nem későbbre lehet tenni, illetőleg az időpont nagy valószínűséggel leszűkíthető az 1843-as évre (Szontaghhoz írt 5. sz. levél).

A grafológiai elemzés eredménye tehát ugyanoda vezetett el, és csak megerősítheti az irodalomtörténésznek a vers keletkezésére vonatkozó megállapításait.

Az aláírás személyi megfelelésének a szerzőség megállapítására vonatkozó vizsgálata

A vers kéziratnak fénymásolata alapján is feltételezhető volt, hogy az aláírás – bár erősen emlékeztet a költő kézírására – nem tőle származik, és az is, hogy a két írás különböző időben jött létre. A szemléletes alaki hasonlóságon túl több genetikusan tekinthető rokonvonást, rokonjegyet, ún. beállítódási jellegzetességet (pl. dőlésszög, zónaarány, betű- és betűköz szélesség tartása stb.) tartalmazó aláírás ezekben is erős analógiát mutat Madách aláírásaival és folyamatos szövegírásaival. Az eredeti kézirat vizsgálata és a további kutatás eredményei alapján azonban az aláírás madáchi eredete egyértelműen kizárhatóvá vált, míg a vers Madách valamely közeli rokonától való származására utaló jegyei meghatározták a kutatás további irányát. A rokonságból adódó sztemerd jelenségekből

kiindulva vizsgálat alá vettem Madách Mária, Pál, Anna, Károly és Aladár kézírásait, azon túl, hogy közeli barátai, így pl. Szontagh, Lónyay, Nagy Iván kézvonásainak jellegzetességeit sem hagytam figyelmen kívül. E megközelítések nem jártak eredménnyel, s így visszatértem eredeti elgondolásomhoz, első feltételezésemhez, mely lélektani és irodalomtörténeti szempontból ugyan erősen vitathatónak tűnik, de grafológiai vonatkozásokban az aláírás annak megerősítését rejtheti.

A következőkben a kutatómunka és a bizonyítási eljárás főbb állomásait szeretném felvázolni, a költő édesanyja, Majthényi Anna szerzőségét feltételezve az aláírás tekintetében.

Az aláírás beazonosítását nehezítette, hogy az láthatóan kis írássebességgel, rajzoltan, gondos figyelemmel készült, így a Majthényi Annára oly jellemző impluzivitás jegyek csak csekély mértékben, halvány nyomokban érvényesülhetnek. Ilymódon a gyors–lassú íráskivitelezési szabályok szerinti különbözőségeken túl, Majthényi Anna más-más sebességgel létrehozott, egyedi jellegzetességeit is vizsgálni kellett, ill. különféle lelkiállapotait tükröző duktumait, ezekből kivonva azokat a megmaradó, stabil jellegeket, amelyek mindegyikben jelen vannak, s így Majthényi Anna személyiségi állandóinak tekinthetők.

Ilymódon az erős hasonlóságon is túlmutató, az egyezés követelményeit meglehetősen bizonyossággal tartalmazó több személyiségi állandó meglétét lehetett a vers aláírásából és Majthényi Anna aláírásai és folyó szövegei vizsgálata által kimutatni és egybevetni.

Ezek közül leginkább említésre méltóak a következők:

- 1) A dőlésszög beállítódás, e tendencia tartása, mint az érzelmi illeszkedési-ítélő funkció egyéni sztenderdje.
- 2) A közép és felső zóna, vagyis a betűtestek és betűtengelyek–betűszárak aránya, mint a lét valósága, a jelenségvilág és a szellemi szféra közötti szemléleti viszonyminőség.
- 3) A betűszélesség–betűközök aránya, ezek ritmusa, mint a lényegi és formai dolgok viszonyának meghatározottsága az értékítéletben.
- 4) A betűk alakiségének tendenciái, figyelembe véve a rajzoltág folytán létrejött esztétikai többletminőséget az egyéni jellegzetességek, a lelki dinamizmus megjelenésének emiatti csökkenésével szemben. Az aláírás kezdő nagy „M” betűje a Majthényi Anna fiatalkori írásaiiban feltalálhatóra emlékeztet, míg a kis „d” betű huroktalan befejezése – mindkét

jelenség egyben a lassúbb kivitelezésre utaló jegy is – a Nagyasszony késői leveleiben jelenik meg elszórta. Az „a” ill. „á” betűk szögességükkel az aláírásban szintén időskori énképet vetítenek ki, s bár Majthényi Anna korábbi írásaiiban, mint feszült lelkiállapotra mutató jelenség, már előfordulnak ilyen megoldások, itt a hurokformálás íveiben megjelenő bicaklások, törések és a „d” betű szárának vonalvezetési bizonytalansága idős kéz közreműködésére utal. Az alakisági, a térbeni megjelenítés jellegzetességei között említtem meg az aláírás hat betűből álló szavának 3–3 betűre tagolását. A szóközi megszakítás távolsága és az első két betű, tehát a nagy „M” és a következő kis „a” közötti távolságtartás szintén a Majthényi Anna által tartott arányok: tendenciájukban azonos távolságok, ami más írásaiiban, a kivitelezésben megjelenő impulzivitás, gyors irányváltás, erősebb nyomaték, a vastagabb vonallal író toll marginális nyomhagyása miatt kevésbé szembetűnő. Az „a” betű bal ívének erősebb dőlése, az „á” betű merevebb vonulata megintcsak az anyai írás jellegzetessége, itt azonban már mindkét tendencia töréseket mutat. A „h” testének formálása, a végvonal futása és nyomatéka – a lassúbb kivitel figyelembe véve – szintén az ő kézvonását mintázza.

5) Az aláírás betűinek elhelyezkedése egy képzeletbeli vízszintes egyenesen, vagyis a soriránybeli változás teljesen megegyezik a Majthényi Anna minden aláírásában azonosan megjelenő ritmusossággal.

6) Az ékezet magasság. Az ékezet kitételénél kerülni látszik az előző sorból alányúló „g” betű hurokját, ezért az kissé magasabbra esik és valamivel bal irányba tolódik el Majthényi Anna „Madách” szavainak ékezetétől, ám ebben a magasságban található meg a „Majthényi” szavak „é” betűje fölötti ékezet, illetőleg kisebb írássebességének a folyóírásban is jellemző tünete a nagyobb magasságú, a felső zónán, a betűszárak magasságán túlfutó, túlelemelkedő ékezet.

7) Az aláírás végére pontként szánt vonal Majthényi Anna központosozási iránti előszeretetére utalhat, másrészt felvillanó impulzivitásra, valamint az aláírás egészével együtt szemlélve aktuális lélektani tartalmak megismerésére nyújt lehetőséget.

Mindezek után elkészítettem a 7 mm magasságú eredeti aláírás több nagyítási fokozatú fénymásolatát, egészen az írásnyomokat még kellő élességgel visszaadó, csaknem 10 cm-es változatáig, valamint Majthényi Anna aláírásairól, írásrészleteiről is jónéhány hasonló technikával előállított

kópiát. Az eljárás itt is az állandó jellegzetességek kigyűjtéséből, megállapításából, illetőleg az esetleges kizáró jegyek vizsgálatából állt, de most már a nyomhagyás mikrovonalaiknak – amiket az írás „ujjlenyomatént” reméltem számbavenni – futása, jellegzetességei alapján.

A kópiák minősége, s az eljárás technikai megoldása bár messze nem merítette ki a kívánalmak optimumát, Majthényi Anna sztenderdjei közül annyi és olyan megfeleléseket találtam az aláírással összehasonlítás során, amelyek tartalmilag és statisztikailag is a bizonyosság felé billentek a feltételezés mérlegét.

A vizsgált rengeteg apró részletből itt csupán a leglényegesebbek, és az ábrákból leginkább kitetszők, legszemléletesebbek ismertetésére szorítkoznék.

1) A nagy „M” betű íves kezdővonalának alakítása. Az íróeszköz lehelezése után betüremelés balról, majd „fékezés” jegye és elvékonyodás, meredekké váló tollfogás, a toll jobb oldali élén erősebb nyomaték. Az „M” első szára legyezőnyílású csuklómozdulattal felfelé húzással, könnyed, rajzoló mozgással jött létre, s nem a hüvelykujji kézoldal vezetésével, nem „toló”, erő kifejtő gesztussal. A vonalfutás jellemző impulzusváltozásainak-váltásainak helye, iránya a statisztikai bizonyítás követelményeinek is megfelel. A betű többi szára tekintetében hasonlóak a következtetések.

2) Az „M” betű befejező girlandos ívének „sarkantyú”-szerű kiképzése igen jellegzetes jegy, minden alapvonal fordulásnál, így az *a*, *d*, *c* betűknél és a *h* befejező mozdulatánál, mindig a balról-fentről jobbra irányuló gesztusoknál jelenik meg. Ezt az aláírásban, a vékony tollal való írásban is felismerhető nyoma miatt, már nem csupán az erősebb nyomaték megjelenése következtében létrejövő tintafoltoknak kell tekintenünk, itt már a nyomatékfeltámadás mélyebb értelmezésének lehetőségéhez jutottunk el. A biológiai energiának a konkrétan, a talppontban való megjelenése, a cselekvésre összpontosítása nem minden ellentmondástól mentes. Az aktivitás impulzusa itt a másodperc töredékére elbizonytalanodik, keresi az irányokat, oda-vissza, csaknem egyhelyben, s majdsaknem körkörösén mozog itt a toll. Az ilyen jelenség már közel áll ahhoz, hogy komplexus megnyilvánulásaként értékeljük – Majthényi Annánál ez az anyai erőfeszítések és a praktikus küzdelmek-hadakozások árulkodó állandósult jelei.

3) Az „á” betű bal oldali ívében levő törés tendenciája Majthényi Anna írásaiban szintén fellelhető.

4) A „h” betű felmenő kötővonalánál hasonló egyezések a név kezdőbetűjénél tett megállapításokkal, lemenő szárának mikrorajzolatai szintén követhetők Majthényi Anna „h” betűinek vonalában.

5) Az ékezetben ugyanaz a jobbra forduló sípkás emberke, vagy bőbitás madár rajzolatát lehet felfedezni – hogy a képszimbolikára is hozzak példát –, mint a Nagyasszony által kitett vesszők és pontok írásos „ujjlenyomatában”.

Az aláírásra vonatkozó minden grafológiai véleményt egybevetve, a grafológiai szakvéleményt és a grafológus néhány gondolatát a következőkben összegezhetem.

A vers aláírását Majthényi Anna kezevonásának lehet nagy bizonyossággal tulajdonítani. Az aláírás keletkezését a Nagyasszony idős korára, de mindenképpen a fia halála utáni időre kell tenni.

A vers és aláírás története az általam elképzelt is lehet. Úgy gondolom, hogy Madách emlékversonak szánta és valamilyen oknál fogva nem véglegesítette, nem került sor a realizálásra. A cím hiánya erre látszik utalni. A vers ezután egy olyan könyv lapjai között rejtőzhetett sokáig, amelyet Madách akkortájt olvasott, vagy méginkább csupán leemelt – talán épp a vers írása közben – a könyvespolcra, egy olyan könyvben, amely sem Madách, sem a könyvtár használói számára nem volt közkeletű. Egyetlen – bár cseppet sem valószínű érvényességgel bír – feltevésem a „Hóreb–Sinai” utalással kapcsolatos, esetleg ezirányban lehetett Madáchnak valami kétsége, vagy pontosítási igénye. Az általam feltételezett rejtekből következtetésem szerint csak Madách halála után került elő az írás, illetőleg akkor juthatott Majthényi Anna kezeihez. Ez lehetne a magyarázata annak az édesanyától különös „Madách” aláírásnak aminek lélektani indokoltságát a versben előforduló, Madáchnak a saját nevére vonatkozó utalás is csak megerősítette. „Mit álljon név...” Az aláírás átható gondosság, áhitat, fájdalom és nemes büszkeség egy megtört ember, a „stabat Mater” belenyugvását, de a halálon aratott győzelem reményét, sőt bizonyosságát sugallja. Igenis álljon név, s úgy álljon immár ezen a gyűrött papírlapon is, ahogyan a Világ előtt áll, ahogyan a halállal lezárult anya–gyermek intim kapcsolat után az ő számára is valószínűsággal élhet tovább: a *Tragédia* alkotójaként, a végleges és örök felnőtségbe magától elbocsátott Madáchként.

Győrffy Miklós

Széljegyzetek Madách novellai *Feljegyzései* margójára

Tisztelt hallgatóim közül talán többek számára keresettnek hat ez a cím, tudálékosnak érezhetik. Holott állítom: dicsérni való önmérséklet eredménye. Megtámadhatatlan pontosságú cím a boldog emlékű pozitivisták írásainak élén pompázik a századforduló körül. Mondjuk Heinrich Gusztáv megfogalmazásában a cím ilyen formában került volna a cikk fölé – teszem azt – az Ungarische Rundschau hasábjain: „Madách összegyűjtött *Feljegyzések* c. munkájának margójára, *különös tekintettel a novellaiakra.*” Ha erre gondolkodik, illanó könnyedségűnek fogják ítélni az én megoldásomat, s mellette – remélem – méltányolják pontosságra való törekvését is. Természetesen a címet csupán átvitt értelemben szabad fölfogni: aki akár egyetlen oldalt látott ezekből az agyonjavított, egymásba gabalyodó, változó irányba futó sorokból, gondolni sem mer majd arra, hogy ezekre – pláne: margójukra! – nem széljegyzetet, de akár szélszótagot rá tud szorítani!

De ha csak távolról is meg próbálok felelni a cím támasztotta érdeklődésnek, ha bármilyen röviden, de mindenképp szólnom kell:

1. a madáchi *Feljegyzések* íráskötegről,
 - 1.a ehhez Madách írásmódszeréről, sajátosságairól,
2. valamelyes részletességgel a novellák jegyzeteiről,
 - 2.a megértésükhöz jelzesszerűen valamit a novellákról is,
3. nyújtunk némi eligazodást a téma egészében, hogy vizsgálódásunk vezessen valahová!

A főmű-központú Madách-irodalomban nem tudom, hanyadik körig kell a mélybe leereszkedni, hogy elérjen valaki a *Feljegyzésekig*.

Külső térben a Nemzeti Könyvtár kéziratáráig. Másutt sehol Madách-feljegyzés nincs, kivéve azt az egyet, amely innen vészett el. – Időben a tájékozódás valamivel bonyolultabb: eredetükre nézve a jegyzetek végigkísérik az író egész pályáját, gyermekkorától – ötödik évétől – folyamatosan. Összeszedésük, begyűjtésük a szerző halála utáni évektől,

főleg a fiú, Madách Aladár lankadatlan serénykedése folytán. Fondba helyezésük az 1910-es esztendő elejétől indul meg az OSZK-ban.

A *Feljegyzések* terjedelmét tekintve több szempontból bizonytalan lehet a megítélés. Ennek ugyanis mindvégig a változás volt a létformája: egyrészt állandóan gyarapodott a folyvást tovább gyülekező följegyzésekkel, de kisebb mértékben egyre fogyott is az író életében. Madách ti. úgy használta gyűjtött anyagát, hogy amit bedolgozott belőlük valamilyen írásába, azt kimetszette a többi közül, és megsemmisítette. Volt aztán olyan módja is az elpusztításnak, hogy sűrű fekete végighúzóatással, szinte törléssel teszi olvashatatlanná a már felhasznált följegyzést, s így marad a még felhasználatlanok között. – Eredetileg kéziratlap méretű papírokon volt minden jegyzet is, ma már a maradványok közt fél villamosjegy nagyságúak is előfordulnak.

Darabszám szerint 248 egység maradt ránk, köztük igen sok több tucat lapból tevődik össze. Ezt az elég tetemes anyagot csoportosítani szükséges, a kéziratári rendezés a következő tagolást vezette be.

1. Feljegyzések Madách Imre műveinek kéziratain
(ezen belül műfajok szerint további bontás)
2. Novella jegyzetek
3. Politikai jellegű jegyzetek
4. Vegyes jegyzetek
5. Drámák jegyzetei
6. Letéti könyvtárak (14 ilyen) egyes köteteibe vezetett beírások.

Ez az extenzív gazdagság magyarázza, miért szorítkozunk ezúttal kizárólag a novellákra. Így ugyanis már emberi mennyiséghez jutunk: 35 kisebb-nagyobb papírlaphoz, ill. kötegghez.

Mondtam fentebb, hogy ez az anyag az OSZK kéziratárában eredeti formában van együtt. De idők folyamán megjelent már egy összkiadás a nagyközönség számára Halász Gábor összeállításában, s ez tartalmaz jó kilencven oldalnyi a *Feljegyzésekből*, köztük hat és fél lapnyi Novella témák címen a bennünket érintő részlegről (1942). – Pontosán ötven évvel később Andor Csaba – Leblancné Kelemen Mária közreműködését is igénybe véve – összeállította a Madách-katalógust (*Madách Imre kéziratai és levelezése*): ez pedig egészében, hiánytalanul adja az olvasó elé a *Feljegyzések* anyagát, hisz nem lehet őket megjelölni (címük nem lévén), csak reprodukálni. A VII. fejezet 120 nagyalakú lapján külső leírásuk

keretében kapjuk Madáchnak ezeket a melléktermékeit. Aki tehát nem ragaszkodik az író keze vonásához, nyomtatva is hozzájuk férhet.

Magukról a novellákról éppen csak valamit.

Elég rejtett darabjai ezek a Madách-súvve-nek, pedig mégiscsak ők képviselik a szerző kisprózai (mivel *nagy* nincs) alkotásai leghosszabb lélegzetű munkáit (az összkiadásban másfélszáz oldal). Nem szégyen őket nem ismerni. Ahogy pl. Vörösmarty elbeszéléseit sem szokás idézésre kész állapotban tartani. Eleinte attól tartottam, hogy tulajdonnevek, szereplőkapcsolódás miatt kénytelenek leszünk közelebb menni hozzájuk. Rövidesen kitűnt, hogy ilyen vonatkozások tulajdonképp nincsenek. Mivel utalni mégis kénytelenek vagyunk rájuk, címüket egyszerűen felsorolom, ne egészen ismeretlenül emlegessük őket. Kronológiájuk is vitára adott okot, saját eredményeimre támaszkodom.

Kétségtelenül a legkorábbi a töredékben maradt *Duló Zebedeus kalandjai*. Pár év múltán az *Ecce homo* követi, majd *A Kolozsiak* (eredeti címén: *A Kolozsy nemzetség*, az egyetlen darab, amely – átalakítva – az író életében napvilágot látott Arany Koszorújában). Aránylag közeli hozzá a *Chronica két pénzdarab sorsáról*, majd jó fél évtized múltán a teljesen eltérő módon megformált kisregényszerű *Hétköznapi történet*.

Talán nem véletlen, hogy a legtöbb jegyzet a legelső darabhoz – a szerző maga datálta 1842-re – a *Duló Zebedeushoz* készült ill. maradt ránk.

A témához efféléket jegyzett elő magának a szerző a továbbíráshoz:

Szerelemből rossz házasság

Az okos is ostoba társaságban megostobodik

Valahová szánta a következő eszmefuttatásokat:

A mostani luxus, s a régi mulatságok

meg ezt is:

A falusi társaságot tevők jellemzése

A városit detto

Mennyi érdekes mindenfelé

– csodálkozik el. Újabb személyek szerepeltetését is fontolgatja:

Jakabfalvi és a zsidó

Matolcsi jellemzése

Milyen funkciót szán vajon a szintén ismeretlen Szeréminének, akit egy jegyzet „tudákos nő”-nek minősít?

Került aztán jegyzetül ehhez a soha be nem fejezett elbeszéléshez néhány általános igazság, talán nem is föltétlen ideszánva:

Mindenki okosabb, mint munkái

vagy:

Mortuus in domino

Tökéletes jólétben lehet csak szerelem, a gond öli máshogy

Újabb ötlet a szerkezet megváltoztatásához:

Az egész napló formában

Sorjáznak egymás alá a változó gondolatok, tervek, esetleg időben is távol egymástól.

De nézzünk más elbeszélés jegyzete után is. Az *Ecce homo*é – mindjárt a kéziratban – frappánsan megfogalmazza az egész írás tulajdonképeni mondanivalóját:

Vannak egymást elrontani rendelt emberek, megkeresik egymást a két pólusról, s mások boldogítani.

Az utóbbi lehetőséget ritkán, az elsőt széles körben igazolja egész romantikus epikánk és rémdrámairódmunk.

Hogy miket gereblyélhet együvé a véletlen, mutatja a következő „feljegyzés”. A *Chronica két pénzdarab sorsáról* cím hátlapján egy ismeretlen, de teljesen végigvitt nyolcsoros vers szövege olvasható: „És szelídebben szól az úr azonnal”, az író átlagos színvonalán. Ha nagyon akarjuk, még valamilyen összefüggést is magyarázhatunk a kettő közé a kifejeznivalóban. S ha ilyenek fogadjuk el, ugyanannak az élményi tartalomnak kétféle megnyilvánulását szemlélhetjük a prózában, ill. a nyolcsoros versben.

A *Feljegyzésekből* értesülünk Madách tervezett további novelláiról is. Akart írni *Memento mori* címmel (a valószínűleg érdekkeltőnek ítélt cím többször is visszaköszön az anyagban), egy másik *A csillagász halála* lett

volna. Ezekről a címen kívül semmit sem tudunk. Nem lehetetlen, hogy ezekhez is kapcsolódnak ötletek, de nem merünk konkrét jelölés híján valamit ide- vagy odarendelni.

Esetleg még az *Industria parfümjé*, sőt talán *A porzó mint puska* is cím lehet.

Egyetlen biztos pont az első címmel kapcsolatban, az a csírázó terv:

Okoskodások a' civilisatoról (hétköznapi történetből)

Átemelni tehát egy már kidolgozott elmélkedő részt.

Akad kidolgozásra félretett cselekményvázlat, mint pl.: kat. 316.

Két testvér nagyon szerette egymást s folyton levelezett. Egyik meghalt fia folytatta a' levelezést nem akarván megszorítani onkliját, másik is meghalt 's lánya szintén folytatta. – Össze jó a két fiatal egymásba szeretnek 's desperátok, hogy el vannak jegyezve illető szüleik által, végre ki derül a dolog 's boldogok. – –

Ez már csak emlékeztetőnek látszik:

Ez vőm így vezetnek be egy megfogott ifjú embert egy háznál ki házasságra sem gondolt. (K. 313.)

vagy:

Egy nagy tó pest, hol mindennik horgaz, első pillanatra tükör, leg alul mocsár. –” (K. 313.)

vagy ez is:

B. Brúdern erővel kényszerítetvén neét el venni mindjárt el küldte, egyszer éjel meg látogatta s 4 lábat lelt, megfordult. (K. 312.)

Böven lehetne folytatni, de ne szaporítsuk a szót!

Magas rangot jelent, ha valakinek elhullatott forgácsait, odavetett fir-kantásait is jegyzi az utókor. Van, aki az efféle – lényegében csak saját használatra készült, esetleg csupán a följegyző számára értelmes (akár: gyorsírásos) – rögzítéseit etikátlannak érzi közönség elé bocsátani. (Felejthetetlen számomra Babits megbotránkozása Kosztolányi morzsalékai-

nak publikálásán!) – Hiába, az igazán nagyok minden munkája közkinccsé válik, s egy idő után minden szösszenetük – egy Aranyé, Adyé, kortársaink közül: Weöres Sándoré – el nem hanyagolhatóvá, fontossá válik: az irodalmi-művészi közvélemény kíváncsi lesz rájuk, és követeli hozzáférhetővé tételüket.

Madách *Feljegyzései* nem rejtenek kibányászni érdemes drágaköveket. Legtöbbjük közvetlen gyakorlati célokat szolgált, jó részüket a szerző meg is semmisítette. De a megmaradottak is érdekesen járulnak hozzá az író-költő rejtettebb vonásainak pontosabb megismeréséhez, igen életközeli bepillantást engednek gondolkodásmódjába, szokásaiba, terveibe. Tehát a teljesebb egyéniség felmutatásához segítenek hozzá.

Ez az előadás sem kívánt egy kis figyelem-fölkeltésnél egyéb lenni a Madách-életmű egy homályban maradó részletére, melynek ez a szelete nem tart semmiféle kapcsolatot a *Tragédiával*.

Befejezésként pedig a saját minősítést erősítsük meg egy idegennel is, Weöresével. A *Három veréb hat szemmel* a maga Madách-egyéniségét egy nyúl farknyi vers és nyolcvan (egy- és többsoros) feljegyzés közrebocsátása nyomán formálja meg:

„Telegramstílusban, olykor másoknak nem is érthetően, vázlatosan vetette papírra gondolatait, melyek éppen faragatlanságukban, elveszésre ítéltségükben elegánsak; szikrázóak, mint a kovakő [...] Ritkaság, hogy a kidobni elfelejtett holmin keresztül ilyen őszintén feltárul egy lángész belső világa [...]. Madách keservesen küzdött a megfogalmazással [...]; nem lévén virtuóz, öneki a vers és próza: igavonás; de ezek az odacsapott, fél megfogalmazásai szabadon repülnek.” (II. 417–18.)

II.

Az életrajz tényei

Krizsán László

48 Madácha – Madách 48-a

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Eredetileg a „Madách-portrék 1945 után Magyarországon” címen szerettem volna előadást tartani, de egy korábban megjelent kitűnő összefoglalás,¹ hasonló témában, feleslegessé tette ezen értekezést. Így hát idézem azokat az adatokat, melyekkel a 60-as évek elején új vágányokra sikerült állítani a Madách-kutatásokat, és valóságosan bemutatni a költő tevékenységét a szabadságharc időszakában.

Madách Imréről egy évszázad óta hamis kép él a tudományban és nemzeti tudatunkban! Ez a hamis kép oly módon állandósult, hogy valaki, pontosan nem tudni, hogy ki és mikor, kijelentette: „Madách Imre betegsége miatt nem vett részt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeiben.” Talán Palágyi Menyhértől származik ez a megállapítás, a századforduló tájáról, vagy talán még előbb állította valaki, esetleg tudatos ferdtítés eredményeként zsugorodott a világirodalmi mérce szerint is óriás Madách alakja a közügyektől és az ország sorsát eldöntő küzdőterektől elforduló beteg figurává.

Nem látjuk értelmét az ősforrás kutatásának. Tanulmányunk szempontjából semmi jelentősége nincs annak, hogy Madách életpályájának legküzdelmesebb, a legszentebb emberi és hazafiúi célok felé ívelő szakaszáról ki és miért közölt először valótlan adatokat, de: megdöbbenéssel vesszük tudomásul, hogy Madách 48-áról és 48 Madácháról közölt adatokat a *költő halálát követő száz esztendő folyamán senki nem vizsgálta felül!* Ez annál is szomorúbb, mert Madách élete és életműve szinte törvényszerűen, mindig irodalomtudományunk legjelesebb képviselőit vonzotta.

E mulasztás következtében nemcsak Madách igazi alakja és tevékenysége torzult el, de írói mondanivalója is elvesztette hitelét. A kételkedést a madáchi mondanivaló őszinteségét illetően éppen az az ellentmondás váltotta ki, amely a cselekvéstől félrevonuló, beteg ember élete és e beteg által megfogalmazott írói elvek, nemcsak a nemzethez, hanem az egész emberiséghez szóló, cselekvésre buzdító felhívás között feszült („...ember: küzdj!”).

Milyen erkölcsi alapja, vagy egyéb joga lehetett a köztudat félrevonuló Madáchának arra, hogy olyan küzdelmekre – ideértve a politikai harcokat, az ellenállást és fegyveres szabadságharcot is – buzdítsa kortársait, amelyekről ő maga, mégha betegsége miatt igazoltan is, távol maradt?

A tettek és szavak közötti, immár erkölcsi szempontból is aggályos ellentmondás feloldásának igénye vezette el végül e sorok íróját 1960-ban a levéltári forrásokhoz.

A levéltári kutatások okmányok sokaságával bizonyították, hogy a legcsekélyebb ellentmondás sincs Madách írásai és életpéldája között. Ellenkezőleg! A gyenge szervezetű költő *a szabadságharc egy különlegesen nehéz posztján, a katonai főbiztos beosztásában állt helyt!* Nemzetőr, népfelkelő és önkéntes gerillacsapatokat szervezett és fegyverezett fel, gondoskodott ellátásukról, elhelyezésükről, előfogatokat biztosított számukra. A fegyverzet mellett egyéb felszerelési tárgyak mint ruházat, lábbeli, gyógy- és kötszerek előállítására is feladatai közé tartozott. Ugyanígy a hadsereg lovakkal való ellátása, a megyén átvonuló csapatok élelmezése, a lőpor gyártásának megszervezése, a tisztek kihágási ügyeinek nyomozása és megítélése. A katonai raktárak készletének számontartása. A katonai kórházak és ispotályok felállítására, felszerelésére és működésük ellenőrzésének gondja ugyancsak a főbiztos vállán nyugodott. Gondoskodnia kellett továbbá a rokkant katonák „nyuggarassal” (segéllyel) való ellátásáról is.²

És mindezeket túl a hadrakelő nógrádi nemzetőrségbe „beteges állapota” ellenére *önmagát is besorozta 1848 júliusában.*³

A kutatások feltárták Madách Imre katonai főbiztosi működését Nógrád megyében. Előkerült a főbiztosi irattár Madách által lajstromozott gyűjteménye és számos egyéb adat, amelyek meggyőzően bizonyították, hogy *Madách Imre kiemelkedő, önzetlen és munkabírását meghaladóan áldozatvállaló harcosa volt a forradalomnak és szabadságharcnak, majd a függetlenség reményével induló 1861-es politikai mozgalomnak.*

E dokumentumokat, amelyek elégségesnek látszottak Madách 1848–49-es szerepléseinek valóságú ábrázolásához és a hamis Madách-legendával való végleges és teljes leszámolásra, néhány egyéb családtörténeti okmánnyal együtt a Nógrád megyei Múzeumi Füzetek szerkesztősége 1964-ben könyv alakban is megjelentette.⁴ Azt hihetnők, hogy a kiadvány a tudományos felfogásban azonnali változást hozott, és a köztudat formálásában is elindított valamit a hitelesebb, a méltóbb irányban.

Sajnos a várt eredmény alig-alig mutatkozott. Szomorúan kellett tapasztalnunk, hogy a mélyen és szerte gyökerező öreg fát egy-két fejsze-csapással nem lehet ledönteni. De ne az említett okmány-publikáció szerzőjének esetleg elfogult véleményét hallgassuk, hanem idézzünk inkább egy 1983-ban megjelent munkából:

„Az ember azt hihetné, hogy az okmányyszerű ellenbizonyítékok a szenzáció erejével hatottak.

Nem így történt.

Szerb Antal 1935-ben még tömören azt írja ma is sokat forgatott *Magyar irodalomtörténetében*, hogy Madách »a szabadságharcban betegsége miatt nem vett részt«, Sótér Istvánnak a Madách-kérdésben köztudatot formáló könyve, az *Álom a történelemről* 1965-ben így ír: »Betegsége akadályozza meg Madáchoz abban, hogy részt vegyen a szabadságharcban.« Mindez még érthető, bár a későbbi kiadások legalább egy erre vonatkozó kiegészítő lábjegyzetet megérdemelték volna.

A nemzeti köztudatban kirajzolódott Madách-képnek ez a lényeges vonása azonban, úgy látszik, kiirthatatlan. Madách Imre szabadságharc alatti szerepéről – másfél évtizeddel később –, az 1980-as gimnáziumi irodalomtörténetben még mindig csak ez áll: »A szabadságharc is betegágyon érte, s így fegyveresen nem vehetett részt a küzdelemben.«⁵

A gimnáziumi tankönyv későbbi „javított” kiadásában – amelyből ma is tanulnak a középiskolás diákok! – a következőket olvashatjuk: „Súlyos szívujja remeteségre kényszerítette, s így nem vehetett részt a fegyveres harcban, de annak kimenetele közvetlenül érintette.”⁶

Az említett szomorú példák mellett azonban kicsiny eredményeknek is örvendhetünk. Annak például, hogy Madách szülőföldjén, a nógrádi iskolákban nem a hibás tankönyvekből tanítják Madách életét, és annak is, hogy az 1964-ben publikált iratok éreztették hatásukat néhány kivételesen értékes Madách-tanulmány megalkotásában, dr. Kerényi Ferenc és dr. Spáczay Hedvig munkáiban. S a köztudat is talán kicsit többet ismert meg máig – éppen ezen iratok segítségével – Madách küzdelmeiből.⁷

De ezek az eredmények, bármily örvendetesek is, szinte eltűnnek a gondatlanságból, mulasztásból, tudatlanságból, egyszerű kényelemből vagy túlzott hagyománytiszteletből gyúrt óriási Madách-torzó árnyékában. Ezért újra és újra, minden alkalommal és helyen, ahol erre lehetőség adódik, fel kell idéznünk 48 Madáchát és Madách 48-át. Ezért esett választásunk ma is erre a témára.

*

A cselekvés ideje Nógrádban 1848. július 20-án érkezett el. E napon ült össze a megye Bizottmánya, hogy határozzon „nemzeti őrsereg” felállításáról. A nemzetőrség felállítását Mészáros Lázár hadügyminiszter rendelte el, miután „a déli határ széleken újabb időben fejlett események nagy számú hadierő felállítását” igényelték, s ezen igény jóval meghaladta a rendes katonaság létszámát.

A Nógrádban felállítandó nemzetőrség gyülekezési helyéül Vácot jelölte meg a miniszter. Innen gőzhajón Bajára, majd pedig Ó-Kanizsára, a hadbavetés színhelyére tervezték szállítani a sereget, a miniszter által meghatározandó időpontban.⁸

Elkes és emelkedett hangulatban született meg az egyhangú döntés: „Az eddig csak mellék hírek szerint értésül esett, jelenleg pedig már hitelesen tudomásul jött azon események, melyek hazánk alsó vidékén a még zsenge magyar szabadság, egyenlőség és testvériség, derüvel, s egy minden polgárt boldogító dicső jövővel kecsegtető egét terhes borúval vonják be [...] midőn már e sok viszontagságok között 8. századon túl híven megőrzött hazát valahára független tulajdonul bírhatjuk, s a nemzet jövője boldogsága, vagy boldogtalanságának kulcsát önmaga tartja kezében [...] elhatározottat: hogy miután a haza mindnyájunké és mindenikünké egyenlőn [...] az összeírásokba foglalt öszves nemzetőrség, egyházi személyeket és zsidókat sem kímélve, a megyei összes tiszt kar is magát önkényt felajánlván [...]”⁹

A nemzetőrség felállításáról hozott határozat intézkedéseket tartalmazott a megyei ügyvitel folyamatosságáról is, amelyet a hadrakelésre egészségi okokból alkalmatlan tisztviselőkkel kívántak biztosítani. A „hon maradók” közé osztották be „beteges állapotánál fogva” Madách Imre katonai főbiztos is.¹⁰

Madách Imre azonban elutasította a felmentésére tett javaslatot, és „*beteges állapot mellett is magát elmenetelre felajánlván*” mint katonai főbiztos önmagát sorozta be a hadba vonuló nógrádi nemzetőrség tagjai közé.¹¹

A nemzetőrség felállításáról intézkedő megyei határozat megszületése és a hadba vonulás feltételezett, augusztus elsejére várható időpontja között csupán tíz nap maradt a sereg összeírására és felfegyverzésére. Ez a tíz nap emberfeletti munkát követelt mindazoktól, akiknek hivatalból vagy külön megbízás alapján a határozatot végre kellett hajtaniuk. A munka oroszlánrésze, természetesen, a katonai főbiztosra, Madách Imrere jutott. Az ő irányítása alatt működtek az újoncokat összeíró és az élelmezést biztosító bizottságok, és a fegyverzet előteremtésére a megye egész területére kiküldött biztosok.

A fegyverzet terén mutatkozott a legtöbb hiányosság. Szó sem lehetett arról, hogy a kiállítani szándékolt 800 főnyi sereget lőfegyverrel szereljék fel. Ezért a határozat elrendelte, hogy: „[...] a nemzetőrsereg, ha rendes fegyverek kiszolgáltatása lehetséges nem volna, legalább kaszákkal, csákányokkal, buzogányokkal, vagy egyéb használható fegyverekkel megveileg annak idején megtérítendő költségre, ellátassék, mely fegy-

verek az őrsereg visszaérkezésével, megyei fegyvertárba beteendők lesznek.”¹²

Négy század – a füleki, a losonci, a szécsényi és a balassagyarmati (ez utóbbi kötelékébe tartozott Madách Imre is) – alkotta a nógrádi nemzetőrséget. A függetlenségi harc ezen ifjú seregének egy igen érdekes sajátossága volt: parancsnokait választás útján jelölték ki. Minden század vezetésére egy kapitányt, egy fő-, két alhadnagyot, két őrmestert és tizenkét káplárt választottak. Meghívtak továbbá az egységekhez olyan „népszerű embereket” is, akiknek jelenléte és buzdítása kedvezően hatott ki a nemzetőrség öntudatának és harci szellemének növekedésére.¹³ A toborzás és felszerelés alatt álló nógrádi nemzetőrség igazi felkelőereg volt: szent elhatározással, a hazáért halni kész nagy indulatokkal, de fegyver nélkül. A katonai főbiztos Madách ismételt felhívással fordult a losonci és kékkői főszolgabírókhoz a nemzetőrség szükségfegyverekkel való felszerelése tárgyában.¹⁴ Ő maga számos nemesi család otthonát kereste fel, hogy családi fegyvergyűjtemények anyagával egészítse ki a felkelők silány fegyverzetét.¹⁵

Még javában folyt a nemzetőrség felszerelése, amikor újabb utasítás érkezett a hadügyminisztertől: a nógrádi nemzetőrséget várakozási állományba helyezte. A hadügyminisztérium nemcsak a nógrádi nemzetőrség hadba indítását halasztotta el ekkor, hanem ideiglenesen lemondott valamennyi észak- és kelet-magyarországi megye felkelő seregének hadba indításáról. A főbiztosnak, e parancs értelmében, a nagy tömegben – bár nem teljes létszámban – összegyülekezett nemzetőrök elbocsátását és rendben történő hazatérését kellett biztosítani.

A had- illetve felkelőereg toborzásával és felszerelésével járó katonai főbiztosi feladatok mellett Madách Imrere néhány egyéb, 1848 márciusa után nyert megbízás teljesítése is hárult. 1848. március 24-én megválasztották a közrend és az új törvények – „mellyek az eddig nyomasztó állapotban sínylett ország földművelésének, kereskedésének s átalýában minden egyes lakos jólétének virágzóbb állapotba tételét célozzák” – rendelkezéseinek megtartásán örökös bizottság tagjául.¹⁶ Ellátott továbbá esetenként a polgári közigazgatás körébe tartozó feladatokat is, mint például az osztoztató bíró tisztét családi vagyonekkülönítési perben.¹⁷

A nyárutó 1848-ban visszafordította a főbiztos teljes figyelmét és minden erejét az újabb toborzásokra. Balassagyarmaton 1848. szeptember 18-án tárgyalták a miniszterelnök toborzásról szóló rendelkezését. Ez alkalommal a megyei tisztikar – okulva az első toborzás tanulságaiból – a „miniszter elnöki fölhívást hódolattal fogadni és teljesíteni elhatározta”, de a végrehajtás körülményeinek megbeszélése végett küldöttség

menesztettek Pestre, a kormányhoz. „Nehogy azonban ezen küldöttség a fölvilágosítással visszatérve a további intézkedésekre a megyei közönséget készületlenül lelje, szükségesnek tartatott akként intézkedni, hogy másod alispán elnöklete alatt Prónay Károly kapitány, Madách Imre, Sréter Horác, Bekény János és Plachy Ferenc öszve ülven az egész megyét kerületekre felosszák.”¹⁸ Az egyes kerületekből – a határozat értelmében – behívták a lelkészeket, a tisztviselőket és többet „a nép, a volt zsellérek közül” abból a célból, hogy a felsorolt személyek megmagyarázzák nekik az ország válságos helyzetét, s hogy e súlyos körülmények között elmélyítsék a honfíui keblekben a haza és „a szabadság szent eszméje iránti kötelességérzetet és felelősséget”¹⁹

E tevékenységben Madáchnak egy teljesen új oldalát fedezzük fel. 1848 eseményeinek eddigi sodrában láttuk őt katonai toborzóként, a felkelőereg felfegyverzésén fáradozó főbiztos nehéz szerepében, a közrendi bizottság tagjaként, és 1848 őszén, íme, megismerjük a politikai felvilágosító posztján is, aki nemcsak a rendeletek zord betűjével, hanem az értelemmel és az érzellemmel is megkísérelte a nemzet ügyét szolgálni. Sajnos, nem a remélt eredménnyel. Ez azonban a legkevésbé múlt Madáchon. Mert miután „a megkívántató mennyiségű újoncok kiállításának gyakorlati sikerbe vétele, s a módoknak alkalmazása öszves megyei közönség által célszerűleg eszközölhető nem lévén, egy teljes hatalommal felruházott választmány, mely a miniszteri rendeletben foglalt utasítás sinór mértéke szerint fog eljárni, kiküldetik [...]”²⁰ Az újoncállítás kérdésében teljes hatalommal felruházott, de az érvényes határozathoz legalább három tag jelenlétét megkívánó választmány tagja volt – heted magával – Madách Imre is.

Az őszi toborzás Nógrádban, amint az ország más vidékein is, vontottabban haladt, mint első alkalommal, július folyamán. Több ok mellett legfőként az hátráltatta a második felkelőereg kiállítását, hogy az első alkalommal besorozott vagy önként zászló alá álló nemzetőröket alig, hogy bevonultak, nyomban el is bocsátották. Ily módon az ország veszélyeztetettségét hirdető felhívások megalapozatlanoknak tünnek az emberek előtt, és amikor másodszer is ugyanezen indoklással hangozott el a harcra hívó szó, sokan nem vették komolyan.

48 őszi feladatait gyarapította még a hadi adó nyári hónapokra eső összegének elszámolása. E feladatot Döbrentei Gábor országos főbiztos rendeletére november 20-i határidővel kellett a megyei főbiztosoknak és a hadi adószedőknek elvégezniük.²¹ Madách e munkát Szerémy Antal főhadiadószedővel osztotta meg.

További segítséget nyújtott Szerémy Antal a főbiztos Madách Imrénnek a lovas nemzetőrség felszerelésében. Lovas nemzetőrség felállításáról a Nógrád megyei Választmány 1848 decemberében hozott határozatot,²² majd gerillacsapatok létrehozásáról döntöttek. A két fegyveres egység szervezését és felszerelését azonnal megkezdték és párhuzamosan végezték. A lovas nemzetőrség fegyverekkel való ellátása érdekében Madách még a megyei szolgálattévő hajdúkat, huszárokat és csendbiztosokat is „levetkőztette”, akár udvari, akár külső szolgálatot láttak el. A tőlük bevont fegyvereket haladéktalanul a lovas nemzetőrség rendelkezésére bocsátotta. E csapat felfegyverzésére a megye 10.000 pengőforint „álladalmi” kölcsönt is felvett. Ennek mikénti felhasználása, ugyanúgy, mint a hátszlovák élelmezése, ismét a főbiztos feladata volt.²³

A lovas nemzetőrség felfegyverzésével párhuzamosan folyt a gerilla-csapat szervezése. A gerilla harcmodornak Kossuth igen nagy jelentőséget tulajdonított. 1848. november 7-én és 11-én kelt levelében fordult Görgeihez, kérve, hogy serege hadművelési területén szervezzen gerilla egységeket. Görgei – ellentétben Kossuth és a szabadságharc többi katonai vezetőjének véleményével – harci érték szempontjából nem becsülte sokra a gerillákat. Kicsit talán még tehernek is érezte a harci tapasztalatokkal nem rendelkező, kiképzés nélkül és hiányos fegyverzetben zászló alá gyülekező szabadszervezeteket. E véleményét fejezte ki a nógrádi gerillákkal kapcsolatos döntése is.

A nógrádi gerillák 1849. január elején hadrafogható állapotban várták bevetésüket. Horváth Elek első alispán a megyei Választmány utasítására felkereste a megye területén átvonuló Görgei Artúr tábornokot, és felajánlotta a nógrádi gerillák haderejét. Görgei azonban nem tartott igényt a gerillákra, csupán fegyvereiket, ruha- és egyéb hadfelszerelési tárgyaikat kívánta átvenni, megjegyezve, hogy: „az önkéntes csapatok hadi szolgálatánál nagyobb haszna van az országnak, ha a hadiszerek rendes, fegyelemre szorítható kezekbe tételnek le.”²⁴

Ezen eset kapcsán ismét láthatóvá váltak azok az ellentétek, amelyek a kormány és hadsereg némely vezetője között feszültek. A hadsereg, immár másodízben, visszautasította a felkelő nép vagy a besorozott újoncok segítségét, és az igen nagy erőfeszítéssel felszerelt csapatok leszerelését és szélnak eresztését javasolta, ami a toborzás, az újoncozás és a hadfelszerelés nagy művét teljesen lejáratta – sőt nevetségessé tehetné volna a lakosság szemében. Nógrád megye vezetői ezért úgy határoztak, hogy: „újabb kormányrendelet vételéig a nemzetőrségnek mozgóvá tétele felfüggesztetik, a magukat felajánlott önkéntes mozgó csapatok (ti. a

gerillák) pedig kimozdítás nélkül, jelenlegi alakulási állapotban tartandók.”²⁵

E kényszerűségből hozott felemás határozat azt jelentette, hogy a nemzetőrség és a gerilla egységek együttmaradtak ugyan – és ezáltal megőrizték a toborzás és hadfelszerelés komolyságának látszatát –, ugyanakkor azonban mégiscsak tétlenségre kárhóztatva szemlélték a császári csapatok előnyomulását a megyehatárok felé. Az osztrák hadsereg 1849. január 16-án érte el a megye székhelyét és annak környékét. Madách e szomorú esemény alkalmával nem tartózkodott Balassagyarmaton. Az orosz magtárból széthordott értékek számbavételével foglalkozott, megfelelően a Választmány 1849. január 15-i utasításának, helyszíni vizsgálat alapján. Orosziból már nem is tért vissza a császáriak által elfoglalt megyeszékhelyre, hanem családi birtokára, Csesztvére vonult vissza. *Ekkor, az osztrák megszállás napjaiban következik be az a viselkedésforma – a közügyektől való elfordulás –, amit sajnálatos tájékozatlanságból Madách egész 48–49-ére jellemzőnek jelentettek ki.*

Madách az osztrák által megszállt megyében nem kívánt katonai főbiztosként tevékenykedni. A megszállók által hivatalba helyezett hatóság 1849. február 2-án, tehát több mint két héttel az osztrákok Balassagyarmatra történő bevonulása után, visszarendeli Madáchot a megye központjába,²⁶ ám a volt főbiztos a katonai ügyek intézését visszautasította. Nógrád megye 1849. évi első osztrák megszállásának idejéből, tehát január 18. és április 11-e között, főbiztosi hatáskörben mindössze két jelentéktelen ügyet intézett el, március 20-án illetve 25-én, olyan ügyeket, amelyek a katonai kiadások és fuvarok 1848 telére vonatkozó elszámolásához szolgáltatott adatokat, és *elintézésüket még a megye forradalmi igazgatása rendelte el.*

A katonai ügyekben való együttműködés elutasítása miatt a királyi biztossá kinevezett báró Majthényi László Madách Imrét az árvaügyi bizottságba osztotta be. A bizottság hét tagból állt, és az árvák személyi és vagyoni ügyeivel foglalkozott. Ezt a megbízást Madách a főbiztosi beosztás helyett és *nem mellette* végezte.

Belitzky János idézett tanulmányában úgy értékeli Madách Imrénnek az árvaügyi bizottságba történő beosztását, hogy ezzel az újabb hivattal növelte részvételét az osztrákok által életrehívott megyei hatóság munkájában.²⁷ Pedig, mint láttuk, itt is arról van szó, hogy Madách az osztrák megszállás idején először távozik a megye székhelyéről, kifejezve ezzel, hogy semmiféle együttműködésre nem hajlandó. Majd, midőn hatalmi szóval visszarendelik, nem hajlandó olyan beosztást vállalni, amellyel a legcsekélyebb mértékben is árthatna a haza ügyének. Olyan

munkakör, amely a hatalom jellegétől függetlenül humánus és hasznos volt, s amelyet még labanc igazgatás alatt is becsülettel el lehetett látni, az elsősorban az árvaügyek intézése volt. S nem véletlen, hogy az árva-
gyámok egyike éppen Madách.

A főbiztos tehát 1849 elején – ellentétben Belitzky állításával – be-
szüntette tevékenységét. De korábbi munkájának gyümölcse éppen ezek-
re a számára tétlen napokra érik be. Az a gerilla-csapat hallat magáról,
amelynek toborzásában és felszerelésében Madách oly kiemelkedő fel-
adatokat vállalt: 1849. február 23-án az osztrák sereg hátában Deber-
csénytől Szécsényig erős gerilla-támadás történt. Gerilla-akciók voltak
Losonc térségében is. Nevezetes a losonci rajtaütés, melynek egyik veze-
tője, Bory Miklós, igen közel állt a Madách-családhoz. És a gerilla-sereg,
amelyet a katonaság kötelékébe annak idején nem fogadtak be, ám Nógrád
katonai előjáróinak bölcsessége folytán mégis együttmaradt, április
11-én a honvédek oldalán résztvett Balassagyarmat visszafoglalásában.

Ettől kezdve Madách újra a szabadságharc küzdő katonája.

*1849. június 6-án a forradalom és szabadságharc egyik legdrámaibb, legradikálisabb és legbátrabb hangú kiáltványát írta alá, amelyben fegy-
verbe szólította a dél-nógrádi községek népeit a közelgő orosz hadsereg
ellen.*

„Nagy Oroszi Városa, Horpács, Berinke, Berki Terecske községi Bí-
róinak s közönségének!

Az elűzött zsarnokság, alávaló ármánya utolsó segéd eszközéhez ké-
szül folyamodni; az embertelen Oroszt akarja nyakunkra hozni [...] Most
akarja nyakunkra hozni, hogy az alig felszabadult ország rá ne érjen
megerősödni, felvirágozni. De a magyar nép eddig is megmutatta áldozat
készségével, hogy érdemes a szabadságra, melynek nehéz harcait kell
előbb kivívni, hogy édes gyümölcsét élvezhessük, bízik hát Istenben a
magyar kormány és véle minden igazmagyar, hogy ezen bajon is szeren-
csésen keresztülvezet, ha a többi bajon keresztül vezet, csak önmagunkat
ne hagyjuk el, ezt pedig nem fogjuk tenni [...] Hadseregünk nagy és
vitéz, ha a nép is gyámolítja, győzhetetlen. A kormány tehát a betörés
esetére általános népfelkelést rendelt és az előkészületeket mindjárt si-
kerelni parancsolta, hogy ha az eset beállna, készen legyünk, ne akkor
kapkodjunk mindenhez. Ezen előkészületek tételére a megye választmá-
nyokat rendelt, kik mindenről a helyszínén fogják a népet a teendőkről
kitanítani, felvilágosítani, s a szükséges összeírást megtenni itt közlöm a
megjelenési időt minden helyen a végből, hogy akkorra a lakosság legna-
gyobb része szoros felelet terhe alatt összegyűljön, s az összeíró választ-

mány működését elősegíteni hazafi sőt emberi kötelességének ismerje.
Megjelenik a küldöttség

Nagy-Orosziban	Jún. 11-én dél 11 órakor
Horpácson	Jún. 11-én d. u. 4 órakor
B. Berinke	Jún. 11-én d. u. 6 órakor
Berki	Jún. 12-én dél 10 órakor
Tereskén	Jún. 12-én d. u. 4 órakor

Csesztvén 1849. jún. 6-án

Madách Imre sk.
kiküldött választmányi tag”.²⁸

1848 júliusa óta ez alkalommal immár ötödször végzi Madách a
hadfelszerelés munkáját, amely talán a legnehezebb volt azon feladatok
sokaságában, melyekkel a viharos napok terhelték meg gyenge vállait.
Ezúttal mint sorozóbiztos toboroz a megye déli területén, ahol korábbi –
katonai főbiztosi – működése során már több ízben megfordult és ahol –
lakhelye révén – ismert és megbecsült vezető férfiak a megyének, a forra-
dalmi közigazgatásnak. A cári csapatok betörésének híre családi birto-
kán, Csesztvén éri. Innen bocsátja hát ki idézett felhívását, melynek min-
den mondatából árad a forradalmár, a szabadságharcos bátorsága és eltö-
kéltsege, de árad a politikus bölcsessége és sugárzik a haza iránti rajongó
szeretet érzése. Ugyanakkor mély felelősségérzettel áthatott, mélységesen
emberi dokumentum ez. Nem a hatalom pozíciójából parancsol, hanem
hazafiúi és emberi érzésekre hivatkozik, nem vak engedelmességet
követel, hanem felvilágosítást ígér, azt, hogy a népet, melytől a haza a
segítséget várja, „kitanítják” teendőit illetően, és „felvilágosítják” a valós
helyzetről.

*Az idézett okmány szinte egymagában is képes meggyőzően ábrázolni
48–49 Madáchát, és egymagában is képes meggyőzően cáfolni azon
megállapításokat, melyekkel az utókor csúfította el Madách életének leg-
dicsőségesebb korszakát.*

A szabadságharc szolgálata Madách számára nem ért véget Világos-
sal. Ő azok közé tartozott, akik hittek egy új szabadságharc eljövetele-
ben, és a bukás után nyomban keresni, kutatni kezdték az új szabadság-
harc lehetőségét. Feltétlenül kapcsolatban állott Madách eme meggyőző-
désével az a tény is, hogy 1849 őszén alsósztrégovai birtokán két titkos
fegyverraktár is létesült. „A magyar uralom Nógrádban csak szeptember
29-én, több mint másfél hónappal a világosi fegyverletétel után ért véget
[...] Salgótarján vált a színterévé a Kemény Károly, Ujházy Lajos, Po-

korny Lajos honvédtisztek vezetése alatt álló gerilla őrsereg feloszlásának. Szeptember 29-én szomorú aktusra került sor a faluban. A környékről Salgótarjánba visszavonuló magyar katonai erők itt rakták le a fegyvert. Vezetőik parancsára a gerillák mintegy 1300 fegyvert kocsira raktak, és titokban a megye különböző helyein lévő rejtékhelyre szállítottak [...] A salgótarjáni fegyverletétel bizonyos lehetőséget nyit Madách Imre, a költő politikai állásfoglalásának további kutatásához [...] amely arra utal, hogy Madách már 1849-ben kapcsolatban állt azokkal, akik el voltak szánva egy új fegyveres harc kirobbantására. Nem lehet ugyanis véletlen az, hogy a salgótarjáni fegyverekből, melyeket a legnagyobb titokban szállítottak el a megye különböző vidékeire, Madách sztrégovai birtokára is vittek. A fegyverek elrejtése nyilván előre átgondolt, megbeszéltek tervek szerint történt. Szeptember 29-én három katona, három lovaskocsin az alsósztrégovai újvilági pusztán lakó Jurcsányi Pál csősz házában rejtett el 133 db fegyvert. A zuhogó eső miatt voltak kénytelenek a fegyvereket ideiglenesen itt elhelyezni, másnap éjjel azonban továbbvitték azokat [...]”²⁹ egy Madách szövegében lévő pincébe.³⁰ A másik rejtékhely a sztrégovai kastély közelében lévő kerti lak volt. Balogh Károly, Madách nővérének unokája így írt a kerti lak titkáról: „Mélyen a kert ölén – körisfák és bódító illatban virágzó hársak lombjai közül nádfedelű házikó kandikált elő. Ez a kis ház az akkori divat ízlésében épült »ermitage« volt. [...] Kedvenc tartózkodási helye volt ez nagybátyámnak a nyár folyamán [...] De volt a kerti laknak a köztudat előtt titokban maradt rendeltetése is. Mikor egyszer – az ötvenes évek vége felé – leszedték az »ermitage« korhadozó zsuppfedelét, a szabadságharc után elrejtett lőfegyverek nagy halmazát találták ott.”³¹

Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy a bujdosó gerillavezérek éppen Madáchnál kerestek menedéket 1849 őszén. Annak a lovas gerilla-csapatnak – melynek felfegyverzésében 1848–49 fordulóján Madách is résztvett – két vezetőjét bújtatta a császári csendőrség elől Madách Imre. Gracza Antal és Záhony István volt kántortanító, gerillavezérek Csesztvén rejtőztek mindaddig, amíg alkalmasnak ítélték a helyzetet arra, hogy Kossuth után induljanak emigrációba.

Ezen utóbbi adatok nemcsak teljesebbé teszik Madách 48-áról felvázolt képünket, hanem azt is sugalmazzák, hogy Madách Imre személyében ne csupán egyet tiszteljünk 1848–49 töretlen hitű és akaratú harcosai közül, hanem ezek sorában is a legnagyobbak között emlékezzünk a törékeny és mégis annyira erős emberre.

Jegyzetek

1. KERÉNYI Ferenc: *Huszonöt év a Madách-kultusz történetéből*. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1990. 125–131. l.
2. Hadtörténelmi Múzeum. 1848–49-es nyomtatványok: 35.718. – 1848. május 1. Utasítás Zemplén megye katonai főbiztosa részére. A katonai főbiztos feladatköre – lényegtelen módosításoktól eltekintve – valamennyi megyében azonos volt.
3. Nógrád megye Levéltára. Nógrád megye Választmányának jegyzőkönyve: 1848–1141.
4. Dr. KRIZSÁN László: *Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez*. Balassagyarmat, 1964. Nógrád megyei Múzeumi Füzetek 9. sz.
5. ANDRÁS László: *A Madách-rejtély*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 108. l.
6. *Irodalom a gimnázium II. osztálya számára*. Bp., 1980. 387. l.
7. VIKOL Katalin: *A politikus Madách. 160 éve született a Tragédia írója*. Magyar Nemzet, 1983. január 21.
8. Nógrád megye Levéltára. Nógrád megye Bizottmányának jegyzőkönyve: 1848–1107.
9. U. a.
10. U. a. 1141.
11. U. a.
12. U. a.
13. Nógrád megye Levéltára. Vegyes iratok: 1848. (Főbiztos 1159.); Nógrád megye Választmányának jegyzőkönyve: 1848–1220; 1297.
14. Nógrád megye Levéltára. 1848–49. évi vegyes iratok.
15. Nógrád megye Levéltára. Madách Imre főbiztosi iratai: 1848. sz. n.
16. Nógrád megye Levéltára. Nógrád megye Választmányának jegyzőkönyve: 1848. március 24.
17. U. a.: 1848. szeptember 4.
18. U. a.: 1848 szeptember 18.
19. U. a.
20. U. a.: 1848. szeptember 21.
21. KRIZSÁN L., i. m. 21–22. l.
22. Nógrád megye Levéltára. Vegyes iratok: 1848. (Főbiztos, sz. n.)
23. U. o.
24. Idézi BELITZKY János: *Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez*. Palócföld, 1971/4. sz. 52. l.
25. U. o.

26. Jankovich László másodalispán utasítása Madách Imréhez. 1849. február 2. Balassagyarmat. (Magyar Országos Levéltár. Madách család levéltára 1849. [P 481. 30. cs.]) A levél címzésén szereplő Csesztve helymegjelölés igen fontos, mert cáfolja azt a véleményt, mely szerint Madách az osztrák megszállás után is Balassagyarmaton maradt, és korábbi főbiztosi hatáskörében kiszolgálta az osztrák hadsereget.
27. Lásd BELITZKY János idézett tanulmányát.
28. Szabó József Madách-gyűjteménye. Győr, Xántus János Múzeum.
29. Dr. SZABÓ Béla: *Salgótarján a kapitalizmus uralkodóvá válásának időszakában* című tanulmányát idézi dr. SPÁ CZAY Hedvig: *Madách Imre hadbírósi perének nyomában* c. munkájában, a Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve IX., 1983. évi kötetének 98–99. lapján.
30. Nógrád megye Levéltára. Megyefőnöki iratok: 1850. május 2. – 2454. sz.
31. BALOGH Károly: *Madách az ember és a költő*. Bp., 1934. 124. l.

Nagy Ervinné

Madách Imre rajzmestere

A XIX. század első felében fokozott érdeklődés indul meg a művészetek iránt. A nemzet csinosodásának igénye először az irodalomban kap hangot Bessenyei és Kármán törekvései nyomán, de ezzel szinte egyidejűleg a képzőművészetek iránti érdeklődés is fellendül. Az irodalom vezéralakjai, elsősorban a széphalmi mester, Kazinczy a külföldi minták követését szorgalmazzák. „A szép tudományok és ízlés dolgában annál tökéletesebb a szív, minél közelebb járulnak a Classicusok példájához”¹ – írja Kazinczy. Shakespeare, Schiller és a népszerű Kotzebue sorai nem kis mértékben beépülnek nevezett szerzőink műveibe. A képzőművészekre még fokozottabban jellemző ez: „Originált műveket nem lehet reményleni, mert sem ízlés, sem anyag és színnek (?) nem olyanok még, amilyeneket kívánni a nagy művekben kell.”

Ekkor indul meg a művészeti ágak differenciálódása, teljes szétválása. Kazinczy még kívánatosnak tartja, hogy a festő, ha „festővé kívánja magát tenni, nemcsak festékeket keverni kell tudni, hanem Winkelmann és Mengs írásait is olvasni. S mi a festő a mai időben, ha Virgilből nem tudja, mi volt Laucoon...”² A képzőművészet és irodalom összetartozását

sürgeti: „A Művész nem Művész, ha nem poeta.”³ Ennek az elvárásnak felel meg a festő-író Kisfaludy Károly, akiről Vayerné Zibolen Ágnes megállapítja: „irodalmi ismeretei segítettek képeinek, illusztrációinak kiválasztásában.”⁴

A külföldi mesterek mintáinak elfogadása, esetenként utánzása, sőt másolása elfogadott magatartás lesz: „nem tehetünk jobbat, mintha idegen nagy munkákat, statuákat, festéseket, kópiákban vagy rézmetszetekben megszerezzük s másolgatjuk s ezáltal kezünket [...] szemünket formáljuk.” A Kazinczy által elfogadott elnéző magatartást az idő lassan túlhaladja és az eredetiség igénye kiszorítja. De véleménye az adott korra jellemzővé válik, közízlését határozza meg.

A szépművészetek összefonódása, a festői-írói magatartás Kisfaludy Károly életművében válik teljessé. Műkedvelőként foglalkozik festéssel Jókai Mór, aki a szabadságharc bukása után Tardonán „megfestette Tardona látképét, Örénykövet, a pálosok kolostorát, vagy húsz akvarellt s neje Laborfalvi Róza képmását is – emlékezetből. Gyermekkori rajza az olajágot hozó galamb.”⁵ A széphalmi mester, a kor képzőművészetének legfőbb ismerője és kritikusa maga is festett néhány tájképet Pannohalmáról. A tokaji hegyet ábrázoló képe pedig rézmetszetben jelent meg Igaz Sámuel (1822) zsebkönyvének címlapján.⁶ Emlékezetes rajzokat készített Petőfi és Arany János is.

A kor romantikus ábrázolásának sajátos műfaja a vizuális láttatás eszközeit ötvöző illusztrált tájleírás. Alig akad író, aki ne kísérelte volna vele: „Az egész literatura útnak indul, hogy ítéljen arról, amit lát vagy nem lát” – írja Pulszky Ferenc *Úti vázlatában*. A táj és ember kapcsolatának újrafelfedezése alakítja ezt a műfajt. Müller János lőcsei festő felvidéki tájképsorozatot készít. Joseph Fischer bécsi „képíró” és grafikus 1817 körül megalkotja tájképeit a Vág-menti tájakról. Ezt Mednyánszky Alajos báró szöveggel köti össze és megjelenteti *Festői utazás a Vág folyón: Magyarországon* címmel (1825).

Az útikönyvek, almanachok, divatlapok, illusztrált zsebkönyvek a műveltebb városi polgárhoz és a nemesi kúriákba is eljutottak. A képes ábrázolásnak ez a tömeges méreteket öltő divatja új polgári foglalkozást teremt. A házaló piktorok, a gyors előmenetelt ígérő rajzmesterek életútja ritkán vezetett el a magasabb művészetig. „Jórészüik nem is lett több, mint átlagos rajzoktató, és örökre búcsút mondott a múzsáknak.”⁷ A tehetségesebbek – a hazai lehetőségek hiányában – Bécsben működő festőiskolákban szerzik be művészi ismereteiket.

A sztegovai Madách kastély szobáit a vidéki nemesi igényeket kielégítő képek, portrék, olajmásolatok, illusztrációk díszítették. Így Majthé-

nyi Anna fiataalkori képe, Madách Mária miniatúrája és a 12 hónapot ábrázoló akvarellek,⁸ melyeket a családi hagyomány Majthényi Annának tulajdonít. A könyvtárban ott volt már Mocsáry Antal nógrádi monográfiája, melynek 14 várrajzát Lántz József kékkői mérnök és Schmidt készítette.⁹

Amikor 1837 őszén Madách Imre testvéreivel – Károllyal és Pállal – felköltözik Pestre, hogy tanulmányaikat folytassák, már működnek azok a műkereskedések, antikváriumok, ahol festményeket, kottákat, tájillusztrációkat lehet kapni. A Szervita téri Wagner József műkereskedésének kínálatát Pulszky Ferenc leírásából ismerjük. Madách Imre – egyik levelének tanúsága szerint – a budai antikváriumba Schmidt műkereskedőhöz járt.¹⁰

A Széna téri „fiók Sztregova” lakói – a Madách fiúk – a korabeli művészi kínálatnak, a már említett színvonalnak megfelelő széles kínálatával találkoztak, ami felkelthette érdeklődésüket. Madách Imre levelezéséből kitűnik: kottát, folyóiratokat, könyveket vásárol, sürgeti, hogy küldjék el „rajzoló formáit”.

A formálódó, polgárosodó nemesség életformájában, igényeiben alkalmazkodik a fellendülő kulturális élethez. A jobb neveltetéshez már polgári és középnemesi szinten is hozzá tartozik, hogy „értsenek egy kicsit a rajzoláshoz, akvarell és gouache-festéshez.”¹¹ Azokban a családokban, ahol gondot fordítottak a nevelésre, gyermekeik mellé rajztanárt, zongoramestert és francia nyelvmestert fogadtak. A mágnás családok számára ez elengedhetetlen követelmény, de a középnemesi familiák – gyakran súlyos anyagi áldozatokat is vállalva –, hogy rangjukhoz méltó neveltetésben részesítsék gyermekeiket, ragaszkodtak a kialakult igényekhez. A művészetek elsajátítása azonban csak külsőség maradt: műkedvelői szinten megrekedtek. A tehetségesebbek is többnyire dilettánsok maradtak. Hiszen számukra ez nem foglalkozás, hivatás, hanem csupán a divatnak megfelelő szórakozás maradt. Néhány kivétel azért akadt, így művészként említik a Nógrád megyei Brunswick grófkisasszonyokat (Henrietta, Mária Terézia és Júlia). Apjuknak, a nógrádi alispánnak az arcképét Brunswick Henrietta festette meg. A portré a balassagyarmati Megyeháza dísztermében lett elhelyezve. Ismert és kedvelt karikatúrista lett Andrassy Mánuel gróf is.

A Madách-fiúk nevelése sem különbözött a kor elvárásaitól. Majthényi Anna, aki nógrádi viszonyok között átlagon felüli műveltséggel rendelkezett (ismereteit a Marczibányi-család körében sajátította el Budán), mindent elkövetett, hogy fiainak a kor igényeinek megfelelő neveltetést biztosítson. A házi nevelő Spányik Antal (aki irodalmi ambíciókat is mu-

tatott), úgy látszik kevésnek bizonyult, ezért Pesten Majthényi Anna újabb „mestereket” fogadott fel.

A francia forradalom hatása érződik azon, hogy iparos mesterség elsajátítására is kísérletet tesznek. Imre gyerekes dicsekvéssel számol be előmeneteléről: „könnyen tsinálok magam is piksiseket, srof, ’skatulyákat, Tojástartókat”¹². (Ezeket később sorra elajándékozza, borstartója azonban még az 50-es években a Madách-relikviák között szerepelt a balassagyarmati múzeumban.)

Keveset tudunk arról a Babniggról,¹³ a klavirmesterről, akitől zongorázni tanult. De a muzsika iránti ragaszkodása élete folyamán megőrződött. fiatalabb leánytestvére, Anna 1841-ben írja anyjának: „a zongorahúrokat szerezzék be, mert Emike szeret zongorázni, és Sztregován sem lehet meg ezek híján.”¹⁴ Később (1855-ben) Huszár Anna nevelőintézetből való hazatérése után „felhangolják a zongorát”. Balogh Károly feljegyzése szerint Madách Imre szívesen hallgatja unokahúga játékát, és maga is gyakran leül a hangszer mellé. A zene iránti vonzalma élete végéig megmarad. Kálnay Nándor felidézi utolsó csesztvei látogatását 1864 őszén. Madách a nap egy részét a zongora mellett töltötte „elmélyülve játszva azon.”¹⁵

A zene jelképes megtisztító ereje költészetében is szerepet játszik: „S kivált, ha még dalt hallok és zenét [...] / A rezge hangon messze múltba szállnék. / Hol napsugaras pálmák alatt / Ártatlan voltam, játsz, gyermekem.” A vívómester Frideric¹⁶ felfogadása már anyagi nehézségekbe ütközött: „csak a te jóságodtól függ felfogadni vagy sem” – írja anyjának. A Madách-birtokok jövedelméből nehéz fenntartani az egyre költségesebb kiadásokat jelentő háztartást. A szakácsnő, inas és házi tanító mellett most a zenetanár, vívómester, esztergályos napidíját is fizetni kell. „Ki mondhatatlanul szomorít, hogy néked enyibe kerülök” – válaszol 1838. V. 5-én a feltehetően anyagi gondjait felrovo anyai levélre Madách Imre. A romló anyagi viszonyok ellenére még két évig sikerül fenntartani a birtokos nemesi életforma igényeihez alkalmazkodó neveltetést. 1840 őszén az életrajzírók szerint egészségi állapota miatt, valószínűbb azonban, hogy a romló anyagi helyzet hatására költözik vissza Madách Imre és két öccse is Alsósztrégovára, ahol magánúton folytatják tanulmányaikat.

A családi levelezésben, visszaemlékezésekben viszonylag sok információ maradt fenn a rajzokat, festményeket készítő Madách Imréről. A „mesterségek” közül ennek van a legtöbb máig is fennmaradt emléke: 54 rajz és 8 olajfestmény. Rajzmesterét Palágyi Menyhért adata alapján Gschwindt Jánossal szokás azonosítani.¹⁷ Az életrajzi krónika is ezt fo-

gadja el. Pedig a családi levelezésben és egyéb elsődleges forrásokban a neve sehol sem szerepel.

Ki volt valójában Madách Imre rajzmestere? A kérdést tulajdonképpen az adat bizonytalanságát érzékeltetve Palágyi teszi fel, amikor azt írja: „Madách Imre rajztanára valami Gschwindt volt.”

A mesterek 1838 tavaszán kezdenek járni a házhoz, előre kijelölt időpontban. Erre utalnak a megjegyzések: „a mesterek már rendszeren járnak.” 1838 májustól megjelennek a levelekben a rajzra, festésre történő utalások: „Egy fejet küldök rajzolataimból”, „Nincsinek egy képet”. A korai rajzok közül 1838-as jelzetű a *Wolf tánc órája*. Ekkor készül a *Calliope* is. A rajz (*Calliope*) a közelmúltban került elő – hosszú ideig csak közvetetett forrásból ismertük. Jelenleg az OSzK Kézirattárában a Madách-rajzok között van. 1839. jún. 17-én már azt közli anyjával: „ma kezdtem el az olajfestést.” Alig néhány hét múlva 1839. aug. 3-án már arról értesíti Lónyay Menyhértet, hogy „Sztregovát két szempontból” festi, augusztus 7-én pedig elkészíti első karikatúráját: „egy foghúzó tanárt”.

Az ekkor keletkezett, elsősorban Lónyaynak írott levelekben a festői-ség, tájszemlélet változását is megfigyelhetjük.

1839-es jelzetű a *Sixtus pápa* képe, melyet anyjának küld ajándékba. Madách Imre legismertebb olajképe, az *Ámor* azon kevés képek egyike, melyen pontos jelzet található: – 1840. jan. 1-jén Madách Emök¹⁸. Balogh Károly ifjúkori festményének tudja még a *Zrínyi Miklós* és *Corvin János* c. képeket.¹⁹

1841. június 13-án közli a *Regélő* a költő egyetlen (ismert) publikált rajzát, a *Trencsényi másként teplenci fürdők* című tájismertető írásának rajzmellékletét.²⁰

A rajzok és festmények ilyen gyakorisága alapján behatárolható a festőtánár jelenléte, melyet 1838 és 41 közé helyezhetünk el. Ha egybevetjük a kifejezetten gyermekrajzokat az 1838 májusa után keletkezett képekkel, akkor egy gyakorlattal rendelkező rajztanár jótékony közreműködését, kezenyomát tapasztalhatjuk.

A *Sixtus pápa* képe (1839. MAD) Raffaello *Sixtus Madonnájának* pápa mellékalakjáról készült jó másolat. Avatott művész kezemunkája, csupán a galléron látszik némi kezdetlegesség. (A Madách-rajzként elfogadott kép nem lehet a kezdő Madách Imre alkotása.)

Az *Ámor* és a *Corvin János* című festmények Vayerné Zibolen Ágnes közlése szerint Huszár Anna tulajdonában voltak.²¹ Később ismeretlen körülmények hatására Székesfehérvárra kerültek Barta István miniszteri tanácsos birtokába, aki 1925-ben felajánlotta megvételüket a Magyar

Nemzeti Múzeumnak. Szentiványi Gyulát, a *Művészeti lexikon* szerkesztőjét kérték fel a képek eredetiségének meghatározására. Szentiványi a „Madách Emök 1840. jan. 1-jén Pesten –” jelzettel ellátott képről úgy vélekedett: „tanult, de gyenge piktor alkotásai. Mindkettő valószínűleg másolat.”²²

1839 nyarán készült a több kiadványban szereplő *Sztregova látképe*, melyről Lónyaynak írja: „én Sztregovát két szempontból festem.” A táj-ábrázolás ebben az esetben eredetinek tűnik, amit a levelében bemutatott részletekkel való egyeztetés tesz egyértelművé. „Lakunk egy dombon vagy on, körülvéve egy angol ízlésű [...] kerttel, mely hegy s völgy ölen fekvén erdőt, rétet, szőlőt, aklot és tavat is foglal magában.”²³ Ábrázolására jellemző: „rálátásból, felülről figyel a vidéket, fainak lombozata keletiesen stilizált.”²⁴

Az elmondottakból kitűnik: Madách Imre 1838–41 között festőtánár irányítása mellett készítette képeit. Szentiványi Gyula elmarasztaló véleménye ellenére is megjegyzi: „tanult piktor”.

A költő feltételezett rajztanára, Gschwindt János 1824-ben született Pesten. Csak 1844-ben jutott el Bécsbe, ahol festeni tanult. Főleg arcképeket készített, divatos színésznők portréit (1844 Taborszky, 1845 Marra). Később 1846 és 48 között Párizsban tanult, ahol arcképeket is kiállított.²⁵

Az adatok alapján nehéz elképzelni, hogy Gschwindt – aki 1838-ban tizennégy éves – Madách Imrét, aki egy évvel idősebb, „roham lépésben” megtanítja festeni. Még kevésbé tétélezhető fel Majthényi Annáról, hogy fiai mellé inaskorban lévő festőtánárt alkalmaz. A *Sixtus pápa* képe, *Calliope*, *Ámor*, *Zrínyi*, melyek az említett időszakban készültek, gyakorlott festőtánár kezenyomát viselik. Továbbá Gschwindt képeinek témája egyetlen Madách festménnyel sem mutat hasonlóságot.

A fennmaradt eredeti források között figyelmet érdemel az 1838. dec. 11-én kelt levél. Ebben Madách Imre arról számol be, hogy nem válaszolhatott anyjának, mert a tisztartó, Bory István akkor ment haza, amikor „Lónyay volt nálam, mindjárt utána Schwindt jött, s így lehetetlen volt.”²⁶ A Schwindt név (Madách Imre helyesírását figyelembe véve Schwind[t]) olyan összefüggésben szerepel, ami jól elhelyezhető a további leveleiből ismert elfoglaltságok közé. Jogi előadásokra délelőtt 8–11-ig járt, délután „haza jövök” – írja – „és mesterünknek tesztek eleget.” A fent idézett levélben tehát azért nem tud Bory (Istvánnal) választ küldeni anyjának, mert a tisztartó „delelőtt” járt nála és mindjárt utána Schwind(t) jött.

A rendszeres házi elfoglaltságokat megkövetelő intelmekre válaszolva pedig arról biztosítja anyját: „a mesterek rendesen járnak, kiknél megelégedésed elnyerni igyekszem.”

Így Babnigg és Frideric után most Schwind említése a házitanítók, „mesterek” körének további bővítésére enged következtetni.

A „Schwindt” nevét említő levél után megszorodnak a rajzokra, festésre utaló adatok. Rajzokat küld anyjának, Nincsinek, „néninek”.

Schwindt Károly festőművész és rajztanár volt Pesten. A boroszlói születésű mester (1797) második feleségével, Bizenti Zsófiával – aki szintén festő volt – Pesten, a Nádor utca és Fürdő utca sarkán levő Wenkheim házban lakott, és festőiskolát tartott fenn.²⁷ A Nemzeti Galéria Kézirattárában található az a levél, melyben a festő unokája írja: „előkelő családok gyermekeit tanította festeni.”²⁸ Így a két Andrassy fiút: Gyulát és Mánuel. Andrassy Manó (Mánuel) a Madách Imre közvetlen baráti köréhez tartozó „nyolcak” egyike. Palágyi abban is téved, hogy „a nyolcak közül csupán hárman mutattak hajlandóságot a festészet iránt, úgymint Madách Imre, Lónyay Albert és Beniczky.” A sort most ki kell egészítenünk az Andrassy fivérekkel. Andrassy Manó ismert karikaturista lett. Az 1848/49-es országgyűlés tagja, de nevét „nem politikai szónoklatokkal tette ismertté” – írja róla Lyka Károly –, hanem szellemes karikatúráival, melyeket az ülések alatt készített képviselőtársairól.

Schwindt Károly termékeny festő, képein a biedermeier stílus és a romantika történelmi témái figyelhetők meg. A korabeli műkitételeken több alkotással szerepel.

1834-ben kiállította az *Idvezítő, Zrínyi, Szent Imre* című olajképeket, 1840-ben pedig *Ámor rózsák között* című alkotását.²⁹

A Honművész 1841. 9. évf. 38–41. számából, mely 1841. június 27-én jelent meg, értesülünk arról, hogy a hazai festők a redoute épületében szép számmal állítottak ki képeket (41 akvarellt és 330 olajképet). A kiállítók között szerepelt Markó Károly, Müller János, Gaál Gusztáv, Barabás Miklós. A 78. és 135. sorszám alatt Schwindt Károly, a 74. és 75. sorszámán Madách Pál – a költő fiatalabb testvére – két olajképpel szerepelt: *Lanek romjai, Jordán melletti vidék*.³⁰ A 204. számon A. E. gróf Pest jelzettel (Gróf Andrassy Manó [Emánuel]) *A pesti utcaseprő gyermek* c. képe szerepel.

Különös véletlen csupán, hogy ebben a lapban (Honművész, 1841. 9. évf. 38–41. sz. 372. lapján) közli a szerkesztő Madách Imre rajzát a teplici fürdőről.³¹ Így a két Madách fivér, Imre és Pál alkotásáról egyazon lapban olvashatunk információt.

Schwindt képei sajnos elvesztek, megsemmisültek, de címük, témájuk és a róluk készült feljegyzések alapján megállapítható a hasonlóság – kapcsolat – Madách Imre korai és egy késői képével. Így téma szerint megegyeznek az *Ámor, Zrínyi Miklós, Szent Imre* című Schwindt és Madách Imre olajképek. A Szépművészeti Múzeumban a megsemmisültek listáján van Schwindt *Kislány arcképe*,³² mely hasonlóságot mutat Madách Imre *Szőke leányával*.

Vayerné Zibolen Ágnes 1964-ben a Művészet c. folyóiratban közöl rövid értekezést Madách rajzairól. Ebben jegyzi meg: „Madách Imre rajztanára nem lehet azonos a későbbi arcképfestővel, Gschwindttel.”

Radó György hívja fel a figyelmet arra, hogy Palágyi az adatközlők információit pongyolán jegyezte le, és úgy közölte. Így pl. Wolfstein helyett Wolfsbeint ír.³³ Ilyen névelírás lehet a Schwindt helyett Gschwindt adata is.

Így több forrás egyezése alapján valószínű, hogy Madách Imre rajztanára Schwindt Károly volt.

Rajzmesterétől eltávolodva később gyengébb, de több eredetiséget mutató olajképeket készített. Részben családtagokat örökített meg, így Fráter Erzsikét és Madách Pált. Rajzain többnyire környezetének ismert és kevésbé ismert alakjait: Huszár Annát, Ité Ninát, a falu papjait, a családi élet szereplőit.

Hogy volt-e publikálási szándéka képeivel, erre nincsenek adatok. Az egyetlen tájrajz kivételével nem közölt képet. De ez a törekvés nem zárható ki sem Madách Imre, sem Pál esetében.

A képek alkalmoszerű elajándékozása mindenesetre arra utal, hogy értékes alkotásnak tekintette azokat. Így ajándékként kerültek képei Lónyay Menyhérthez, Madách Annához, Huszár Annához stb. A fogsága után (1853) a családnak tett szolgálatokért adja a Paczolayoknak – a jelenleg is magántulajdonban lévő – *Görgei álmát*. Máig ismeretlen helyen lappang a több forrásból ismert *Vadászjelenet*.

Kb. 70 rajza az OSZK Kézirattárában, a Salgótarjáni Megyei Múzeumban, a Petőfi Irodalmi Múzeumban és a győri Xántus János Múzeumban van. Festményei a Magyar Nemzeti Múzeum, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a balassagyarmati Palóc Múzeum tulajdonában vannak. Továbbá *Szent Imre* képe az alsósztrégovai katolikus templom sekrestyéjében és a *Görgei álma* Balassagyarmaton magántulajdonban található.

Madách Pál festményeinek nyoma veszett. Nem tudjuk, hogy más képei, rajzai maradtak-e. Különös, hogy a családi hagyomány még említést sem tesz Pál képeiről, pedig a műkítetlen való szereplése nem volt jelentéktelen esemény. (A *Thieme u. Becher* névsorában is szerepel.) A mű-

vészi hajlam Majthényi Annával kezdődik, Imrén és Pálon kívül is folytatódik. Balogh Károly tehetséges portré és tájfestő lesz. A családtagok közül megörökíti Huszár Annát, sógorát, Károlyi Miksát és Madách Jolánt. Ügyes tájrajzokat készített Madách Károly Imre nevű fia is.

Madách Imre rajzai, festményei a műértő számára gyenge alkotások. A *Thieme u. Becher*, a világ egyik legnagyobb művészeti lexikona Madách Imrét (és Madách Pált) festőként jegyzi, de *Malerdilettant*nak minősíti. Képei valóban művészetének csak harmadrangú szereplői. Életének mégis elhanyagolhatatlan, lényeges kísérői. Egyetlen magyar író sem „illusztrálta” életútját ilyen sokrétűen. A rajzok, festmények így részei az életének, függetlenül attól, hogy másolta vagy eredeti ötlet alapján készítette azokat. Őrzik személyiségének jegyeit, egyszóval részei a madáchi életműnek.

Vizsgálatunkkal a teljes ember, a művész, a gondolkodó felé tehetünk ismét egy lépést.

Jegyzetek

1. KAZINCZY Ferenc *levelezése I – XXII. k.* Kiadta Váczy János. Bp., 1890–1923. V. k. 1108. lev.
2. KAZINCZY Ferenc, i. m. V. k. 1894. lev.
3. KAZINCZY Ferenc, i. m. X. k. 2382. lev.
4. VAYERNE ZIBOLEN Ágnes: *Kisfaludy Károly*. (Művészettörténeti Füzetek 5.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1973. 52. l.
5. LYKA Károly: *A táblabíró világ művészete*. Bp., Corvina, 1981. 71. l.
6. LYKA Károly, i. m. 70. l.
7. LYKA Károly, i. m. 95. l.
8. BALOGH Károly: *Gyermekkorom emlékei*. PIM. V – an. 4306/1.
9. MOCSÁRY Antal: *Nemes Nógrád vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése 1–4*. Kecskemét, 1982. (Hasonmás kiadás.) Az előfizető urak jegyzékében szerepel id. Madách Imre neve. Mélyebb kapcsolatra enged következtetni, hogy a költő nagyapja, Madách Sándor és Mocsáry Antal *Az erényes zarándokhoz* címzett, Balassagyarmaton működő szabadkőműves páholy tagjai voltak.
10. GYÖRFY Miklós: *Madách Imre kiadatlan levelei*. It 1959. 80. l.
11. LYKA Károly, i. m. 67. l.
12. OSzK Kt. Levelestár: Madách Imre – anyjához. 26. lev.
13. MÖM II. k. 898., 912. Ezidőtájt a magyar színháztörténet Pesten egy Anton Babnigg nevű énekest ismer. Minthogy a családnév igen ritka, meglehet, hogy éppen róla, esetleg közeli rokonáról van szó a Madách-levelekben. Vö.: SZÉKELY György – KERÉNYI Ferenc: *Magyar színháztörténet 1790–1873*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990. 42. l.
14. OSzK Kt. Levelestár: Madách Anna – id. Madách Imrénéhez. 7. lev.
15. KÁLNAY Nándor: *Krónikás évkönyvem*. Bp., 1910.
16. OSzK Kt. Levelestár: Madách Imre – anyjához. 14. lev. Pest, 1838. május 26.
17. PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Bp., 1900. 59. l.
18. PIM 64. 1512. l.
19. MNM Magyar Történelmi Képcsarnok 2027., PIM 81. 201. l.
20. Regélő 1841. I. félév 47–48. sz. jún. 13–17.
21. VAYERNE ZIBOLEN Ágnes: *Madách Imre*. Művészet, 1964. 8. sz. 10–11.
22. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Bp. Adattár. Szentiványi Gyula levele (1925. IX. 24-én). A levél teljes szövegében szerepel: Madách Emök képe „Barta István miniszteri tanácsos tulajdonában van Szekesfehérvárott.”
23. GYÖRFY Miklós, i. m. 94. l
24. VAYERNE Zibolen Ágnes: *Madách Imre*. Művészet, 1964. 8. sz. 10–11. l.
25. LYKA Károly, i. m. 156., 400. l.
26. OSzK Kt. Levelestár: Madách Imre – anyjához. 17. lev.
27. LYKA Károly, i. m.
28. Magyar Nemzeti Galéria. Grafikai Osztály. Kézirattár: A festő Schwindt Károly unokájának levele, 1920.
29. Művészet, 1909. 330. l.
30. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. Lyka Károly hagyatéka.
31. Honművész, 1841. 9. évf. 38–41. sz. 372. l.
32. Szépművészeti Múzeum. 5580. leltári szám.
33. RADÓ György: *Madách Imre életrajzi krónika*. Salgótarján, 1987. 30. l.

Értékelések és feldolgozások

Bene Kálmán

Vajda János kritikája *Az ember tragédiájáról*

Vajda újságírói munkásságának jelentős részét alkotja a *referensi* tevékenység – színi referensként, az önkényuralom idején 1855–1864 között rendszeresen tudósít a Nemzeti Színház előadásairól a Magyar Sajtóban és a Nővilágban. Ugyanebben az időben, ha nem is ilyen nagy számban, könyvújdonságokat is ismertet. Madách művének egyik első visszhangja, a Nővilágban névtelenül megjelent tárcacikk is bizonyosan az ő műve.¹

Mi bizonyítja ezt? Formálisan referensi állandó jelzése, a gondolatjel a cikk kezdetén. Sokkal inkább bizonyít viszont az írás tartalma és stílusa. A kritikus Vajda jellemzője a hadakozó, a könnyen lelkesedő sajtóval minduntalan vitákat kezdeményező hozzáállás. A „magyar irodalom Faustja” – hangzik a túlzó dicséret (amelyet Szász Károly Tragédia-elemzése vésképp a magyar irodalmi köztudatba²), s Vajda, miképp Kátona József „magyar Shakespeare”-re avatását (lásd Bánk bán-kritikáit!), ezt keményen elutasítja.

De a kritikus Vajda jellemzője a polemizáló hang mellett a gyors reagálás is – olyan gyors, hogy gyakran csak első, felületes benyomásaira támaszkodik, véleményét nem gondolja át, s maga is bevallja, nem elég alapos műismerete. Írt színikritikát „hallomásból”, úgy, hogy nem jutott be az előadásra, s a Madách-mű ismertetése is bizonyítja: az első átlapozás után, azon melegében papírra vetette gondolatait, voltak olyan színek, melyeken csak átfutott. Mégis, ennek ellenére, az első pillanatban felismerte, hogy nem mindennapi mű jelent meg a magyar irodalomban, hogy bár „nincs Faustunk”, Madách műve beláthatatlan magasságban áll a kor magyar drámairodalma fölött. (Ezt a véleményét erősíti meg két számmal később *A jutalomtűzésekről* című cikkében – a befejezésnél épp Madách kiemelkedő munkáját állítja szembe a pályázatokon díjat nyert gyenge darabokkal.⁴)

Az sem lehet véletlen, hogy a *Polgárosodás* és az *Önbírálat* szerzője a londoni szint tartja a Tragédia leghatásosabb jelenetének. A Tragédia egyik fő erénye, a „jeles kompozíció” (Arany), viszont nem nyerve

meg a szerkesztéssel nemcsak újságcikkeiben nem sokat törődő költő tettségét. Számára a költészet nem „kicirkalmazott s melegágyakra, rendes fasorokra osztott házi kert”, az ő eszménye a vadon természet „rendetlen rendje”.

Ezzel a képpel el is jutottunk az utolsó bizonyítékhoz, Vajda újságírói stílusához. Szenvédély, irónia, képgazdagság, zabolátlanul, szeszélyesen áradó mondatok, bekezdések, logikai tagolás nélkül – egyetlen rohanás a tárgy megjelölésétől a cikk zárásáig. Vajda mint újságíró is, mint kritikus is elsősorban Vajda Jánosnak, a költőnek hibáit és erényeit mutatja fel.

A *Nővilág* szerkesztője felismerte, hogy a magyar irodalom jelentős, korszakos alkotással gyarapodott. Ezt bizonyítja, hogy egy év múlva, az újdonságrovatban Molnár Györgynek, a budai Népszínház vezetőjének nagyszabású elképzeléséről ad hírt – Molnár már egy évvel a megjelenés után a Tragédia színpadra állításán gondolkodott!⁵ A kritika után néhány héttel pedig részletet is közölt a Tragédiából a Nővilág. (A 15. színt.⁶)

Vajda találkozása Madách művével eddig említés nélkül maradt az Arany-Érdélyi, Szász és Zilahy Károly alapozták meg,⁷ nem érdektelen Vajda cikke sem. Megérdemli, hogy megismerjük.

Jegyzetek

1. Nővilág, 1862. 6. évf. 2. sz.
2. SZÁSZ Károly: *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi figyelő, 1861-1862.
3. BENE Kálmán: *Vajda János a Bánk bánról*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1993. 4. sz.
4. VAJDA János: *A jutalomtűzésekről*. Nővilág, 1862. 6. évf. 4. sz. (Vajda János kritikai kiadás VII. k., Bp., Akadémiai Kiadó, 1979. 228. l.) A cikk befejezése:
„[...] minden nyomtatásban s színpadon megjelent mű egyaránt versegyezzen.

Példa mindjárt Madách legközelebb kiadott »ember tragédiája«. Ez bizonyonnyal egy félemler élet tanulmánya, s maga a kidolgozás is legalább pár évet vett igénybe, holott szerző kizárólag e műnek szentelhetné idejét, és e – minden ellene tehető kifogások dacára valószínűleg korszakal-

kotó mű ki lenne zárva a jutalomból, midőn kétségkívül, hogy költészet-irodalmunk eddigi elsőbrendű termékei közé tartozik?

De talán itt is van már a szerencsésebb fordulópont irodalmunkban, s Madách műve egy szép üstökös, mely azt előjelezi. Talán vége szakad az üres frázis költészetnek, a szellemdúskodó hóbortnak, a fából vaskarika-féle ittas népdalosdinak és cigányosdinak. A közönség gondolkozóbbá lett, s magasabb nézpontra, tisztultabb ízlés, nagyobb igények elő fogják idézni a jutalomtűzésben is azt a reformot, melyet közművelődésünk érdekében ohajtunk.”

5. Nővilág, 1863. 7. évf. 15. sz. A hír szövege:

„Molnár, a budai népszínház igazgatója, jövő télen Madách Imre »Ember tragédiáját« szándékozik a látható, de érinthetetlen szellemekkel előadatni, ha a szerző beleegyezik. – Furcsa vállalat!”

6. Nővilág, 1862. 6. évf. 5. sz.

7. ARANY János: *Egy üdvözlő szó*. In. Arany János Összes Művei XI. k.; ZILAHY Károly: *Az ember tragédiája*. Kritikai lapok, 1862.; ERDÉLYI János: *Az ember tragédiája*. Magyarország, 1862.; SZÁSZ Kártoly, i. m.

Irodalmi Ujdonságok

— *Madách Imre »Ember tragédiája«* című drámai költeménye megjelent, s a Kisfaludy társaság pártoló tagjainak szétküldetik. A lapok nagyon dicsérik, – némelyik plane a magyar irodalom Faustjának nevezi. Már mi így szoktunk, aut Cesar, aut Tóth Pál. Shakespeareünk (?) már van?! – legyen már Göthenk is. – Bár az illető kiadó nem tisztelte meg szerkesztőségünket egy példánnyal, futólag volt alkalmunk lapozni e műben s annyit egyelőre is mondhatunk, hogy az egyik legjelentősb műve az utóbbi évtizednek, s rögtöni hatását mindenekelőtt annak köszöni, mert első eset, hogy magyar író felülemelkedve a szűk specialis magyar élet nézleten, az egyetemes magas világnézpontra állva, általános érdekű műben, az összes emberiség életkérdéseivel, a végtelenség eszméjével foglalkozzék, s birokra keljen ama legnagyobb feladattal, hogy költészetet keressen ott, a hol már a filozofia is végződik. E merész vágy a világ legnagyobb lángelméivel egy két ne tovább művet iratott. A végtelenség szélén való eme tapogatózás szülte azon rendkívüli alaku műveket, melyek után e mű nem épen gyöngé utánzásnak tűnik föl. A filozofia meg van, az tagadhatatlan, de a költői alak és tartalom beláthatatlan messze van a Faustétól. Míg ez utóbbinak van drámai hatása is, és pedig roppant, az »ember tragédiájának« semmi, mert az egész az álom ke-

retébe levén foglalva, ez epikai fogással inkább csak a képzeletre, s kevésbé a szívre, sőt legigazabban szólva, mint állambölcselemi értekezésben összefűzött példák láncolata, valódi a hideg számító észre hat, különben az egyes szakaszok rövidebbek is, inkább epigrammszerűek, sem hogy drámai hatás keltésére elegendők lennének. Inkább epikai elemmel hat, s inkább is dialogizált eposz az egész, mint a minek nevezve van: drámai költemény. Az egész ugyanis azon sarkallik, hogy Ádám – mint valami ringelspielen – előttünk végig álmódja a világtörténetet. Amellett a felosztás nagyon is gépilegesen rendes, pedans, a költészet pedig nem azt a rendet kívánja, a mit a kicirkalmazott s melegágyakra, rendes fasorokra osztott házi kert, hanem azt a rendet a rendtelenségben, mely a vadon természetben oly megrendítő. Elannyira, hogy elolvastván a hatodik szakaszt, a tizenötödikig csak úgy forgat az ember, mert már látja az egésznek fejleményét s csak a részletek mulattatják, holott minden nagy műnek elejétől végig – folyton és szakadatlan, mint egésznek kell érdekelni az embert. Amellett egyénítő jellemzéssel – szintén nem találkozunk. Mindenütt a szerző maga politizál, bölcseleg – személyei Ádám Éva maguk nem is fejlődhetnek jellemmé, mert hiszen cselekmény nélkül az nem lehet, az ő egész cselekményük pedig, hogy elaludván, a világtörténeti nevezetességek számára – ugynevezett „haubenstockul” szolgálnak, melyeket Lucifer, mint igen szellemdús harlequin, rendre kigúnyol, részint mint Ádám ciceroneja, kommentál. Legerősb festéssel találkozunk a londoni vásártéren játszóval, mely a Faust enemű jelenetének sikerült pendantja; legerősebb politikabölcseleti felfogással a Pharaó és Miltiades korát tüntető jelenetben, leggyöngébben – a paradicsom elvesztése ábrázolásában. A hetedikről kezdve több szakasz nem kötő figyelmünket, s azokat nem egészen olvastuk. Azonban e futólagos kifogásokat csak a nagy világirodalmi remekművekkel szemben tettük, – sokkal szerencsésebben ítélünk e műről, ha csak saját irodalmunk s ennek épen jelene színvonaláról szólunk hozzá. Így már azt mondjuk, hogy valóságos jótékony tisztító villámként hat a sok abszurditás között, mely most, buja parajkint irodalmunkat fölveri, s a szerző, Madách, mint talentum, beláthatatlan magasságban áll számosak fölött, kiknek az utóbbi évtized alatt a nemzeti színházban előadott drámái s illetőleg frázisai nagy tapsokat arattak. És végül még csak annyit, hogy ha nincs Faustunk, az még nem oly nagy szégyen, mint ha azt mondanák rólunk, mi-kép még ott sem állunk, hogy megérteni birnök a németek Faustját.

Nővilág, 1862. 6. évf. 2. sz.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

— *Madách Imre „Ember tragédiája” című drámai költeménye...* – A Kisfaludy Társaság gondozásában megjelent első kiadáson az évszám valójában 1861, de a mű csak 1862-ben hagyta el a nyomdát.

aut Cesar, aut Tóth Pál (lat.) – tulajdonképpen *aut César aut nihil*, jelentése: vagy Césár leszek vagy semmi (mindent vagy semmit). Ez a „változat” az ismert mondás Vajdára jellemző variációja.

ringelspiel (német) – körhinta.

haubensstock (német) – a szó *parókatartó* jelentése illik a szövegbe.

harlequin – paprikajancsi, bohóc. A vígjátékok állandó szereplőjének, Harlequinnek a nevéből.

cicerone (olasz) – idegenvezető.

pendantja (pandan, francia) – párdarabja, kiegészítője valaminek.

talentum (gör.-lat.) – tehetség.

...a sok abszurditás között, mely most, buja parajkint irodalmunkat fölve-ri... – az abszurditáson, amelyek gazként, dudvaként nőnek, terjednek, főleg a Nemzeti Színház korabeli magyar műsorának színvonalát érti Vajda.

...drámái s illetőleg frázisai nagy tapsokat arattak. – A mondat megerősíti a fenti magyarázatot. Lásd még a 4. sz. jegyzetet Vajda: *A jutalomtűzésekről* c. írásáról.

Madácsy Piroska

Aurélien Sauvageot és tanítványai Madáchról

Aurélien Sauvageot-t (1879–1988), az első nagy francia–magyar, magyar–francia szótár szerkesztőjét főleg mint nyelvész emlegeti a magyar közvélemény. Franciaországban alig ismerik a nevét. Kevesen tudják róla, hogy igazi polihisztor volt: irodalmár, történész, filozófus és filológus, fordító és költő. De elsősorban rendkívüli személyiség, olyan francia értelmiségi, aki a valóságban is találkozott a magyar kultúrával, melyet nem felszínesen, hanem belülről akart ismerni és megérteni. Sauvageot 1923-tól 1931-ig Budapesten, az Eötvös-kollégiumban tanít francia nyelvet és irodalmat, és ez idő alatt tudatosan, módszeresen megtanul magyarul, kapcsolatba kerül a legkiválóbb magyar írókkal, irodalomokkal és nyelvészekkel (Babits, Kosztolányi, Karinthy, Móricz, Zolnai Béla, Horváth János, Gombocz Zoltán stb.).¹ Megismeri a mindennapi magyar életet, szellemi atmoszférát, és végül az egyén sorsát: a „condition de l’individu”-t. Hazatérése után, sőt egész életében sem szűnik meg érdeklődése irántunk (a Keleti Nyelvek Főiskoláján tanít Párizsban finnugor nyelveket). ahogyan ezt az Aix-en-Provence-i Egyetemnek adományozott könyvtára, irodalmi hagyatéka is bizonyítja.

A hagyatéék dokumentációját, rendezését két esztendeje elsőként véghezvittem el, a francia egyetem felkérésére, s mondhatom, különleges élményben volt részem. Sauvageot könyvei: „beszélő könyvek”, vallomások egy francia–magyar „liaisonról”, mely ezúttal francia részről kötetelt. Az irodalmi könyvtár mintegy 1500 kötetének nagy része magyar, illetve magyar vonatkozású. Ez a hagyatéék a magyar irodalom és kultúra sajátos befogadása, sokszor fáradtságos, de Sauvageot számára élményt jelentő értelmezése. A magyar irodalom megismerésében nem akármilyen „beavatott” segítőitársai voltak: többek között Zolnai Béla, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Gyergyai Albert.² De közülük tartozik Benedek Marcell, akinek a régi magyar irodalom felfedezése és véleményem szerint a Madách-élmény is köszönhető.

Sauvageot két könyvet írt magyarországi élményeiről: 1937 – *Magyarország felfedezése*, 1987 – *Magyarországi életutam*.³ Ez utóbbiban többször felvillantja Benedek Marcell alakját. Íme, a megismerkedés: „Magas férfit láttam magam előtt, a fejét kissé előrehajtvá tartotta. Finom, értelmes arcvonásai voltak, s a szemüvege mögött a tekintete karakánságról árulkodott. A hangja vékony, de határozott volt. Halk, egyenletes hangon, kitűnően beszélt franciául. Ő volt Benedek Marcell.”⁴ Sauvageot, mint egy igazi regényíró, nagyszerűen jellemez. Az erdélyi, székely származású Benedek Marcellt – francia létére – Trianon egyik áldozataként mutatja be. Különleges egyénisége Kosztolányira emlékezteti: franciás modorú és szellemű, tömör stílusú, kálvinista vallású, de szabad-

gondolkodó. A legérdekesebb vonása bizonyára szabadkőműves tagsága, hiszen maga Sauvageot is tagja volt a Nagypáholyinak.⁵ Benedek Marcelltól tudja meg, hogy milyen fontos szerepe van az irodalomnak Magyarországon történetében. A magyarság írói és költői révén tudott kilépni elszigeteltségéből és elmaradottságából. Tulajdonképpen Benedek Marcell készíti arra, hogy a klasszikus magyar irodalmat tanulmányozza. „Míg Benedeket hallgattam, megfogadtam magamban, hogy most már közelebről is megismerkedem ezzel a magyar irodalommal, mert minden bizonnyal kulcs lehet a magyar civilizáció megértéséhez, melyet éreztem ugyan magam körül, de körvonalait megragadni nem tudtam.”⁶ Az irodalmi „mélyfúrás” nemcsak a kortársak (Babits, Kosztolányi, Móricz és elsősorban Ady) felfedezése jelentette, hanem a *Halotti beszéd, az Ómagyar Mária-siralom*, Balassi és Janus Pannonius versei, Bessenyei nyelvűvelése és a XIX. századi magyar irodalom megismerése. Érdekes, hogy Arany nyelv gazdagsága miatt sokkal többre tartja, mint a Franciaországban ekkor már ismert Petőfit, és eljut Madáchhoz. Könyvtárában *Az ember tragédiájának* 1924-es centenáriumi kiadása található (Budapest, 1924. A napkelet könyvtár. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság), ceruzás jelzésekkel, agyonolvasva. A művet már magyarul próbálta megérteni, hiszen végre egy magyar drámát olvashatott. Francia szemszögből meglepetés volt számára, hogy a magyar irodalomnak olyan kevés drámaírója van. „A színházak eredeti magyar drámai repertoárja igen szegényes. Klasszikus műfajban egyedül az Ember tragédiáját említhetnénk...” – írja a *Magyarország felfedezésében*. (157. p.) Tudjuk, a franciák sokáig a drámát tartották a legfontosabb irodalmi műfajnak, megpróbálkozott vele minden író, ha nem is mindig sikerrel. A magyar irodalmat más műfajok uralják, többször beszélget erről magyar íróbarátaival, pl. Heltai Jenővel és Benedek Marcellel. Nálunk a költészet volt a legfontosabb, és az ma is. A finneké is később született meg a dráma. A beszélgetések folyamán felvetődik egy másik probléma, és ez a magyar írók fájdalma: ki ismeri ezt a gazdag, különleges irodalmat Európában, a magyarokra ki kíváncsi? A franciák aligha. Sauvageot így fedezi fel a közvetítés nehézségeit, amely csak a magyar oldalról nyitott, bár az a véleménye, hogy a magyar műfordítások, amelyek szabad újratelemzések, nem adják vissza az európai művek eredeti jelentését, csak azt, „amit egy bús magyar lélek érezhet.”⁷

Kóstolgatta a magyar irodalmat, de illúziói nem voltak, korántsem olvasott el minden mesterművet. Erre egy egész élet kell – és ez így is történt. Amit megértett viszont, a magyar történelem tanulságai voltak: „semmilyen nagyság nem épülhet fel, ha nem ömlik ki érte sok vér, ten-

gnyi könny és veríték.”⁸ *Az ember tragédiájából* is végső soron a magyarság sorsának üzenetét kapja, ahogyan a *Magyarország felfedezése* c. könyvében 1937-ben megfogalmazza: „Madách embere akarata ellenére eljut a végső tagadásig, amely már az öngyilkosság felé vezet, de nem adja meg magát, és ettől kezdve inkább nem töpreng sorsán [...] Pesszimizmusa egybecseng azzal a keserűséggel, amely ma is mérgezi a magyar lelkeket. Harcolni, élve maradni egy végcél nélküli világban, erősebben kapaszkodva az életöszönbe, mint az ésszerű, hogy megőrizzük a nemzetet a pusztulástól: ez az a tanulság, amelyet a nézők magukkal vihetnek a magyar drámai irodalom főművének megértésekor.”⁹ Sauvageot felfogta tehát a magyarok néma küzdelméről, akik azért harcoltak, hogy magyarságukat megőrizhessék. Ezzel egy francia értelmiségi sorsa, legalábbis egy időre, hozzánk kötődött. Sauvageot a legnagyobb magyar művekkel alaposabban valószínűleg Franciaországba való visszatérése után ismerkedik meg, talán a nyugdíjas években, hiszen Aix-ben sok ideje van olvasni vagy fordítani. Próbálkozik is Adyval, de fordításait közzé nem teszi, csak egynéhányat.¹⁰ Ám ott vannak a tanítványai, akikkel élete végéig kapcsolatban marad, és akikben vagy akik segítségével kiteljesítheti be nem váltott „vágyait”: Roger Richard, Jean Rousset és Jean-Luc Moresau. Amit a professzor felfedezett a magyar irodalomból, tanítványainak ajánlja, olvassátok és fordítsátok – ismerje meg a francia közönség a magyar irodalom remekét, szünjön meg a dialógus egyoldalúsága. Így születnek nagyszerű Ady-, József Attila- és Vörösmarty-fordítások, vagy Petőfi és Arany művei franciául. De a legnagyobb próbálkozás, kétségkívül: Madáchot fordítani.¹¹

A Tragédia francia fordításainak történetét Radó György, Birkás Géza, Madácsy László, Henri Toulouze kitűnő cikkeiből ismerjük.¹² Csak emlékeztetőül néhány adat: öt megjelent fordítás és három rádiófeldolgozás, egy érdekes bábjáték-bemutató, valamint egy rövidített „ironikus és kritikus játék” előadása 1992-ben – ez az eddigi francia mérleg.¹³ Az öt fordítás és mintegy 50, a művel kapcsolatban megjelent írás igazán nem rossz „image”: ugyanakkor egyetlen igazi színházi bemutató sem volt Franciaországban, és a dráma franciaországi befogadásáról sem beszélhetünk – valójában a nagyközönség nem ismeri, mint ahogyan a magyar irodalmat sem ismerik.

Mégis, hogyan jutott eszébe ennek az öt franciának a fordítás ötlete, hogyan találtak kiadót – ezeknek a találkozásoknak a háttere érdekelt különösen. A fordítások összehasonlítására nem vállalkozhatom, de a háttér ismeretlen adatainak feltárására és az összefüggések felfedezésére igen, az időpontokból kiindulva.

1863 – az első tragédia-fordításhoz kapcsolódó esztendő. *Ludovic Rigoudaud* francia újságíró Magyarországon tartózkodik, irodalmi kutatásokat folytat, és így fedezi fel a Tragédiát, melyet figyelemre méltó alkotásnak tart, sőt a lefordított művet Madáchnak akarja elküldeni lektorálásra. A hatvanas években az irodalmi élet újraéled, van bizonyos pezsgés, nyitottabbá válik minden. Milyen kár, hogy egy alsósztrigovai találkozásra nem kerülhetett sor az író és a fordító között, és a fordítás sem került napvilágra, csupán egy-egy levelet őriz bizonyítékként a Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteménye.¹⁴

A következő fordítás dátuma 1896. Viszonylag nyugalmas, termékeny századvég, a magyar–francia barátság „aranykora”, magyar írók, művészek utaznak újra Franciaországba, a magyar–francia kapcsolatok megélnéknélnek. *Charles de Bigault de Casanove*, a tragédia második fordítója Párizsban, Nantes-ban gimnáziumi tanár, történelmet tanít.¹⁵ Nyelvtudása nem mindennapi – a skandináv nyelveket és a magyart is ismeri, Ibsent és Strindberget fordítja, valamint a magyar irodalomból Petőfit, Katonát. Madácsy László 1965-ben felkutatja párizsi leszármazottjait, tőlük azonban nem kap segítséget nagyapjuk iratainak, levelezésének megismeréséhez. „Így nem tudhatjuk, járt-e Magyarországon. Egy bizonyos, ő az első francia, aki minden különösebb érdek nélkül, tiszteletreméltó rokonszenvvel fordul Madách felé. Valószínűleg bizonyos ízlés- és lelki rokonság vezette, amelynek révén Ibsenen, Strindbergen át Madáchhoz eljutott.”¹⁶ A magyar irodalom remekeinek felfedezésében segítségére van Kont Ignác, akinek az előadásait látogatja a Sorbonneon. A fordítást publikáló folyóirat, a *Mercur de France* viszont a század fordulóján tekintélyt és tiszteletet követelő folyóirat, több mint 3000 előfizetővel. Igaz, a Tragédia francia fordításának megjelenése után csak három francia ismertetést tarthatunk róla számon.¹⁷ Teljes sikertelenségről azonban nem beszélhetünk, mert 1896-ban már a következő francia fordítás, *Guillaume Vautier*-é is kész van. Ez mégis azt bizonyítja, hogy a századvég nem kevés érdeklődést hoz. A háttérben, tudjuk, Justh Zsigmond van, Vautier barátja, aki már a Tragédia bemutatásán is fáradozik. Ám Justh halála miatt a kézirat sokáig kallódik, míg végül 1931-ben Fóti Lajos segítségével a budapesti Librairie Française sorozatában megjelenik.¹⁸ 1930–1931 a magyar–francia irodalmi és kulturális kapcsolatok erősödésének újabb időszaka, Kosztolányi franciás érdeklődésének, levelezésének fontos dátuma. És újra itt vagyunk Aurélien Sauvageot-nál, aki ebben az időpontban tér haza Budapestről, francia–magyar szótárának megjelenése pedig 1932-re tehető. Vautier jól tud magyarul, 13 éves korától Magyarországon tartózkodik, Budapesten érettségizik, a francia

konzulátuson dolgozik egy ideig. Könyvet is írt rólunk, valamint fordításokat közölt. Kosztolányi a Pesti Hírlap Vasárnapja 1931. IX. 20-i számában *Madách franciául* címmel ír a Tragédia fordításáról dicsérő ismertetést, s megragadja az alkalmat, hogy a magyar művek francia fordításának nyelvi élményét méltassa.

A 30-as évek már a modern fordítások hátteréhez vezetnek. Sauvageot éppen hazatért, amikor 1934-ben két kiváló filológus: Hankiss János és Molnos Lipót előadássorozatot tart Madách életművéről a francia egyetemeken. Az egyiket éppen a Sorbonne-on, 1934. április 23-án. Az előadáson jelen van többek között Paul Van Thiegem, Fernand Baldensperger valamint Aurélien Sauvageot. Baldensperger cikket ír Madáchról, a *Revue des Études Hongroises* 1934-es évfolyamában, Radó György szerint az egyik legfigyelemreméltóbb véleményt adja a műről.¹⁹ A 30-as évek az első franciaországi bemutató időszaka is. *Blattner Géza* modern rendezésében 1937-ben bábszínházi előadásra kerül sor a párizsi világkiállítás alkalmából. Az előadásra a mű fordítását *Cselényi-Walleshhausen Zsigmond* és *Fernand Pignatel* készítette el. A bemutató sikerét magyar és francia művészek együttműködése garantálja. Már a Comédie Française készül a művet előadni, a háttérben Molnos Lipót és mások, de a háború mindent meghiúsít egy időre.

Közben Aurélien Sauvageot professzor a párizsi Keleti Nyelvek Főiskoláján magyart tanít. Tanítványai között nemcsak kitűnő magyar költők és bölcsészek vannak (Radnóti Miklós, Kosáry Domokos, Madácsy László, Gáldi László, Karátson Endre stb.), hanem kiváló francia tehetségek: mint Roger Richard, Jean Rousselot és Jean-Luc Moreau.

Közülük *Roger Richard* kap kedvet először a Tragédia fordítására. Rendkívüli bátorsággal, még a magyar tanulmányainak befejezése előtt lefordítja a művet rövidített formában, és rádiófeldolgozásokat készít. A bemutatóra közvetlenül a háború után, 1946 szeptemberében és 1948 júniusában a Radio Française adásában kerül sor, majd 1946 novemberében Svájcban a Lausanne-i rádióban. Ezzel a hatalmas munkával, mondhatjuk, Roger Richard mint francia költő felfedezi a magyar nyelvet. Erről az élményéről 1947. március 10-én egy rádiófelvételen vall, *Magyarország lelke* címmel. A vallomás lényegét elküldi 1947. október 3-án kelt levelében Madácsy Lászlónak, a „francia költők barátjának” a *Le voyage interdit* c. verseskötetével együtt.²⁰

Szeretném ezt a még publikálatlan vallomást most magyarul és franciául idézni:

„Egy francia költő, a magyar nyelvvel való első találkozásakor, minden kíváncsiságát kielégítő, bámulatra méltó forrásra talál.

Amikor francia költészetünk egy évszázad óta minden erővel tisztítani és egyszerűsíteni akarja a nyelvet, amikor arra tesz erőfeszítést, hogy széttörje egy nagyon szigorú konstrukciójú mondattan merev sémáit, akkor a magyar esetében szembetaláljuk magunkat egy olyan nyelvvel, amely születésétől fogva rendelkezik mindazzal a zenei és rugalmas eszközzel, amelyet a francia költő hiába képzel el magának.

A kifejezés tömörsége, amelyre a mai francia költészet törekszik, és ami elbizonytalanítja a klasszikus iskolai műveltséggel rendelkező publikumot, ez a tömörség, amely csak rövid ideje tűnik a költői nyelv eszenciájának, és szembehelyezhető a próza demonstráló és elemző stílusával, ez a tömörség a magyar költészetben a legspontánabb, legtermészetesebb állapotában van jelen, és következik magából a magyar nyelv egységbe foglaló karakteréből, amely nem ismeri a franciára jellemző zsúfolt nyelvsajátosságot teremtő eszközszavakat.

A magyar nyelvnek ez a természete a mondattan rendkívüli hajlékonyságával vegyül, amelynek egyetlen szabálya: a kedélyre hatás közvetlensége teszi a nyelvet végtelenül alkalmassá a tömör kifejezésre.

Ennyit a nyelv lelkéről.

Ami a formát illeti, az is meglepetés. A magyar előadásmódjának a hosszú és rövid szótagok kombinációja, a kezdeti hangsúlyos szótag ad olyan sajátos ritmust, amelyhez a franciában nincs hasonló. Mi több, jellemzi az alliteráció és az asszonánc, amelyet nálunk a szimbolizmus összes újdonságával mostanában hódított csak meg. A magyar hangtant a magánhangzók harmóniájának játékszabályai igazgatják.

Mindezek a jellegzetességek a magyar nyelvet ritka minőségű költői hangszerré formálják, amelyen a magyar költők kiválóan játszanak. Végtelenül sajnálatos, hogy ennek a nyelvnek a nálunk majdnem teljes ismeretlensége megakadályozza, hogy a francia közönség is átélje ezt az élményt, mert a francia és a magyar nyelv sajátosságainak összeférhetlensége szinte lehetetlenné teszi a magyar költemények franciára való fordítását.

Talán Armand Robin Ady-fordításai sikerültek – de kivétel erősíti a szabályt.

Roger Richard

Un poète français découvre la langue hongroise
par Roger RICHARD, Paris.

Poète et auteur de pièces radiophoniques, le jeune écrivain français Roger Richard a étudié le hongrois à l'École des Langues Orientales de Paris sous la direction du Professeur Aurélien Sauvageot.

Il a traduit en français la Tragédie de l'Homme et la version radiophonique qu'il a faite du chef-d'œuvre de Madách a été diffusé par les radios française et suisse. Il a également traduit les poèmes de Ady, Babits, Kassák, Radnóti.

Au cours d'une émission consacrée par la Radiodiffusion Française le 10 Mars 1947 à «L'Ame de la Hongrie»; Roger Richard a décrit dans les termes suivants sa prise de contact avec la langue hongroise.

Les premiers contacts avec la langue hongroise sont pour l'écrivain français qui en aborde l'étude, une source d'étonnements où sa curiosité voit aussitôt sa récompense.

Alors que notre poésie française depuis un siècle porte tout son effort sur une purification et une simplification du langage; alors qu'elle s'efforce de rompre les schèmes rigides d'une syntaxe de construction très stricte, on se trouve avec le hongrois en face d'une langue qui possède à l'état natif toutes les qualités de l'instrument souple et musical que le poète français a si grand peine à se forger.

La densité de l'expression à qui vise la poésie française d'aujourd'hui et qui n'est pas sans dérouter un public habitué par l'école au caractère discursif de l'expression classique, cette densité qui nous apparaît peu comme l'essence même du langage poétique en ce qu'il s'oppose au caractère démonstratif, donc analytique, de la prose on la trouve à l'état de nature dans la poésie hongroise la plus spontanée, dans le folklore même.

Cela tient au caractère même de la langue hongroise; langue essentiellement synthétique, ignorante de tous les mots-outils, instruments de l'esprit analytique, dont le poète français trouve son idiome encombré.

Cette nature, combinée à l'extrême souplesse d'une syntaxe dont seule règle est l'expression immédiate et totale de l'affectivité, rend la langue hongroise infiniment plus apte à «coller» à la démarche même de la pensée poétique.

Ceci pour l'esprit.

Pour la forme, même surprise. Les combinaisons de longues et de brèves, un accent tonique marqué, confèrent au «débit» hongrois un rythme dont le français n'a évidemment aucun équivalent.

De plus, l'allitération et l'assonance, chez nous conquêtes tout récentes du symbolisme, se trouvent être – surtout sur l'assonance – les règles de la phonologie hongroise, par le jeu de la loi de l'harmonie vocalique.

Toutes ces caractéristiques font de la langue hongroise un instrument poétique d'une rare qualité, et dont les poètes hongrois jouent merveilleusement. Il est infiniment dommage que l'ignorance presque absolue dans laquelle on se trouve chez nous de leur langue interdise la communication de leur production au public français?

Car l'incompatibilité des démarches linguistiques du hongrois et du français rend à peu près impossible la traduction en français de poèmes hongrois.

Il faut tenir à cet égard la réussite d'Armand Robin traduisant Ady comme l'exception qui confirme la règle.

Roger Richard

Roger Richard
9, Avenue de Chasseurs
PARIS 17^e
Carhot 39-43

Paris, le 3 octobre 1947.

Monsieur László MADÁCSY
aux bons soins de l'
INSTITUT HONGROIS
18, Rue Pierre-Curie
PARIS 5^e

Cher Monsieur,

Voici les poèmes et l'article que je vous ai promis hier.

Le Voyage Interdit contient des poèmes écrits entre 17 et 20 ans. J'ai indiqué à la Table des Matières ceux qui me paraissent pouvoir être retenus.

Parmi les poèmes dactylographiés, ceux de 1942 et 1943 ont été écrits en captivité, ainsi que *Solstice*.

Je me suis permis de faire précéder mon petit article, simple reproduction de propos tenus à la radio, une petite notice.

En vous renouvelant le plaisir que j'ai eu hier à faire votre connaissance.

Je vous prie de croire, Cher Monsieur, à ma vive sympathie.

Roger Richard."

Roger Richard e vallomása kétségkívül a Tragédia-fordítások erőfeszítéseivel köthető, és különleges a maga nemében. Elárulja, miért fordítja a művet inkább prózában.

1947-ben, a háború után van egy pillanat, amikor fellélegeznek az európai nemzetek, és közelednek egymáshoz. Ekkor készülnek Hubay Miklósék Kosztolányi, József Attila közlésére franciául Genfben. Ebben az esztendőben indul Szegeden a Tiszatáj c. folyóirat, Madácsy László a lap első főszerkesztője. A fentebb idézett levél és híradás Párizsból bátorítás lehet a magyar–francia kapcsolatok feléledésére a jövőre nézve is. Ám tudjuk, másképpen történik minden, és a hatvanas évekig nincs egyetlen biztató mozzanat sem a magyar–francia párbeszédben. Csak 1960-ban jelenik meg *Roger Richard* kiegészített Tragédia-fordítása, Benedek Marcell bevezetésével.²¹ Íme, itt vannak tehát együtt a háttérből: Sauvageot, aki az ötletet adja és a nem akármilyen mesteri segítséget, valamint Benedek Marcell irodalomtörténész, a régi jó barát. Benedek Marcell bevezetése rendkívül érdekes. Miután bemutatja az író életét és pályáját, elhelyezi Madách művét a XIX. század európai irodalmában, a „poèmes d'humanité”-k sorában. A bevezetés végén, amikor a mű magyar sajátosságairól és történelmi tanulságairól szól, amelyek egy francia olvasó számára is lehetnek emlékeztetők, Sauvageot gondolataira ismerünk, a *Magyarországi életutam* magyar sorsról és megpróbáltatásokról szóló soraira, a küzdelemre, amely olyan nehezen érthető a nagy nemzetek fiai számára. Idézzük most Benedek Marcellt: „Ez az az érzés, amelyet a nagy nemzetek nem tudnak, és sohasem élnek át, még a legnagyobb katonai bukások után sem, ez a halálos aggodalom, a nemzet-halál miatti félelem, amely a teljes, pszichológiai halált is jelenti. Ez a félelem, amelyet a nagy nemzetek nem ismernek, és amelyet a magyar átélt, bizonyos visszatérő alkalmakkor történelme folyamán. Ez a majdnem állandó, gyöttrő szenvedés kiválthat-e egy nemzeti pesszimizmust? Igen és nem. Talán a költői kifejezést illetően igen, de a nemzet élni akarását tekintve – nem. És az Ember tragédiája ezeket a kétségeket és reményeket, fájdalmat és élni akarást fejezi ki...”²² A fentebb idézett gon-

dolatok újból bizonyítják, hogy a magyar sors megértését Sauvageot Benedek Marcellnek is köszönheti, és valószínűleg a Madách-mű olvasmányélményének.

A mű befogadása egy másik tanítvány mestermunkájával folytatódik: 1966-ban megjelenik a legújabb adaptáció, *Jean Rousselot* költői szövege.²³ A Rousselot-fordítást sajnos nem találtam meg Sauvageot hagyatékában, és ennek több oka lehet. Talán a kötet Serge Sauvageot könyvtárába került, mert kizárt dolognak tartom, hogy Rousselot nem küldte meg fordításának egyik példányát Sauvageot-nak. Hiszen a később, 1971-ben megjelent Petőfi-fordításait megtaláltam. Másrészt lehetséges, hogy Rousselot mégsem küldte el a fordítást, mert bizonyos fordítási módszerek, elképzelések szempontjából összekülönbözött professzorával (erre bizonyíték, hogy Rousselot Petőfi-fordításait Sauvageot lábjegyzetekkel látja el, amelyekből kiderül, bizalmatlan a fordítóval, még a verscím-fordítások sem tetszenek neki).²⁴

Rousselot már az a tanítvány, aki túlszárnyalja mesterét. Sauvageot talán éppen ezért elégedetlen vele? Rousselot együtt dolgozik a magyarokkal: Gara Lászlóval, Illyés Gyulával, Sőtér Istvánnal és Radó Györggyel. A fordítás 1964-ben írt előszavában őszintén vall bátor vállalkozásáról: ugyanis először száll szembe azzal a francia szokással, hogy verseket prózában fordítanak.²⁵ Ő az eredetivel egyenértékű francia versben fordít. Rousselot nem tud magyarul, valószínűleg egyedül az összes francia Tragédia-fordító közül, de munkája bizonyára sokkal alaposabb, mint akárkié. Gara László írja, hogy azoknak a francia költőknek, akik nem tudtak magyarul, alapszöveget adtak a kezükbe, és azután a magyar fordító és a francia adaptáló együtt dolgoztak, mint társszerzők. A Tragédia esetében tíz éven keresztül, megszállottan, hogy bebizonyítsák: igenis, a magyar nyelv ritmusa lefordítható franciára. És ez elentmondást jelent Roger Richard véleményével, aki azt mondja, csak kompromisszumos formában, prózában vagy szabad versben és nagyon ritkán rímes versben lehet fordítani magyarról franciára.

Valószínűleg ez a problémája Sauvageot-nak is Rousselot munkájával kapcsolatban, a mester nem híve a szabad fordításnak. Pontos és precíz nyelvtudást követel, nem lehet és nem szabad újrakölneni a műveket, ezért kételkedik a Rousselot által fordított Petőfi-versekben is.

Végezetül nézzük sorra Sauvageot örökül hagyott „beszélő könyveknek” listáját, amelyek *Az ember tragédiájának* ismeretéről és szeretetéről tanúskodnak:

Emeric Madách: *La tragédie de l'homme*. Poème dramatique hongrois. Traduction de G. Vautier. Librairie Française Budapest, 1931.

Imre Madách: *La Tragédie de l'homme*. Corvina, Budapest, 1960. Traduit de hongrois par Roger Richard.

A mon maître le professeur Aurélien Sauvageot, sans l'enseignement, les encouragements et les conseils de qui cette traduction n'aurait pas vu le jour très reconnaissant hommage,

Roger Richard

14. X. 60.

Mesteremnek, Aurélien Sauvageot professzornak, akinek tanítása, bátorítása és tanácsai nélkül ez a fordítás sohasem jött volna létre, nagy tisztelettel és szeretettel

Roger Richard²⁶

A Tragédia két legjobb fordítása Sauvageot-nak köszönhető tehát. Amire nem volt bátorsága a mesternek, a tanítványok valóra váltották. A hagyatékban talált kéziratok tanúsítják, hogy Sauvageot rengeteget fordított, főleg Adyt, de Vörösmartyt, Babitsot, Móriczot, Tersánszkyt is. Azonban sokkal nagyobb alázat volt benne a magyar költészet és irodalom iránt, mint hogy az általa sikerületlennek érzett próbálkozásokat nyilvánosságra hozza. Tény, hogy csak röviden és ritkán tolmácsolja közvetlenül Madách művéről véleményét, de valahol a háttérben mindig ott érezzük őt is. Szerelmét a magyar irodalom iránt átadta a fiatalabbaknak, és így teljesedhetett ki a Tragédia fordításainak sora. Talán ezzel akarta jóvátenni, tanítványként, amit valamikor az ő mestere, Antoine Meillet vétett a magyarok ellen a magyar nyelv és irodalom lebecsülésével.²⁷

Jegyzetek

1. Piroška SEBE-MADÁCSY: *Aurélien Sauvageot à Budapest, après sa correspondance inédite*. Cahiers d'Études Hongroises, Paris, 1992. 4. sz. 165–171. l.
2. MADÁCSY Piroška: *Aurélien Sauvageot magyar irodalmi hagyatéka Aix-ben*. Tiszatáj, 1994. március. 75–82. l.
3. Aurélien SAUVAGEOT: *Magyarország felfedezése*. Párizs, Fernand Alcan, 1937. *Magyarországi életutam*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1988.

4. *Magyarországi életutam*, 148. l.
5. Sauvageot könyvtárában több könyvet találtam a szabadkőművesekről, többek között: *A szabadkőművesség története*. Írta dr. Balassa József. Budapest, Béta Irodalmi Rt. kiadása, Mindentudók Könyvtára. (A könyv láthatóan agyonolvasott példány.)
6. I. m. 151. l.
7. I. m. 329–331. l.
8. I. m. 379. l.
9. A. SAUVAGEOT: *Découverte de la Hongrie*. Paris, Édition Fernand Alcan, 1937. 158. l.
10. Pl. Mihály BABITS: *Le fils de Timár Virgil*. Édition Stock, 1926.
11. Sauvageot szerint: „A magyar dráma nyelve különbözik a mindennapi nyelvtől. Különleges stílusa van, a beszélt nyelvtől eltérő hangsúlyozással. Olyan formákat ismer, amelyet a hétköznapi nyelv nem, vagy más szempontból használ. A színészek dikciója sajátos hagyományra épül, hangvétele néha túl kimért, eltérően a mindennapok valóságos társalgásától. A színpad nyelvéleg nem a való élet akusztikai reprodukciója. A művész intonációja is különbözik azoktól az emberektől, akikkel nap mint nap találkozunk. A színpadon bemutatott világ tehát díszleteivel együtt és maszkjai mögött egészen más, mint a kinti világ.” (SAUVAGEOT: *Magyarországi életutam*. 159. l.) Véleménye szerint: aki magyar drámát mer fordítani franciára, nyelvi bravúrt hajt végre.
12. György RADÓ: *Imre Madách et les Français*. Nouvelles Études Hongroises. Volume 4–5. Bp., Éd. Corvina, 1969–1970. 208–223. l.; BIRKÁS Géza: *Az ember tragédiája és a franciák*. Bp., 1942. Az Irodalomtörténet Füzetek 8.; MADÁCSY László: *Az ember tragédiájának első francia nyelvű fordítása és fogadtatása*. Szeged, Acta Romanica, 1967. 45–53. l.; Henri TOULOUZE: *La Tragédie de l’homme et la France*. Cahiers d’Études Hongroises, 1992. 4. sz. 149–164. l.
13. A Tragédia első franciaországi kosztümös, díszletes színrevitelére 1992. márc. 23. és 26. között került sor Párizsban (4 előadás). Rousselot Madách-adaptációját, sajnos rövidített változatban, Pierre Vial rendezésében, harmadéves színiakadémiások közreműködésével – mintegy vizsgaelőadásként – a Színiakadémia klasszikus épületében mutatták be nagy sikerrel. (V. ö.: Erzsébet HANUS: *La Tragédie de l’homme à Paris, ou le jeu de l’ironie et de la critique*. Cahiers d’Études Hongroises, 1992. 4. sz. 203–205. l.)
14. Levél Madách Imréhez Ludovic Rigoudaud-tól. Hñtel de l’arbre vert, 68. Presbourg, le 13. oct. 1863.; Levél Ludovic Rigoudaud-hoz Madách Imrétől. Alsósztrégova, 1864. 17 février. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest.
15. Emeric MADÁCH: *La Tragédie de l’homme*. Traduit du hongrois par Charles de Bigault de Casanove. Mercure de France, 1896. t. 19, 20., Idem Paris, 1896. XII. 254. l.
16. MADÁCSY László, i. m. 48. l.
17. Uo. MADÁCSY László, i. m.
18. Emeric MADÁCH: *La Tragédie de l’homme*. Poème dramatique hongrois. Traduction de Guillaume Vautier, Préface de J. Louis Fóti. Bp., 1931. 252. l.; Idem Paris, 1931.
19. V. ö.: György RADÓ, i. m. 217. l.
20. MADÁCSY László irodalmi hagyatéka, Szeged. (A család birtokában.)
21. *La Tragédie de l’homme*. Poème dramatique d’Imre Madách. Traduit de hongrois par Roger Richard. Bp., 1960. 272. l.; Idem Bp., 1964. 272. l.
22. I. m.: Introduction par Marcell Benedek. 15. l.
23. Imre MADÁCH: *La Tragédie de l’homme*. Adaptation française de Jean Rousselot. Bp., 1966. 229. l.
24. Sándor PETŐFI: Présentation et choix par Jean Rousselot. Bp., Édition Corvina.
25. Imre MADÁCH: *La Tragédie de l’homme*. Adaptation de Jean Rousselot. Préface de l’adaptateur. 1964. 5–30. l.
26. Roger Richardtól több dedikált könyv és levél található a hagyatékban. Pl. *Histoire du prince Tchongor et de la fée Tünde*. Traduit du hongrois par Roger Richard. Paris, Publications Orientalistes de France, 1980. «Au professeur Aurélien Sauvageot, différent et très reconnaissant hommage de son élève Roger Richard. 27. VI. 80.»
27. V. ö.: Antoine MEILLET: *Les langues dans l’Europe nouvelle*. Deux éditions: 1918, 1928.; Piroska SEBE-MADÁCSY: *Kosztolányi et sa controverse avec Antoine Meillet*. Paris, Cahiers d’Études Hongroises. 1990. 2. sz. 63–69. l.

Kozma Dezső

Két erdélyi Madách-bemutató

Nem kell talán tanítanunk: Madách – akárcsak Petőfi vagy Ady – mindig ügye, erjesztője volt az erdélyi magyar szellemi életnek, irodalmunknak. Szüntelen szembesítésre ösztönzött, önvizsgálatra készítetett és készített ma is. Színháztörténeti tény: színpadjainkon, kisebb-nagyobb kényszer-megszakításokkal, száztiz éve játsszák *Az ember tragédiáját*. Az sem titok, hogy az immár 202 éves kolozsvári színjátszás valóságos Madách-kultuszt teremtett. Alig öt hónappal Paulay Ede budapesti ősbemutatója után, 1884. februárjában a „kincses városban” is színre kerül a *Tragédia*. És azóta is repertoár-darab.

S mert nemrég épp ezt a száztiz éves színpadi utat kíséreltem meg nyomon követni (a Palócföld hasábjain), ez alkalommal (mintegy továbbgondolva a témát) két másik erdélyi szintársulat Madách-értelmezéséről szeretnék vázlatosan beszélni. A két legutolsóról: az 1974-es nagyváradiról és az 1975-ös marosvásárhelyiről.

Úgy gondolom, már csak azért is érdemes felidézni a *Tragédiának* ezt a két, húsz esztendővel ezelőtti színrevitelét, mert az 1965-ös kolozsvári bemutató után, mondhatni, a folyamatosságot is jelentették, irodalmi-művelődési örökségünk mostohán kezelt értékeinek ébrentartását. De másért sem haszontalan beszélni róluk. A maga módján ugyanis mindkét színpadi értelmezés némiképp *rendhagyónak* mondható: mindkét koncepció (más-más módon ugyan), Madách eszmevilágának ma érvényes tanulságait keresve, szakítani próbált egy, már-már kötelezővé vált színpadi szemlélettel.

Ha szűkszavúan és leegyszerűsítve akarnám minősíteni e két felfogást, azt mondhatnám: az első – a váradi – inkább az egyénre figyel, az egyes ember belső világára kérdez rá – *lírai módon*; a második – a marosvásárhelyi – az emberi közösségre, egyén és történelem viszonyára – a színpad-kínálta *látvány eszközeivel*.

A huszonnégy év után (a 75 éves Szigligeti Színház évfordulóján), 1974. június 7-én Váradon műsorra tűzött *Tragédia* már akkor jól ismert rendezője, Szabó József egyáltalán nem megszokott formát választott: a színpadi oratóriumot. Madách művének rég felismert és újabban mind sűrűbben emlegetett líraiságát, a költő versbeszédére építve a drámai költemény érzelmi rétegét kívánta felszínre hozni.

A műben rejlő líraiságnak, hangulatoknak ez az előtérbe állítása egyáltalán nem önkényes szempont, ha arra gondolunk, hogy *Az ember tragédiája* az emberi lét értelmét, ember és történelem konfliktusainak okát – Sötér István és Németh G. Béla mutatták ki újabban – költői módon, annak kifejezési lehetőségeivel keresi, próbálja megválaszolni. De azért is üdvösnek érzem a rendező elgondolását, mert a korábbi előadá-

sokon gyakran háttérbe szorult a mű lírai jellege. (Elég, ha a tíz évvel ezelőtti – a centenáriumi – budapesti bemutatóra vagy a már említett kolozsvári előadásra gondolunk.)

Persze egy másfajta költőiségről van itt szó, mint amelyet annak idején Gyulai és Arany kevésnek érzett („[...] erősebben gondol, mint képzel”). Ez esetben inkább az az érzelmi-lírai szubjektivitás segít eligazodni, amelyről a Madách művével újra és újra szembenéző Barta János beszél. Őt magát idézve: „Költői szemmel nézve megérezzük egy-egy nagy korszak levegőjét, eszmei és hangulati egységét, az alkotóban a nagy teremtő hangulatot.”¹ A váradi színpadi értelmezés óhatatlanul emlékeztetünkbe juttatja Barta ugyanitt leírt értékítéletét: „Madách akkor emelkedik költői szempontból a legmagasabbra, amikor megtalálja az őszinte vallomás szavait és lendületét, amikor Ádám nevében ő maga tud beszélni, vagy átérezni egy történelmi helyzet egész emberi-egzisztenciális mélységét. Ilyenkor születnek nagy lírai duettjei vagy monológjai.”

Számunkra most nem a minősítés fellebbezhetetlensége a lényeges, hanem a lírai hangoltságot erősítő szubjektivitás.

A műsorfüzetben megfogalmazott rendezői szándék szerint ebben az előadási formában könyv és dráma egy test, egy lélekben olvadhat össze; a helyzetekhez illő ünnepélyes – hol komor, hol meghitt – hangulatban. Ugyanakkor – vélekedik egyik költő-kritikus (Vásárhelyi Géza) – a darab megőrzi azt az „érzelmi, hangulati közeget”, amelyben a mű megszületett.² Úgy is mondhatnánk: költészet és játék, élő zene és emberi hang, jelképes mozgás, fény és árnyék ötvözetének lehetünk tanúi. Ezért mond le a rendező a színpadi látványosságról, helyette a szereplők, a három fő alak (Ádám – Miske László, Lucifer – Varga Vilmos, Éva – Csiky Ibolya) szóbeli megnyilatkozásának (vallomás, párbeszéd), színpadi mozgásának szánva nagyobb szerepet. És ezért van az, hogy Paulovics László művészi érzékenységgel elkészített puritán színpadképében a dobogó csak a (jelképes egységben felfogott) három főszereplőt illeti meg. A tömeg egyetlen alkalommal, Londonban áramlik a kiemelt helyre.

A szóbeli közlésformák és a szöveg-keltette képzetek – az érzelmi hatást erősítő – rendszerint jól belesimulnak a magasztosságot (vagy bensőségességet) sugalló hangulatokba.

Az érzelmi beállítás a szereplők egyénítésében is megmutatkozik. Abban, hogy Ádám újra és újra lelkesedik, új és új eszméknek hívéül szegődik. Igaz: lélektani szempontból nem mindig meggyőzően, olykor az emberi közösségből, a történelemből kiszakítva. Máskor (szerintem a színész emberi-művészi alkatának következményeként is) az Erő nyers indulattá, darabossággá lesz. Mint ahogy Éva – egyébként életszerű – a

líraiságot lányos lendülettel is fokozó (de túlzottan érzelmi) beállításában itt-ott negédeséget érzünk. Volt kritikus, aki nemcsak ezt kifogásolta, hanem egyáltalán Évának (mint a Sötér-felfogta természeti szféra jelképének) főszereplői rangra emelését is. „[...] A *Tragédiában* mégis Ádámé és Luciferé a főszólam, hozzájuk képest Éva mellékszereplő, semmiképpen sem szabad macskaszzerűen előtérbe lopnia magát” – hangzik Kántor Lajos kifogása.³

Kétségtelen, a rendező legmerészebb újítása a narrátorként színpadra lépő Madách (Czikéli László). A zsinóros, fekete atillában, könyvvel a kezében megjelenő és a Tudás fája alatt elhelyezkedő költő elsősorban értelmező-magyarító szerepet tölt be. A főszereplők mellett – egyik kritikustól kölcsönözve a kifejezést –: „ott van [...] az elme s a lélek is, aki életre hívta őket”.⁴ A szereplők szájából elhangzó mondatok egy-egy részletének megismétlésével, más Madách-szövegekkel a narrátor nemcsak az Eszme, Erő, Jóság hármasságát nyomatékosítja, egyben a szereplők közötti különbségeket is árnyalja.

Könyvét becsukva, a negyedik főszereplő, maga a költő mondja ki, mintegy végtanulásként a rettentő képek kiváltotta kételyek után, az emberi képesség felismeréséből fakadó bizva-bizás értelmét: az ember boldogulásának lehetőségét.

A nagyváradi bemutató nem volt tanulság nélküli már csak azért sem, mert – s ez elég ritka – Madách szövegét tisztelve kísérelte meg tudatosítani a ma embere számára a *Tragédia* gondolati-érzelmi időszerűségét. Váradon tizenegy estén, majd csaknem valamennyi erdélyi városban, összesen több mint harminc alkalommal.

A marosvásárhelyi magyar színház új otthonában 1975. jan. 17-én kerül sor a *Tragédia* bemutatására, hogy azután sokáig csaknem minden este megteljen a 600 férőhelyes nézőtér.

A rendezésre a Sütő András történelmi drámáival is elismerést szerzett, a hagyomány és megújulás szerves kapcsolatát valló Harag György vállalkozott; ismert színházi szakemberek (Kovács Levente, Kincses Elemér) közreműködésével.

Miért játsszuk a *Tragédiát*? – fordul a műsorfüzetben a közönséghez a rendező. Majd ezekkel a szavakkal ajánlja Madách művét az erdélyi nézőknek: „Az ember legfőbb lényege az élni, teremteni akarás, a harc a megsemmisülés ellen. Ezt a harcot szeretnénk ábrázolni, melynek során [...] a »sárból, napsugárból« összegyűrt gyarló ember mindig talpra áll, hisz, remél, harcol s a harc révén mindig újjászületik az élet. Úgy érzem ez a mű lényege, s ezzel választ is adhatunk arra a kérdésre, hogy miért játsszuk a *Tragédiát*.”

Persze, a megtorpanást nem ismerő emberi cselekvés szükségét *Az ember tragédiája* kapcsán eddig is megfogalmazták az értelmezők, irodalmárok és színházi rendezők egyaránt. Mégis idéztem a rendező valloását, hisz a művészi szándékról árulkodó sorok ritkán hangzottak anynyira időszerűen, mint 1975-ben Marosvásárhelyen.

Valóban, a Harag-rendezte *Tragédia* fő gondolata: a csalódások és vérbe fojtott szándékok után sem lankadó, egyéni és közösségi sorsot alakító tenniakarás. A bukások közepette megőrzött hit.

Nagyváradon a mű alkotója lépett elő negyedik szereplővé, Marosvásárhelyen – némi túlzással szólva – egy főszereplő van: a tömeg, az eszményi emberrel szembeálló kollektivitás. Ott inkább a történelem, a közösségi lét egyéni, bensőséges megélésének, a lélek belső rezdüléseinek válhattunk részeseivé, itt – a keretszíneket az álmoképektől elkülönítő rendezésben – a visszajátszott történelem mozgását érzékeltető nagyszabású tablók nyűgűznek le. Ott a sokaság asszisztált, mintegy háttér volt az egyén meg-megújuló vágyainak, itt történelmet, az emberiség sorsát meghatározó. Elegendő az egyén és közösség annyiféleképp magyarázótt konfliktusát kiélező képsorokra gondolnunk: az egyiptomi szín megkínzott és esdeklő rabszolgáira, a francia forradalom diadalittas lázadóira, vagy a falanszter lakóira.

Nyilván az eddigi *Tragédia*-rendezésekben sem mellőzték a látványos tömegjeleneteket. Elég fellapoznunk olyan – dramaturgiai szempontból korszakot jelző – bemutatók sajtóvisszhangját, mint Hevesi Sándor vagy Németh Antal rendezései. Hevesi már a 20-as években alapvető igényként fogalmazza meg a tömeg szimbolikus egybefogását, összetartozó megjelenítését, anélkül, hogy ez megmerevítéshez vezetne. Németh Antal 1937-es, a Nemzeti Színház százéves évfordulójára készült *Tragédia*-felújítása kapcsán a korabeli szakkritika szintén kiemelte a néptömegek dinamikus mozgalmasságát, egyén és tömeg szembeállításának végtelen sok lehetőségét. De az erdélyi színpadokon is (már Ecsedy Kovács Gyula kolozsvári rendezése óta) általában sikereseknek számítottak az ilyen jelenetek, például a párizsi.

Úgy látszik, a bátran kísérletező Harag György tanult elődeitől, ugyanakkor igyekezett továbblépni: mindenekelőtt a történelmi ember és a kor, az „egyesek” és a „nagy egész” közötti ellentétet érzékeltető szuggesztív, a naturalista látványosságot elkerülni próbáló látomásokkal. Ezt a fajta színpadra állítást szolgálják a díszletek is (Romulus Peles). „Itt most nyolcvan vagy száznegyven ifjút és tíz vagy húsz színészt látunk, akik képről képre elhitetik, hogy tízezrek vonulnak át a színpadon. Már ahogyan indul az előadás: az angyalok mérhetetlen karának váratlan

kitörése a színpad mélyéből egyszeriben mozgásba hozza – bennünk – Madách egész kozmogóniáját” – rögzíti az első képet az *Utunk* színházi beszámolója.⁵

A négy órás előadás dinamikáját csak fokozza, hogy ezek a tömegjelenetek nem statikus képek, hanem „élő, lélegző organizmusok” (Szöcs István szavai), amelyekben a néptömegek a maguk sokféleségükben tárnak elénk: kiszolgáltatott rabszolgákként, csőcselékként, elszánt forradalmárokként, (a famulust jelképező) tudásra szomjas fiatalokként, udvaroncokként, a londoni szín koldusa helyett pedig vak koldusokként. Azt is sugallva egyúttal, hogy ez a sokaság nem pusztán egyedek csoportja, összessége, hanem egyetemes emberi közösség, amelytől az egyén nem függetlenítheti magát, amelyből nem rekedhet ki.

Kétségtelen, ez a nagyszabású, eredeti színpadi produkció előrelépést jelentett *Az ember tragédiája* dramaturgiai kivitelezésében is, közeledést a XX. század második felének korszerű realizmust és expresszivitást egyesíteni próbáló színpadi törekvések felé.

Méltán minősült színházi eseménynek, játszották egyetlen városban negyvenszer egyetlen évadban.

Ennek a művészi koncepciónak azonban megmutatkoztak a hátrányai is. Gondolok mindenekelőtt a színház három művészegyénisége által alakított főszerepek lefokozására, jellemképük helyenkénti elmosódottságára. A fegyelmezett, már-már merev rendezői elvvel magyarázható visszafogottságukra. Nem véletlen, hogy Ádám (Bács Ferenc) főleg azokban a helyzetekben tud lelkesedni, kilépni szigorú szerepköréből (szép szövegmondásával és a helyzetekhez illő gesztusaival), amelyekben a tömeg nem nyomja el lelkesedését, töprengését. Az Évát megszemélyesítő (azóta szintén Magyarországra távozott) Tanai Bella érzelmi felszabadulásának is tanúi lehetünk, viszont mindent tudó asszonyként való szerepeltetése gyakran megfosztja női gyöngédségétől, a se nem angyal, se nem ördög Lucifer (Lohinszky Loránd) kételyeivel elmélyítette ugyan – főleg a keret-színekben – a darab gondolatiságát, nem érzékeltethette Madách sokarcú lázadójának változását, az Ádámot „kiegészítő” Lucifert, csak a vele szembeszegülőt. Úgy is mondhatnám: más előjellel volt egyoldalú, mint amilyent a kolozsvári színpadon láttunk tíz évvel azelőtt. Kolozsváron emberarcú volt (jó ördög), itt ember-ellenes.

A vásárhelyi előadásnak nem mindig vált javára a költő szövegének átírása sem, mint ahogy a húzásoknak is értékes lírai részletek estek áldozatul, mindenekelőtt az örök nő lett szegényebb. Egyes momentumok átértelmezése (Éva a szakadékba zuhan a londoni színben) miatt pedig a szereplők jelképessége szenved csorbát.

Úgy gondolom, az egyetemes érvényűségnek csak hasznára vált volna a mitológiai részek beemelése, ha a mennyet úgy rántja le a földre, hogy a két szféra ne különüljön el egymástól. Mint ahogy Madáchnál nem is válik el, hisz Ádám a lehangoló álmokképek után ismét visszatér az Úrhoz, akinek a részéről erkölcsi elégtételben részesül küzdelme elismerésképpen. Horváth Károly írja egyik újabb tanulmányában: „Ádám újra Isten védelme alá kerül, aki a további küzdelemre indítja a bizalom szellemében.”⁶

Mindent mérlegelve elmondhatjuk: a mához szólás igényéből született meg a *Tragédiának* ez az újabb, eredeti elképzelésről tanúskodó színpadi formája. Mint ilyen, igen figyelemreméltó kísérlet, egy sokféleképpen magyarázott mű értelmezésének egyik lehetősége. Az egyetlen lehetséges emberi létformát, a folytonos emberi cselekvést tudatosító.

Madách műve kínálja ezeket a megközelítési módokat – a kolozsvárit, a nagyváradi és a marosvásárhelyit is. De nemcsak külön-külön. Nemcsak jelképpé emelt alakjait kell az ellentét és egymásrataltságot viszonylatában látnunk – bölcsélet, érzelem, emberi cselekedet egymást megtermékenyítő összeforradásáról, egységéről sem mondhatunk le.

Jó lenne, ha a most tervezett újabb kolozsvári Madách-bemutató, hasznosítva a korábbi tapasztalatokat, a maga összetettségében mutatná fel irodalmunk egyik legegységesebb gondolatvilágú műalkotását. Úgy, hogy minél teljesebben, Madách szellemét megőrző korszerű igénnyel, nemzetit és összemberit egyesítve avassa maivá a több mint száz esztendeje színpadi útjára Erdélyben is elindított művet.

Jegyzetek

1. BARTA János: *Madách*. In. Horváth Károly (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Bp., 1978. 15. l.
2. *Utunk* 1974. jún. 28.
3. KÁNTOR Lajos: *Rendezőtárs Madách*. In. A megtalált színház. 1976. 72. l.
4. HALÁSZ Anna: *Eszme, erő, jóság*. A Hét 1974. jún. 28.
5. MAROSI Péter: *Főszereplő a tömeg*. *Utunk* 1975. jan. 31.
6. HORVÁTH Károly: *A XIX. századi emberiség-költemények két típusa*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1991. 1–2. sz. 6. l.

IV. A kultusz

Csáky Károly

A szlovákiai Madách-kultusz és a nagykürtösi Madách Napok

Az ember tragédiája halhatatlan írója, a magyar irodalom legnagyobb alakja, Madách Imre iránti mély tiszteletünk a Felvidéken természetes és különösen indokolt. Hisz a jeles költő nemcsak hogy vidékünkön született, s itt adta át testét az örök nyugalomnak, de 1859 és 1860 közt Alsósztrégován alkotta legjelentősebb drámai művét is.

Madách élete örökre összeforrott Nógráddal. Ifjúsága az anyai szigor jegyében telt a sztrégovai kastélyban. Innen s a közeli Csesztvéről utazott oly gyakran a megye székhelyére, Balassagyarmatra, hogy a közgyűléseken szabadelvű szónokként, „afféle parlagi táblabíróként zavarja a világot”.

Nógrádban, a csesztvei kúriában töltötte házasságának nyolc boldog esztendejét, s itt rejtegette Kossuth titkárát meg a honti gerillák parancsnokait a szabadságharc bukása után. Itt fogadta régen várt vendégét, Arany Jánost, s 1852-ben a csendőrök innen hurcolták őt el Pozsony börtönébe. A börtönből Sztrégovára tért vissza, ahol megalkotta kora legnagyobb drámai művét, *Az ember tragédiáját*. És teljesült a költő végső vágya is: itt kapott „egyszerű fenyő-deszkából koporsót”; sírja kint áll a szabadban, „Honnan messzi-messzi látni”, hol népe „Számadást tart – és haragján / Multja vesz – jövője éled”.

Minket elsősorban a nagy mű örökkévalóságának eszméje kötelez – tiszteletadásra és helytállásra egyaránt. Hisz a madáchi gondolatok nem veszítenek, nem veszíthetnek időszerűségükből, mert a nagy eszmék viszik – kell hogy vigyék előbbre ma is az emberiség ügyét. A nagy és tiszta eszmék azonban a jelenben is megvívják a maguk drámaiságát, mert az élet ma sem mentes a már Madách által bemutatott konfliktusoktól. Leküzdésükhöz a madáchi eszmék talán erőforrásul szolgálhatnak. A

költő liberalizmusa, szabadságvágya, a bürokrácia ellen s a haladásért vívott harca egyaránt példaadás és követendő példa.

A régi Madách-kultusz történetének rövid áttekintése

A felvidéki Madách-kultusz gyökerei még az első köztársaság előtti időkhöz nyúlnak vissza. A *Losonc és Vidéke* című lap is csatlakozott például a múlt század végén azokhoz a felhívásokhoz, melyekben a *Nógrádi Lapok* a Madách iránti „kegyeletes tartozás lerovásának kötelezettségére” szólították a megye közönségét.

A költő születésének centenáriumán rangos ünnepeket szerveztek Losoncon. Ezután a *Losonci Hírlapban* szorgalmazták a Madách-mauzóleum felállítását.

1930-ban Masaryk köztársasági elnök, 1932-ben a Kisfaludy Társaság tagja, Horánszky Lajos járt Sztrégován. Lerótták kegyeletüket, s ugyanakkor elszomorodtak a költőhöz nem méltó síremlék látványán is.

Az új emlékműállítás gondolata a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság tagjai körében is felvetődött. Madách új sírboltja végülis 1934-re, az emlékmű, Rigele Alajos alkotása 1936-ra készült el. Ennek körülményeit és történetét részletesen feldolgoztam a „Sírom kint álljon szabadban...” (50 éves az alsósztrégovai Madách-síremlék) című tanulmányomban. (Lásd: *Szülőföldi vallomások*. Bratislava, 1989.)

Madách és a csehszlovákiai magyarság kapcsolatát alaposan feltárta Turczel Lajos is. A költő halálának 125. évfordulóján az irodalomtörténész erről tartott előadást Pozsonyban, a Csemadok KB nagytermében. (Az előadásról Mács József számolt be. A Hét 1989/45.) Hangsúlyozta: *A Tűz* című folyóirat már 1922-ben javasolta, hogy Madách Társaság néven alapítsák meg a csehszlovákiai magyar írók szervezetét.

Az első köztársaság alatt sikeres kezdeményezésnek számított a losonci *Madách Kör* megszervezése is. 1931-ben az országos irodalmi pályázatot nevezték el Madáchról. A szlovák állam alatt a pozsonyi magyar könyvesbolt neve Madách Könyvesház volt.

1964-ben Madách szülőházában, az alsósztrégovai U-alakú rokokó-klasszicista stílusban épült kastélyban megnyílt az emlékkiállítás. Kezdetben Madách Múzeumnak, később Járási Honismereti Múzeumnak nevezték el az itteni intézményt.

1969-ben Madáchról kapta nevét az akkor megalakult önálló cseh-szlovákiai magyar könyvkiadó. A szlovákiai magyar írók legjelentősebb alkotásait ma is Madách-díjjal ismerik el.

1973-ban nagyszabású Madách-ünnepséget rendeztek a költő szülőföldjén. Az ipolyhidvégi irodalmi színpad, amely ezidőben alakult, felvette a drámaíró nevét.

Sajnos, a Madách-ünnepségek nem váltak rendszeressé. Csupán a kerek évfordulókon emlékeztek a költőre, akkor sem mindig tisztességesen. Nem volt Madáchhoz méltó a születésének 155. évfordulója alkalmából rendezett sztrégovai ünnepség sem. E téren 1983-ban állt be javulás. Ettől kezdve váltak rendszeressé a Nagykürtösi járásban a Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napok. Erről számolunk be az alábbiakban.

A 160. születési évforduló

1983-ban, a költő születésének 160. évfordulóján nagyszabású ünnepségsorozat volt Nagykürtösön, Alsósztrégován illetve a járás más községeiben.

Szeptember 17-én a budapesti Madách Színház művészei megkoszorúzták a drámaköltő sztrégovai síremlékét. Ugyanezen a napon dr. Horváth István a Nógrád Megyei Múzeumok igazgatója nyitotta meg a *Madách Imre élete és munkássága* című dokumentumkiállítást a Nagykürtösi Városi Kultúrközpont üvegtermében.

Szeptember 17-én este egy felejthetetlen és nem mindennapi eseményre került sor a járási székhely színháztermében. Madách szülőföldjén először mutatta be hivatásos színház a nagy művet, *Az ember tragédiáját*. A budapesti Madách Színház vendégszereplésének híre gyorsan bejárta a vidék magyar falvait. Autóbuszok hozták a kistelepek színházrajongóit és Madách-tisztelőit. A színházterem az utolsó ülőhelyig megtelt, s a színészeket szünni nem akaró taps fogadta. Az eseményről Dusza István így számolt be akkor az *Új Szó* hasábjain: „A *Tragédia* bemutatójának 100. évfordulóján felfokozott izgalommal várták a nézők, hogy felgördüljön a függöny a nagykürtösi művelődési ház színpadán. Színháztörténeti esemény részese volt az, aki 1983. szeptember 17-én részt vett a Madách Színház előadásán, valamint az azt megelőző kiállítás megnyitóján. Ilyen közel Alsósztrégovához, ennyire mélyen a szívében annak a földnek, amelyben *Az ember tragédiája* költőjének élete gyökerezett, még nem játszották el a drámai költeményt.” (*Új Szó*, 1983. IX. 27.)

A darabot Lengyel György rendezte; Ádámot Dunai Tamás, Évát Bence Ilona, Lucifert Gáti Oszkár alakította.

Szeptember 24-én irodalmi szemináriumot rendeztünk Nagykürtösön. Praznovszky Mihály *Madách élete és munkássága* címmel tartott előadást, Garaj Lajos előadásának témája: *Madách drámái a cseh és a szlovák színpadokon*.

Aznap este Lukanényében nyitották meg a Madách-dokumentumok vándorkiállítását, majd sor került a járási irodalmi vetélkedőre. Ennek anyagát Madách műveiből állították össze. Csáb, Ipolynyék, Ipolynagyfa-lu, Lukanénye és Ipolyvarbó egy-egy csapata versenyzett. Ipolybalogon Csáky Károly tartott előadást *Az ember tragédiájáról*.

Ugyancsak a Madách Napok rendezvénye volt az az irodalmi kirándulás, melyen mintegy 90-en vettek részt. Madách nyomában jártak többek közt Balassagyarmaton és Csesztvén. Örök élményt jelentett a csesztve-i látogatás, hisz azon a napon nyitották meg Magyarország egyetlen Madách Múzeumának felújított kiállítását. A gazdag múzeumi anyagot a tárlatrendező irodalomtörténész, Kerényi Ferenc mutatta be.

A kirándulók egy csoportja részt vehetett azon a beszélgetésen, melyet a Balassagyarmati Városi Tanács dísztermében Rapcsányi László vezetett Madách-díjas művészekkel. A magyar kulturális élet olyan neves személyiségei nyilatkoztak a Madách-életműről és Madách-élményükről, mint Sinkovits Imre színművész, Szabó István Kossuth-díjas szobrászművész, Hubay Miklós író, Kass János, Czinke Ferenc, Réti Zoltán és Farkas András festőművészek, Jobbágy Károly költő és Radó György műfordító.

A Madách-évforduló alkalmából két hasznos kiadványt is megjelentettek Nagykürtösön. *Madách Imre élete és munkássága* címmel Urbán Aladár állított össze egy népszerűsítő segédanyagot. A másik szerző, Praznovszky Mihály, *Az élő Madách* című tanulmányában a költő-drámaíró életét s főművét, *Az ember tragédiáját* tekinti át. Bemutatja többek közt Nógrád megye azon „maroknyi” köznemességét, amelynek tagjai – köztük Madách is – „szívós elszántsággal ostromolták a maradiság erődítményeit.” A szerző felhívja a figyelmet a forradalom hónapjaiban aktív szerepet vállaló Madáchra, a nemzetőrséget s a nógrádi őrséget szervező költőre. Arra a Madáchra, akit a szabadságharc bukása után a nemzet pusztulásának „rémes víziója” gyötört, aki „úgy volt hazafi, hogy közben az emberiségen is tudott gondolkodni.”

A folytatás

Felbuzdulva az 1983-as kettős évforduló emlékezetes eseményeinek sike-rein, a Nagykürtösi Csevadok Titkárság irodalmi-nyelvi szakbizottsága úgy döntött, hogy ezentúl minden évben megrendezi a Madách Napokat. Ezek elsődleges célja, hogy a költő szellemét a szülőföldön elevenen éltessek az utódok tudatában. Hogy ne csak a jeles évfordulókon emlékezzünk Madáchra, s ne csak annyit tudjunk róla, amennyit az átlag-olvasónak tudnia kell. Hogy a művek eljussanak azokhoz, akiknek a költő szánta. Egyszóval: Madách elsősorban mint drámaíró éljen bennünk, alkotásaival legyen jelen. Ezenkívül ismerjük meg az alkotó és a művek biográfiáját, az újabb kutatások eredményeit is.

Szervezőkként szeretnénk volna elérni, hogy a szülőföldön is kialakuljon egyfajta műhely, itt is helyet és fórumot kapjanak a Madách-kutatók. Találkozhassanak egymással, beszámolhassanak munkájuk eredményeiről.

Előadások Madách Imréről

Az irodalmi-kulturális napok keretében eddig 15 olyan előadás szervező-dött, amely a Madách-témát érintette. Kovács Anna salgótarjáni irodalomtörténész-muzeológus például Madách sztrégovai műhelyének légkörét idézte a III. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokon. Elsősorban a falu vallási-nyelvi kettősségéről, a drámaíró baráti köréről, az „oroszlánbarlang” zártságáról és nyitottságáról beszélt. Szamba vette ezenkívül az alsósztrégovai műhelyt bemutatók – Balogh Károly, Kerényi Ferenc, Praznovszky Mihály – munkáinak eredményeit is.

Az 1986-os őszi Madách Napokon két előadó idézte a névadó emléket. Lehel Zsolt helytörténész az 50 éves alsósztrégovai Madách-síremlekről, illetve annak alkotójáról tartott művészettörténeti szempontból is értékes előadást.

Dr. Kerényi Ferenc, a Budapesti Színháztörténeti Intézet igazgatója előadásának témája: *Az ember tragédiája a világ színpadain*. Ennek során kitért a drámai költemény külföldi fogadtatásainak visszhangjára, illetve a fordítások minőségére. Részletesen szólt a Tragédia színháztörténeti eseményeiről, a dramaturgiai törekvésekről, a rendezői koncepciókról, valamint a nagy művel kapcsolatos vitákról.

Az 1883-as budapesti bemutató után alig egy évtized telt el, s *Az ember tragédiája* előtt a világ színpadai is megnyíltak. S bár az 1892-es hamburgi bemutatóra még erősen rányomta bélyegét a romantika, mégis

nagy siker volt ez. Utána Prága, Berlin, Brünn, Zágráb, Pozsony, Bécs színpadain is életre kelt Madách halhatatlan műve, hol szerényebb, hol nagyvonalúbb, hol pedig gyengébb vagy erőteljesebb rendezői elgondolás szerint. Kerényi értékmércéje alapján az 1970-es évszázági bemutató volt a legsikerültebb Tartuban. A mű új értelmezése nem mondott ellent a madáchi gondolatnak. A rendező jól rátapintott a lényegre: Ádám ál-mát minden generációnak át kell élnie.

Az V. Madách Napokon Nagy Ervinné balassagyarmati irodalomtörténész-tanár *Tájébrázolás Madách műveiben* című előadását hallgathatta a közönség. Sok újjal és sok érdekességgel gazdagította az eddigi ismereteket. Annál is inkább, mivel a témával eddig még nemigen foglalkoztak. Bár Madách főművének egyes színei nem hazai területen játszódnak, itthoni utazásainak élményét versben és prózában is megfogalmazta. Utazásait nyomon követhetjük levelezésében és a *Kolozsnyak* című novellájában is. Ezenkívül a Széchényi Könyvtárban megtalálható Madách-rajzok őrzik az utazások emlékeit.

Az 1988-as őszi irodalmi szemináriumon Kovács Anna Madách Imre *Mózes* című drámáját elemezte, Pozsonyi Anna kutató pedig Madách Aladarról tartott előadást.

A VII. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokon Leblancné Kelemen Mária levéltáros-irodalomtörténész a Nógrád Megyei Levéltárban található Madách-dokumentumokról tájékoztatott. E témakörből megjelent munkája nemcsak a Madách-kutatóknak, de a helytörténészeknek is sok-sok érdekességet, újdonságot, kellemes meglepetést és számtalan értékes adatot kínál.

Többen elmondták és le is írták már irodalomtörténészeink közül, hogy mind a mai napig hiányzik egy alapvető Madách-monográfia. Azt is tudjuk, hogy *Az ember tragédiája* némiképp „beárnyékolja az alkotót”; az emberről, a politikus Madáchról, a megyei közélet jelentős személyiségéről bizony hiányosak az ismereteink. Ilyen értelemben alig veszünk róla tudomást. Pedig enélkül a Madách-életmű összefüggései sem vizsgálhatók, nem is érthetők valójában. Leblancné gyűjteményének segítségével „a régi, túlhaladott, tévedésekkel tarkított Madách-portré” bizonyára felülvizsgálható és korrigálható.

Az 1989-es irodalmi szeminárium másik előadója Ctibor Štítnický volt, aki *Madách művek szlovák fordításban* címmel tartott előadást. Vele egyébként már 1983-ban felvettük a kapcsolatot. Koncsol László volt a közvetítő, akit akkor arra kértünk, hogy valakivel fordíttatná le Madách *Sírom* című versét. Szerettük volna ugyanis, ha az alsósztrégovai koszórúzáskor szlovák vendégeink előtt ez is elhangzott volna a magyar eredede-

tivel együtt. A fordítás születésének körülményeiről az alábbi – ma már irodalomtörténeti – adalékok tájékoztatnak. Először Koncsol László szeptember 17-iki leveléből idézek. „Kedves Karcsi, tegnap kaptam meg leveledet, Kondrót vasárnap este jött meg Jugoszláviából, s már hétfőn vagy kedden indul Magyarországra, ezért a verset Štítnickýnek adtam oda, illetve továbbítottam... Remélem, gyorsan megcsinálja, annál is inkább, mert van egy nagy közös Madách-tervünk, válogatást kell készítenem a számára.”

Štítnický valóban gyorsan és készségesen cselekedett. Szeptember 21-iki levelével együtt el is küldte a címemre a fordítást. Először leveléből idézek, majd közlésem akkori fordítását is a magyar Madách-verssel együtt. „Pán Koncsol ma požiadal, aby som pre Vás preložil Madáchovu báseň Môj hrob pre slávnosti 24. 9. 1983 nad básnikovým hrobom. Text som dostal prakticky včera a môj preklad je, prirodzene, poznačený týmto šibeničným termínom. Vybrúsim ho, keď ho zaradíme do výberu z básnikovej tvorby, ktorý pripravujeme. Srdečne Vás pozdravujem a želim Vášmu podujatiu plný úspech. Váš Ctibor Štítnický.” („Koncsol úr arra kért, hogy a Madách sírjánál tartandó szeptember 24-iki ünnepségekre fordítsam le Önöknek Madách *Sírom* című versét. A szöveget gyakorlatilag csak tegnap kaptam meg, így természetesen fordításom magán viseli a szűkös időpont szorításait. Majd kicsiszolom, s besoroljuk abba a válogatásba, melyet Madách műveiből készítünk. Szívélyesen üdvözlöm, és kívánok rendezvényükhöz sok sikert. A maguk Ctibor Štítnickýje.”)

Madách Imre: Sírom

Egyszerű fenyő-deszkából
 Adjatok nekem koporsót,
 Melyen tegnap még vihar sirt,
 Melyen tegnap még madár szólt.
 Zöld mezét mely nem löké el
 Közepette szörnyű télnek,
 Mint a költő emberek közt
 Ifjúságát a kebelnek.
 Sírom kint álljon szabadban,
 Honnan messzi, messzi látni;
 Nap sugára, éj viharja
 Járjon azt meglátogatni.
 Emberkönny csak fájna nékem,
 Bár valódi, bár ál lenne,

Imre Madách: Můj hrob

Prostú rakvu pripravte mi
 Z vonných dosák statných smerkov,
 V ktorých hučal vzlykot búrky,
 V ktorých znel hlas vtáčich spevov.
 Ktoré zeleň svojho šatu
 Nezhodia ni v krutej zime
 Ako básnik medzi ľuďmi
 Mladosť srdca v svojom čine.
 Hrob môj nech je v šírom poli,
 Odkiaľ vidieť do d'aleka.
 Lúče slnka, nočné búry
 Nezabudnú na človeka.
 Ľudské slzy boleli by.
 Či už pravé, či nepravé.

S lelkem sírban keseregne,
 Ámde életet szeretne.
 S életem lesz a természet
 Minden szíve-dobbanása:
 A madár-dal – a ködös nap –
 Rózsa-ár – levél hulláma.
 Kis virág hajol síromra,
 Ő emlékszik, azt hiszem, rám;
 Hogyha hallom a pacsirtát,
 Azt hiszem, dalom zengik tán.
 S fergeteg, ha jó rohanva,
 Gondolom, hogy népem ébred,
 Számadást tart – és haragján
 Multja vesz – jövője éled.
 S álmodom tán így sokáig,
 Ámde dőre nem lesz álmom,
 Egykor testesül bizonytal,
 Jól tudom s nyugodtan várom.

Duša moja nezaplače,
 Po živote túži stále.
 Príroda mi bude žitím,
 Každý tlkot srdca zeme:
 Trilky vtá zmat – hmlisté rána –
 Lupňov ruží opchanie.
 Malý kvietek skloní na hrob
 Svoju hlávku – pomätá si.
 A počujem škovránčí hlas,
 Moju pieseň spieva asi.
 Vichrica keď zahrmoce,
 Zdá sa mi že ľud môj vstáva,
 Účtujúci; na jeho hnev
 Noc už cúva, svitá sláva.
 Dlho budem takto snívať,
 Ale sen môj naplní sa
 Raz aj touto skutočnosťou.
 Viem to dobre. Nemýlim sa.

1990-ben a balassagyarmati Kovalcsik András helytörténeti kutató a Madách-művek illusztrációit ismertette, illetve az ezekről készült szép diákat mutatta be.

1991-ben Selmeczi Elek tanár Alsósztrégován emlékezett Madáchra: ismertette politikai pályáját, s *Az ember tragédiáját* elemezte.

1992-ben Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Madách-kutató *A kortársak véleménye Madáchról (1860–1864)* címmel tartott előadást Ipolynyéken.

A legutóbbi Madách Napokon Andor Csaba kutató Alsósztrégován találkozott az irodalombarátokkal. *Kiket bújtatott Madách Imre?* című értékes beszámolóját hallgathatta meg a Madách-tisztelők társasága.

Az eddigi Madách-témájú előadásokat az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

Az előadó neve:	Az előadás címe, témája:
1. Praznovszky Mihály	Madách Imre élete és munkássága
2. Garaj Lajos	Madách drámái a cseh és a szlovák színpadokon
3. Kovács Anna	Madách Imre sztrégovai műhelye

4. Lehel Zsolt	Az 50 éves alsósztrigovai síremlék
5. Kerényi Ferenc	Az ember tragédiája a világ színpadain
6. Nagy Ervinné	Tájébrázolás Madách műveiben
7. Kovács Anna	Madách Imre Mózes című drámájának elemzése
8. Pozsonyi Anna	Madách Aladár
9. Leblancné Kelemen Mária	Madách-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárban
10. Ctibor Štítnický	Madách-művek szlovák fordításban
11. Kovalcsik András	Madách-művek illusztrációi
12. Selmecei Elek	Madách politikai pályafutása
13. Csáky Károly	Az ember tragédiájának időszerűsége
14. Praznovszky Mihály	A kortársak véleménye Madách Imréről (1861–1864)
15. Andor Csaba	Kiket bújtatott Madách Imre?

E rövid krónikát csupán néhány mondattal szeretném még kiegészíteni. Sajnálatos, hogy – az irodalmi szakbizottság tagjainak szándéka ellenére – nem jelent meg a X. Madách Napokon egy olyan kiadvány, amely az eddigi forrásértékű előadásokat tartalmazná. Azt is sajnálhatjuk, hogy hazai magyar sajtónk nem figyelt fel ilyen értelemben a nagykürtösi fórum termékeire, nem jelentette meg azokat a lapok hasábjain. Nélkülük csak szegényebb lett írásbeliségünk és sajtótörténetünk.

Madách-vonatkozású színházi bemutatók, előadói estek, kiállítások

Az irodalmi előadásokon kívül a Madách Napok egyéb programjai is a drámaíróval kapcsolatos ismereteket bővítették. Ilyen volt pl. a már említett nagy színházi bemutató, a Madách Színház nagykürtösi fellépése *Az ember tragédiájával*.

A Nógrád megyei T. Pataki László író monodrámáját, a *Lidérclángot* Fráter Kata, a Miskolci Nemzeti Színház művésznője mutatta be Ipolyvarbón. A dráma szerzője Madách Imre feleségének, Fráter Erzsébetnek kisiklott, szenvedésekkel és megalázásokkal teli életét választotta témául. Fráter Erzsébet magatartását, emberi megnyilvánulását illetően megosztanak a vélemények. Tény, hogy a tekintetes asszony a tönk szélére csúszott, a tébolydába jutott, ahol már-már lidérceket látva is hangoztatta, hogy ő volt a Tragédia írójának felesége, a nagy mű Évjának ihletője.

T. Pataki László a sok-sok dokumentum felhasználásával a Fráter Erzsébről kialakult egyfajta hamis képet is korrigálni tudta némiképp.

Ugyancsak Madách-témát érintett a balassagyarmati Társadalmi Színház két tagjának, Csikász Istvánnak és Mészáros Ágnesnek nagykürtösi előadói estje, az *Uram, legyőztél...* című irodalmi összeállítás.

Az Ipolynyéki Irodalmi Színpad az *Ember küzdj, és bízva bízzál* című műsorával mutatkozott be a Madách Napokon.

1990-ben, a VIII. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokon mutatták be Réti Zoltán balassagyarmati festő, országos hírű akvarellista szép munkáit, *Az ember tragédiája* egyes színeihez készült akvarelleket.

A mester Tragédia-akvarelljeinek reprezentatív albumát egyébként a drámai költemény bemutatójának 100. évfordulója alkalmából adták ki, *...Lelkem felfelé tör* címmel. A tragédiabeli gondolatok látványoszerű tolmácsolásánál a művész ősi emberi képzetársításokat alkalmaz, festményein a „határozott szimbolika” érvényesül. Az egyetemes érvényű emberi gondolatok művészi erejű megjelenítésénél fel-felcsillan a hazai háttér is. A képeket szemlélve Kerényi Ferenc, az album szerkesztője mondta az alábbiakat: „Az Úr barázdás-bölcs arca és az úrjelenet akárha a palóc népmesékből származnának át Réti lapjaira. De az édenkert gazdagsága is mintha az érlelődő palócföldi nyáré lenne.”

A Madách Napok egyéb programjai

A Madách Napok szervezőinek további célja az irodalmi értékek sokrétű népszerűsítése. Ezért tűztek a szervezők programra más témájú irodalmi előadásokat is. Ezek során szó esett a régió irodalmi hagyományairól, az akkori egyetlen hazai magyar könyvkiadó munkájáról, a gyermekirodalomról, a jelenkori magyar líráról, a műfordításról stb. Erről az alábbi táblázat ad áttekintést:

Az előadó neve	Az előadás témája, címe:
1. Praznovszky Mihály	Az Ipoly mente irodalmi hagyományai
2. Mázor Michal	A Nagykürtösi járás irodalmi hagyományai
3. Lackó Pál	A mai magyar líra
4. Duba Gyula	A Madách Kiadó munkája
5. Marosi Endre	Balassi Bálint vitézsége

6. Kormos Sándor (Alexander Kormoš)	Kétnyelvűség a költészetben
7. Baranyi Ferenc	A magyar műfordítás néhány aktuális kérdése
8. Batta György	Hol tart a csehszlovákiai magyar gyermekirodalom?

A szervezők a Madách Napokon elsősorban a lírának adtak teret. Ezért két olyan műsort is programra tűztek, amely hazai magyar költő műveiből készült. 1986-ban Vas Ottó versmondó Zs. Nagy Lajos költeményeiből készített összeállításával lépett közönségünk elé. *Sárkányom pusztulása* című műsorában az előadóművész magas szinten tolmácsolta azt, amiért ő a költőt szereti: „A humorral és szatírával fűszerezett humanizmust, az emberiségért való aggódást.” A rendezők egyébként ezzel a műsorral köszöntötték a költőt, az akkor ötven éves Zs. Nagy Lajost, a járás szülöttjét.

1989-ben szintén Vas Ottó előadását élvezhette a közönség Nagykürtösön. Akkor Kulcsár Ferenc verseiből készített szép összeállítást *Benső honfoglalás* címmel.

Természetesen a hazai magyar költészetben kívül a magyarországi líra s a világirodalom termékeiből is kapott ízelítőt a közönség. Járt köreinkben Sinkovits Imre, aki *Lélekben összenőve* című műsorával szerepelt. Baranyi Ferenc a világirodalom gyöngyszemeiről beszélt, Kassai Franciska pedig megzenésített verseket énekelt.

A rendezvényekről sohasem hiányoztak a hazai magyar könyvek. Az irodalompartolók az évek során több ezer példányt adtak el a szerzők műveiből. Természetesen nem hiányoztak a könyvviták, a beszélgetések, a szerzői estek sem. A Madách Napok alkalmából körülbelül 34 író-olvasó találkozót rendeztek.

Az író, költő neve:	Hol találkozott olvasóival:
---------------------	-----------------------------

1. Ardamica Ferenc	Ipolyvarbó, Szécsénykovácsi
2. Batta György	Ipolynyék, Lukanénye
3. Csáky Károly	Csáb, Inám, Ipolynyék, Ipolyvarbó, Kelenye, Lukanénye, Nagykürtös, Óvár
4. Duba Gyula	Ipolynyék, Ipolyvarbó
5. Kövesdi Károly	Ipolybalog, Ipolynyék

6. Mács József	Ipolynagyfalu, Lukanénye, Nagycsalomja
7. Tóth Elemér	Ipolynyék, Ipolyvarbó
8. Zalabai Zsigmond	Ipolybalog, Ipolynyék, Lukanénye
9. Zs. Nagy Lajos	Csáb, Lukanénye, Nagykürtös, Óvár, Zsély

Számos olyan program is megvalósult, melyek során az önismeret gazdagodott, a nemzetiségi tudat erősödött. Ilyenek voltak az irodalmi-honismereti kirándulások, az előadói estek, valamint a nemzetiségi jogainkkal foglalkozó előadások.

A Madách nyomában tett irodalmi zárandokútról már szóltunk. 1985-ben, a Balassi-évforduló alkalmából egy újabb irodalmi-honismereti túrát szerveztek. Ismét bebizonyosodott, hogy az emléktúráknak nagy közönségformáló szerepük van. A Balassi-túra 53 résztvevője azokat a helyeket kereste fel, amelyekhez a költő életének egy-egy szakasza kapcsolódott. A szakmailag is jól előkészített túra (a résztvevők nyomtatott túrafüzeteket kaptak) útikalauza Marosi Endre történész, a szlovákiai várak s a Balassi-emlékhelyek kitűnő ismerője volt. Az út során, illetve a zólyomi várban és Híbbén Havas Judit előadóművész, valamint Budai Ilona népdalénekes adott emlékezetes műsort.

Jól sikerült a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban tett látogatás is, ahol Havas Judit irodalomszakos előadóművész kalauzolta a látogatókat.

A IV. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napok honismereti kirándulással kezdődtek. Az út Hont tájain vezetett keresztül, az Alsó-Ipoly mentén át a Duna-kanyarig. Börzsöny peremvidékén olyan emlékeket-nevezetéseket tekintettek meg a kirándulók, mint Szokolai Alajos egykori olimpikon kúriája Berneccén; az 1751-ben épült első Hont megyei barokk vármegyeháza Kemencén, az Árpád-kori román templom s a még működő vízimalom Nagybörzsönyben, a szobi Börzsöny Múzeum szép gyűjteménye, a zebegényi Szőnyi István Emlékmúzeum, a visegrádi palota romjai és a fellegvár.

Az előadói estek közül már említettük Sinkovits Imre műsorát. A többi színházlátogatás közül itt csak Sütő András *Advent a Hargitán* című darabjának közös megtekintését említjük, melyre a budapesti Nemzeti Színházban került sor.

Az előadások közül kiemelhetjük a következőket:

Az előadó neve:	Az előadás címe:
-----------------	------------------

1. Zika Klára	Magyarnak lenni
2. Szénássy Zoltán	Az 1848-as szabadságharc
3. Jozef Ďuriš	A csehszlovák állam megalakulásának történelmi jelentősége
4. Gyurcsik Iván	A nemzetiség alkotmányos jogai

Külön szólnunk kell arról a honismereti-helytörténeti programról, amelyet a szervezők a Madách Napokon valósítottak meg. Az Ipoly mente gazdag hagyományokkal, értékes szellemi örökséggel rendelkezik. Számos nagy szülöttje van: Madáchon és Mikszáthon kívül még sokan vannak olyanok, akikre érdemes és illik emlékezni. Ezt meg is tették Nagykürtösön, részben a Mikszáth, részben a Madách Napokon.

1985-ben, születésének 200. évfordulóján Szeder Fábiánra, néprajzírásunk úttörőjére, a jeles palóckutatóra emlékeztek. Szülőfalujában, Csábon Csáky Károly tartott előadást, s hívta fel a figyelmet a falu nagy fiának irodalmi munkásságára. Nem sokkal ezután elkészült a tudós kutató emléktáblája is, amely ma a katolikus templom falán látható.

Kovács László tanár a II. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokon *Erdélyi utazások* címmel tartott vetítettképes előadást Csábon.

1985-ben Ján Jančovic helytörténész a falujának, Nógrádszentpéternek a múltjáról és jelenéről írt könyvét mutatta be. Beszámolóját korabeli dokumentumokkal, szép képekkel illusztrálta.

A IV. Madách Napokon, Buda felszabadulása 300. évfordulóján Pálmány Béla történész a nógrádi várakról tartott előadást. Mindenek előtt Nógrád török kori eseményeit tárta fel, hisz ezen a vidéken egykor jelentős végvárok álltak, s a nagy eseményeket is befolyásoló csaták zajlottak. Az 1682-es füleki és az 1683-es szécsényi ütközetek is kihatással voltak az egykori változó hadihelyzet újabb alakulására.

1986-ban ünnepeltük Mocsáry Lajos nógrádi politikus és történész születésének 160. évfordulóját. A Madách Napokon Böszörményi István tanár, a kurtányi Mocsáry-emléktábla felállításának egyik szorgalmazója emlékezett jeles szülöttünkre, aki egyike méltatlanul elfelejtett nagyjainknak. A dualizmus korának azon kevés politikusaikhoz tartozott, akik józanul akarták megoldani a nemzetiségek ügyét.

A legutóbbi Madách Napokon Ipolyi Arnoldra emlékeztek. A „renewánsz szabású tudós” és katolikus püspök, gyűjtő és művészettörténész születésének 170. évében Ipolyi Arnold Emléknapot rendeztek a szülőfaluként tisztelt községben, Ipolykeszin. A falu templomában Tempfli József nagyváradi megyéspüspök celebrált szentmisét. Utána megkoszorúzták

Ipolyi Arnold emléktábláját, majd emlékülést tartottak a kultúrházban. Ezen Csáky Károly, Liszka József és Eisler János tartott előadást.

Bussán és Csalárban a nagy magyar pilóta és repülőkonstruktor, Zsélyi Aladár tiszteletére rendeztek emléknapot, koszorúzással, emléküléssel és emléktáblaavatással egybekötve.

A honismereti-helytörténeti témájú előadásokról, illetve megemlékezésekről az alábbiakban adunk áttekintést:

Az előadó neve:	A megemlékezés témája, az előadás címe:
-----------------	---

1. Csáky Károly	Szeder Fábián élete és munkássága
2. Kovács László	Erdélyi utazások
3. Jančovic Ján	Nógrádszentpéter múltja és jelene
4. Pálmány Béla	Végvárok Nógrádban a törökhódoltság végén
5. Böszörményi István	Mocsáry Lajos élete és munkássága
6. Winkler László	Zsélyi Aladár, a magyar aviatika úttörője
7. Csáky Károly	Ipolyi Arnold élete és közéleti tevékenysége
8. Liszka József	Ipolyi Arnold és a szlovák néprajztudomány
9. Eisler János	Ipolyi Arnold a művészetpártoló

Végül a Madách Napok alkalmából megrendezett kiállításokat foglaljuk táblázatba:

A kiállító neve, a kiállítás éve, témája és tárgya:	A kiállítás helye:
---	--------------------

1. Madách élete és munkássága (Dokumentumkiállítás — 1983)	Nagykürtös, Lukanénye
2. „Csak egy pillanatra” (Régifotó-kiállítás — 1984)	Ipolyvarbó
3. „Tisztelet a szülőföldnek” (Kopócs Tibor grafikái — 1988)	Ipolyvarbó, Bussa
4. Könyvkiállítás (Madách, Kereskedelmi és Jogi Kiadó — 1989)	Nagykürtös
5. Tragédia-illusztrációk (Réti Zoltán akvarelljei — 1990)	Nagykürtös, Ipolyvarbó

Összegzés

Talán sikerült a fentiekben érzékeltetni mindazt, ami irodalmi-kulturális vonalon egy nemzetiségi őrhelyen történt. Egy évtized munkájáról készítettünk számadást. Annak a kis szellemi műhelynek a törekvéseiről adtam számot, amelyről feltétlen érdemes tudomást szereznünk, amely – meg a hozzá hasonló többi is – az eddiginél sokkal nagyobb megbecsülést érdemelne. Mert szellemi életet, öntudatot táplál, irodalmat, kultúrát szervez, értékeket tisztel, s talán teremt is azokból valamit.

Nem az első vonalba tartoznak az ilyen kisközösségek, a kultúrát szervező, irodalmat népszerűsítő és anyanyelvet féltő társaságok. Ám nem biztos, hogy nélkülük élhetne és működhethetne az első vonal. S ha azt akarjuk, hogy a jövőben működő- és alkotóképes legyen mindez, ezek a vidéki műhelyek, őrhelyek és végvárak is nagyobb odafigyelést érdemelnek. Igenis tudomást kell róluk vennünk, mert ami ezekben történik, immár az is része művelődéstörténetünknek. Olyan történések és megnyilvánulások, melyek által valamennyien gazdagodhatunk.

A Madách Napok sajtója

1. BODZSÁR Gyula: *Rangos irodalmi szeminárium*. Haladás 1985. XII. 12.
2. BODZSÁR Gyula: *Madách Imre Napok*. Új Szó 1987. XII. 1.
3. BODZSÁR Gyula: *Az asszony tragédiája (Egy előadói estről)*. Hét 1986. 10. sz. 7. 1.
4. BODZSÁR Gyula: *Irodalmi szeminárium (A harmadik Madách Napokról)*. Fotókkal. Hét 1986. I. 2. 6. 1.
5. CSÁKY Károly: *Madách nyomában (Barangolás az Ipoly bal partján)*. Új Szó 1983. 10. sz. 14. 1.
6. CSÁKY Károly: *Gazdag tartalom, jó színvonal (Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napok másodsor)*. Új Szó 1985. I. 11. 6. 1.
7. CSÁKY Károly: *Hagyományt is teremtve (A III. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokról)*. Új Szó 1986. II. 13. 4. 1.
8. CSÁKY Károly: *Évfordulók kapcsán (A IV. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokról)*. Új Szó 1986. XII. 9. 6. 1.

9. CSÁKY Károly: *Madách másképp mondta (Jegyzetek egy szeminárium kapcsán)*. Új Szó 1978. II. 16. 6. 1.
10. DUSZA István: *Történelmi üzenet (Az ember tragédiája bemutatójának 100. évfordulója)*. Vasárnapi Új Szó 1983. IX. 12. 14. 1.
11. SÜLYOK László: *„Senki sem győzhet le senkit...” (Dr. Garay Lajos véleménye a Tragédiáról)*. Nógrád 1983. X. 2.
12. URBÁN Aladár: *Irodalmi szeminárium*. Haladás 1987. 48. sz.
13. URBÁN Aladár: *A Madách-évforduló jegyében*. Hét 1983. XI. 18. 7. 1.

A Madáchcsal, műveivel és szülőföldjével foglalkozó cikkek jegyzéke

1. BODNÁR Gyula: *Emlékek és tervek az „Ánglus” kertben*. Új Szó 1983. IX. 23. 6. 1.
2. CSÁKY Károly: *Madách Imre falujában*. Fotókkal. Hét 1989. 40. sz. 10–11. 1.
3. CSÁKY Károly: *„Szent e hely, kicsiny világom az...” (Madách Imre második otthonáról)*. Fotókkal. Vasárnapi Új Szó 1990. II. 16.
4. CSÁKY Károly: *Madách-émlékek Csesztvén*. Hét 1983. IX. 11. 15. 1.
5. CSÁKY Károly: *„...lelkem felfelé tör” (Tragédia-akvarellek nógrádi tájjal. Réti Zoltán albumáról)*. Hét 1983. XII. 23. 8. 1.
6. CSÁKY Károly: *Madách Imre élete és munkássága (Két vidéki kiadványról)*. Hét 1984. X. 26. 9. 1.
7. CSÁKY Károly: *Madách Imre kapcsolatai (A balassagyarmati Madách-émlékülés anyagáról)*. Hét 1984. IX. 21. 10. 1.
8. CSÁKY Károly: *Értékes adatok (Madách Imre-dokumentumok. Leblancné Kelemen Mária könyvéről)*. Új Szó 1988. VIII. 29. 4. 1.
9. CSÁKY Károly: *„Sírom kint álljon szabadban...” (Az ötven éves Madách-síremlék)*. Vasárnapi Új Szó 1986. XII. 19. 51. sz. 11. 1.
10. CSÁKY Károly: *Nógrádi képcsarnok (Könyvismertetés)*. Hét 1985. 39. sz.
11. KELENVÁRY János: *Madách-leszármazottak nyomában*. Hét 1979. VIII. 4. 11. 1.
12. KESZELI Ferenc: *Zarándoklások Madách Imréhez*. Fotókkal. Hét 1979. I. 13. 16. 1.
13. KISS László: *Madách és a csodadoktorok*. Hét 1989. X. 27. 10–11. 1.

14. KYSUCKÁ J.: *Tragédia ženy (Pravda o živote manželky Imre Madácha)* Pokrok 1983. 39–47. l.
15. KYSUCKÁ J.: *Posledné dni veľkého básnika.* Pokrok 1984. 40–42. l.
16. MÁCS József: *Madách és a csehszlovákiai magyarság.* Hét 1989. XI. 3. 7. l.
17. MIKLÓSI Péter: *Madáchnál Sztregován.* Fotókkal. Hét 1983. X. 21. 14–15. l.
18. PRAZNOVSZKY Mihály: *Az élő Madách.* Haladás 1983. 33–40. l.
19. TÓTH László: *A „kérdő mű” (Százharminc éves Az ember tragédiája).* Hét 1990. V. 25. 10–11. l.
20. TÓTH László: *Az ember tragédiája vidéki színpadokon.* Hét 1984. I. 13. 14. l.
21. VARGA Erzsébet: *Madách Imre szülőföldjén.* Fotókkal. Hét 1978. II. 4. 12–13. l.

Radó György

Madách Imre ősei

Amikor évekkkel ezelőtt Radó György megmutatta nekem a Madách Imre őseit tartalmazó családfát, még mindketten abban reménykedtünk, hogy a kisebb könyv terjedelmű gyűjtés kiadására előbb vagy utóbb lehet majd találni kiadót. Aztán teltek-múltak az évek, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a tervből a szerző életében már nem lesz semmi.

Radó György évekkkel korábban több Madách-vonatkozású témát is a gondjaimra bízott, köztük feltételesen a Madách családfát is. A szerző halálával sürgetővé vált a kézirat ügye. Végül is két lehetőséget láttam: az egyik: gyorsan keresek én is egy nálam fiatalabb Madách-kutatót, akire alkalmasint örökül hagyhatom a kéziratot, bízva abban, hogy távolkeleti módra, a mester gondolatait a tanítványok tanítványainak tanítványai közül egyszer majd csak közzéteszi valaki. A másik lehetőség a családfa mielőbbi közzététele volt. Nos, az utóbbit választottam, abból kiindulva, hogy a közzétételnek egy lehetséges módja az is, ha egy szimpózium keretében bemutatunk valamit, bár a témából adódóan kétségkívül vitatható az eljárás hatékonysága.

A családfa egyes részei egy füzetbe voltak beragasztva, és semmiféle megjegyzés, magyarázó szöveg nem állt mellettük. Pedig egy ilyen, a maga nemében talán egyedülálló munkához ugyancsak elkelt volna valami bevezető, s biztosak lehetünk benne, hogy meg is született volna, ha a szerző komolyan vehető biztatást kap valamelyik kiadótól. Így azonban az utómunkálatokra nem került sor. Lemaradt tehát a módszer magyarázata, ami azért lett volna érdekes, mert Radó György azt a forrás-kritikai szempontból erősen támadható eljárást alkalmazza, hogy az információ minősége szempontjából egyformának tekinti a különböző eredetű forrásokat. Magyarán, az anyakönyvi kivonatot és a mítikus legendákat egyaránt, differenciálás nélkül elfogadja.

Radó György Madách Imre minden lehetséges ősenek feltérképezését tűzte ki célul. A feladat persze ebben az általánosságban gyakorlatilag megvalósíthatatlan, a teljesség csak megközelíthető. Madách nagyszüleit még ismerjük, de már a nyolc dédszülő egyike ismeretlen személy; Ruz Julianna a jelek szerint leányanya volt, ezért is kapta lánya a Ruz Anna nevet. Bajban is lennénk, ha nem akadnánk el újra és újra, mégpedig ahogy fölfelé haladunk a családfán, egyre több ágon. Hiszen a huszadik nemzedékben több mint egymillió őst kellene felsorolnunk, a harmincadikban egymilliárdot, a negyvenedikben egybilliót. Vagy lehet, hogy tévedünk? Nos, valójában nem csupán ismereteink korlátai miatt nem tudunk egyre több őst felsorolni; az a logika is alapvetően hamis, amely szerint egy-egy nemzedékkel továbblépve megduplázódik őseink száma. A hiba ott van, hogy az ősök között egyre több az azonos személy. Ha mondjuk valakinek a szülei unokatestvérek (márpedig sem az unilaterális sem a bilaterális elsőfokú keresztunokatestvér házasság nem ritka az archaikus társadalmakban), úgy az illetőnek csak hat dédszülője van és nem nyolc.

Madách családfája is nem egy helyen azzal a megjegyzéssel végződik, hogy lásd a családfa valamely másik ágát, mivel az illető személyhez több ágon is eljuthatunk.

Radó György a családfa magyar vonatkozású részéhez döntően Nagy Iván művét használta fel, míg a nem magyar vonatkozásoknál Stokvis munkájára támaszkodott. Stokvis a világ uralkodóházainak genealógiáját közölte viszonylag nagy részletességgel.

További módszertani probléma, hogy bizonyos ponton túl már nem is nagyon lehet eldönteni, valóságos leszármazással állunk-e szemben, vagy mítosszal, netán olyan mítosszal, amely azért tényleges genealógiai kapcsolatokat rögzít. Radó György ilyen esetekben pontokkal jelezte a leszármazási kapcsolatot. (A leszármazás értelmezésével itt nem foglal-

kozunk. Természetesnek vesszük, hogy a családfák alapvetően a *patert* tüntetik fel s nem a *genitort*. A társadalmak túlnyomó többségében apa ill. anya az a személy, aki e társadalmi funkciót betölti, függetlenül a biológiai-genetikai vonatkozásoktól.)

A szerző nemcsak a Bibliát használta fel munkájához, de vélhetően sok más mítoszgyűjteményt, hagyományt is, amelyek a régi idők leszármazási relációihoz támpontul szolgálhattak.

Ez természetes is, hiszen Madách Imrétől Ádámgig és Éváig eljutni nem könnyű; akár Nagy Iván művéből, akár a Biblia nevű szövegegyüttes valamely változatából indulunk ki, legalábbis évezrednyi az az időszak, amelynek áthidalása csaknem reménytelennek látszik. Külön gond – s attól tartok, hogy ezzel a szerző sem vetett kellőképpen számot –, hogy az archaikus rokonsági kapcsolatok interpretációját nagy körültekintéssel kell elvégezni. Aki a Bibliát „modern” nyelven s főképp: egy modern társadalom kapcsolatrendszerét visszavetítve olvassa (mindegy, hogy magyarul vagy latinul), az elcsodálkozik pl. azon, hogy – úgymond – Jézus „fivérei” és „nővérei” is szólnak a fordítások. (Ehelyütt egy másik – Radó Györgynél sokkal fiatalabb, mégis sok éve halott – tanárom munkásságára kell felhívnom a hallgatók figyelmét: Bodrogi Tiboréra.) Valójában arról van szó, hogy a természetes nyelveknek legalább a felében nincs olyan szó, amely a magyar (angol, latin, görög stb.) nyelvek fivér ill. nővér szavainak megfelelne. Még napjainkban is nagy számban léteznek ún. osztályozó rokonsági rendszerekre épülő társadalmak, amelyekben számos izgalmas eltérés mellett néhány rokonvonás is kimutatható, így pl. általánosnak mondható a fivérek és nővérek ekvivalenciájának elve. Ez a konkrét bibliai példánál maradván azt jelenti, hogy a tényleges rokonsági relációt tekintve nincs különbség Jézus fivérei és első-, másod-, vagy akárhányadfokú *párhuzamos* unokatestvérei (parallel cousin) között: e személyek ekvivalensek, ugyanolyan rokonsági kapcsolatban álltak Jézussal, amelyet – mivel ez a metanyelvi deskripció nem helyettesíthető sem a magyar, sem más ismert nyelvben egyetlen szóval – szerencsétlen módon „fivér”-nek fordítottak. Az ilyen furcsaságok tehát könnyen tévútra vezethetik a kellő szociálintropológiai felkészültséggel nem rendelkező kutatót.

Radó Györgynek, úgy tűnik, sikerült eljutnia többek között Ádámgig és Éváig. Igen, többek között, hiszen a különböző hagyományok sok más végpontot, vagyis inkább kezdőpontot ismernek. Így Madách egy másik őseként megjelenik az egyik leszármazási ág kezdőpontjaként a germán mitológia istene, Ódin (Wotan).

E bevezető alapján bizonyára sokakban kételyek fogalmazódnak meg, netán úgy gondolják, hogy Radó György munkája voltaképpen pamflet. Nos, semmiképpen sem az. Aki ismerte őt, vagy akárcsak a munkásságát, az meggyőződhetett róla, hogy a tárgyszerűség, a ráció döntően meghatározta irodalomtörténeti munkásságát. Megpróbálok tehát abban a szellemben válaszolni egy ilyen ellenvetésre, ahogyan megítélésem szerint ő tette volna.

Egy olyan munka, amely nem önálló kutatáson, hanem más munkák feldolgozásán, interpretációján vagy integrációján alapul (s ilyen volt a *Madách Imre életrajzi krónika* is), értelemszerűen nem lehet jobb vagy pontosabb, mint az alapjául szolgáló forrásművek. S komolyan venni is annyira lehet, amennyire a forrásművek komolyan vehetők. Nagy Iván főművét, a germán mitológiát vagy a Bibliát sokféleképpen lehet értelmezni, vagy akár értékelni. Lehet bennük hiányosságokat, ellentmondásokat találni. Mindazonáltal pamfletnek nem nevezhetők, részint azért nem, mert nem ilyen szándékkal készültek, részint azért nem – s talán ez a döntőbb –, mert az a kultúra, amelyben élünk, nem ilyen módon használja az említett forrásokat. A zavaró tehát legfeljebb az lehet Madách családfájában, hogy a kultúránkban meglehetősen eltérő módon használt forrásokat végső soron azonos módon és azonos célra használja. E vélekedés ellen azonban felhozható, hogy pl. a Bibliának sokféle használati módja van, s ezek egyike a rokonsági relációk vizsgálata. Egyébként a keresztény kultúrák egyikében, a mormonokéban, nem is akármilyen jelentősége van a genealógiának.

Ezzel együtt Madách bizonyára furcsán érezte volna magát, ha Radó György monumentális munkájával, vagyis saját rokonságával szembeül. Sajnos nem tudjuk, hogy a klasszikus művek közül mit ismert, mit nem. A mai olvasónak bizonyára Ardzsuna jut eszébe, aki a *Bhagavad-Gítá*-ban szörnyülködve látja: nemcsak saját harcosai, de az ellenséges hadsereg katonái is mind-mind a saját rokonai. Persze a *Bhagavad-Gítá* sem genealógiai példázatként szokás idézni, olvasni.

Végül néhány technikai megjegyzés. Radó György magukat a táblázatokot, de azok végpontjait is betűjelzésekkel látta el. Ezekből állapítható meg, hogy hol következik egy-egy ágnak a folytatása. Jelöléstechnikája egyszerű s a maga nemében tökéletes is: az újabb eredmények korlátlanul integrálhatók a rendszerbe. Ha pl. az *AAABB* jelű táblázat egyik ága a *C* jellel végződik, az azt jelenti, hogy a táblázat folytatása az *AAABBC* jelű táblázat lesz. A rövidítések (pl. gr.=gróf, hg.=herceg) stb. nem szorulnak magyarázatra. Az eredeti kéziratban, ha a leszármazásban vonal helyett pontot találunk, az azt jelenti, hogy nem szülő-gyer-

mek, hanem ős–leszármazott kapcsolat van a két személy között, tehát egy vagy több közbülső nemzedék hiányzik. Ha pedig a nevek mellé kerül pontokból álló lánc, az azt jelenti, hogy nem a szokásos történeti források, hanem valamely mítosz vagy hagyomány enged következtetni a leszármazásra. A nyomtatásban az előbbi esetben szaggatott vonalat tettünk a nevek közé, az utóbbiban pedig pontokat.

Mindent egybevetve: Radó György munkája az információk olyan együttese, amelynek egyes részeit eltérő módon s igen nagy körültekintéssel kell értelmeznünk. A táblázatokban a szülő–gyermek kapcsolat vagy általánosabban: az ős–leszármazott kapcsolat genetikai, társadalmi és kulturális (mitológiai) kapcsolatot is jelölhet, s nem feltétlenül mentes azoktól a pontatlanságoktól, tévedésektől, amelyek sokkal kisebb léptékű leszármazási táblázatokban is óhatatlanul előfordulnak. A hibák, pontatlanságok, értelmezési bizonytalanságok korrekcióját azonban csakis a közzététel nyomán kibontakozó viták s a további kutatások szavatolhatják.

Technikai megjegyzések

A táblázatok zöme legfeljebb öt nemzedéket fog át, s ennek megfelelően a kiindulási személynek maximum tizenhat ükszülőjét tartalmazza, akiket „rendre” az A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P betűk jelölnek. A „rend” ezúttal azt jelenti, hogy a kétfelé ágazó pontokon felül mindig az apa, alul mindig az anya neve áll. A betűjelölés tehát azt az elméleti modellt követi, amikor mind a tizenhat ükszülő ismert. Többnyire azonban a személyeknek csak egy töredékét ismerjük. Ilyen esetben ki kell „kalkulálni”, hogy a hiányos táblázat végpontjain szereplő személyekhez milyen betűt kell rendelni. Így pl. az E betű minden esetben a kiindulási személy apja anyja apjának apját jelöli.

A táblázat neveit egyszerű rekurzióval kapjuk. Az első táblázatnak nincs neve. Minden további táblázat nevét úgy származtathatjuk, ha az előző táblázat nevéhez hozzáillesztjük azokat a betűjeleket, amelyekben végződik. Az eligazodást megkönnyíti az ismétlés: a következő táblázat kezdőpontja mindig a megelőző táblázat valamely végpontjával azonos.

Radó György sajátos jelöléstechnikájának magyarázata az, hogy újabb információk esetén a táblázatok rendszere bővíthető, anélkül, hogy a már meglévő táblázatok jelöléseit meg kellene változtatnunk.

Sok esetben a betű után csillag áll: ez azt jelenti, hogy Radó György ismerte ugyan a folytatást, s be is jelölte azt, ám a vonatkozó táblázatot a hagyatékában nem sikerült fellelni.

Néhány esetben nem a betűjelzés, hanem a név mellé tettem csillagot; ez azt jelenti, hogy az adott helyen a táblázat pontatlan vagy ellentmondásos, rendszerint a szülő vagy a gyermek neve kisebb vagy nagyobb mértékben eltérő. Az egyértelműség kedvéért ilyen esetekben mindkét helyen csillag áll a név mellett. Későbbi kutatások feladata lehet az említett hiányoknak és pontatlanságoknak a korrigálása. Nem jeleztük ugyan külön, ám kétségkívül zavaró a Plocki és Polocki névalakok előfordulása; a jelek szerint ugyanarról a családról van szó.

A neveket Radó György rendszeren magyaros formában adta meg. Ennek pontos okát nem ismerjük, mindazonáltal kikövetkeztethető, ha az egyetlen elvileg szóba jöhető alternatív megoldásba belegondolunk. Az eredeti nyelv, névalak megtartása ugyanis egy ponton túl képtelen helyzethez vezetne. Elegendő, ha meggondoljuk: a bibliai neveknél nem csupán a táblázatok kellene jobbról balra haladóvá megfordítanunk, de még a lapszámozást is! Radó György a logika, az egyöntetűség nevében még tovább ment: néhol a nevek megszokott formáin is változtatott. Valóban: pl. a Habsburg Rudolf névalak ellentmond annak, ahogyan az idegen neveket rendszeren „lefordítjuk”. Hiszen ha *Brandenburgi Ottó*ról, *Kijevi Anasztáziáról* stb. beszélünk, s általában: ha a „családnév” földrajzi név egyúttal, úgy rendszeren mintegy jelzős szerkezetként fordítjuk magyarra a nevet, akkor a következetesség azt diktálja, hogy a Habsburgi névalakot használjuk. Ez némiképp talán zavaró, de még zavaróbb lenne, ha a sok száz név közül (hiszen a „családnevek” többsége földrajzi névből származik!) egyedüli kivételként a szóbanforgó család tagjait neveznénk másképp, mint ahogy azt a szokásos „fordítás” diktálná. Fogadjuk el tehát, hogy a szerző a magyar nyelvet eszközként használta csupán: egy lehetséges metanyelv eszközeként, amelynek azonban a szabályai – a metanyelvi funkcióból következően – már nem feltétlenül azonosak a magyar nyelv szabályaival.

A név alatt a születés és/vagy halálozás évét (feltételezett évét) találjuk, vagy ha az nem ismert, zárójelben egy vagy több évszámot, amikor a szóban forgó személy föltehetően élt.

A szaggatott vonal azt jelzi, hogy föltehetően egy vagy több nemzedék van a két összekapcsolt személy között, a pontsor mítikus szülő–gyermek kapcsolatra utal, végül a kettő kombinációja – pont és vonal váltakozása – azt jelenti, hogy a kapcsolat mítikus, s egyúttal nemzedéke(ke)t is átugrik.

fl Kubinyi Magdolna -1695
 fl Baán Anna

A táblázat

AE táblázat

Palojthay Erzse fifi Palojthay Agoston fifi Palojthay Márton (1567) fifi Palojthay Dávid fifi Palojthay Agoston (1400)

AJ táblázat

Kubinyi János (1660) ff fl fl Kubinyi Kristóf (1578) fifi Kubinyi Dániel fifi Kubinyi György fifi Kubinyi László (1429) fifi Kubinyi Miklós (1361, 1391) fifi Kubinyi Márk (1355) A
 Pongrácz Borbála

AM táblázat

Kubinyi Márk (1355) fifi Kubinyi Miklós (1325) fifi Ite (Iwche) fifi Hudkont (1233)

AMA táblázat

Mérey Anna fifi Mérey Gergely (1570) ff fl fl Mérey János Hanyi Margit Mérey János fifi Mérey Gáspár fifi Mérey László (1387) A
 Faiszy Sára

AN táblázat

Mérey László (1387) fifi Mérey János (1357) fifi Mérei de Karán István fifi Mérei Gábor fifi Mérei János (1280)

ANA táblázat

Ujfalussy János (1596) A
 Ujfalussy Gergely (1649) B
 Ujfalussy János (1697) C
 Ujfalussy Sándor (1708) D
 Br. Zay László (1624–1674) E*
 Br. Zay Anna F*
 Vizkelety Tamás G*

Madách Péter (1585, 1598) ff fl fl Madách Márton (1550) ff fl fl Madách János (1503–) ff fl fl Thuricz Zsófia Madách János (1470, 1492) ff fl fl Rátkai Kata Madách Miklós (1448) A
 Madách Miklós (1448) ff fl fl Perényi Ilona

AA táblázat

Madách Miklós (1448) fifi Madách György (1441) fifi Madách Pál (1368) ff fl fl Madách Pál (1296, 1336) fifi Madách Pál (1295, 1300) A
 Gechy N. fifi Gechy János

AAA táblázat

Madách Pál (1295, 1300) fifi Oszláni Madách (1250, 1275) fifi Radon comes (1238, 1250) fifi Narad (Nyrád)

AAAA táblázat

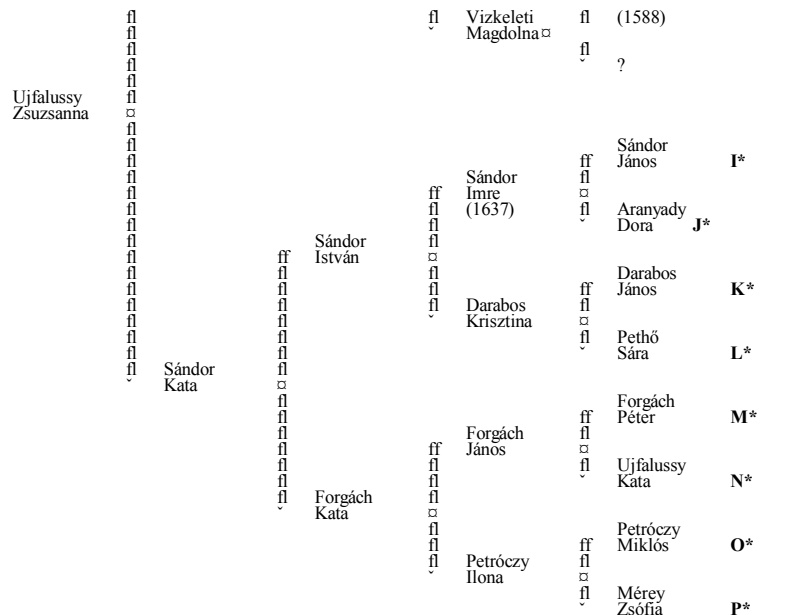
Bene András (1654, 1656) ff fl Bene András (1597, 1634) fifi Bene Mihály Kovácsy Bora

AC táblázat

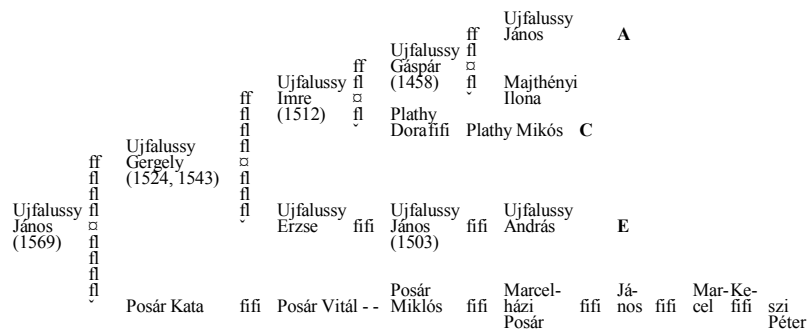
Madách Anna fifi Madách György ff fl Madách Péter, lásd: A Sallay Anna, lásd: A

AD táblázat

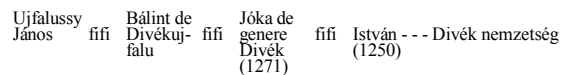
Voxith Horváth György (1657) ff fl fl Voxith Horváth János fifi Voxith Horváth N. ff fl fl Uza Zsófia (1512) fifi Uza Pál fifi Uza László fifi Uza Zsigmond (1271) Uza --- Péter (1271) fifi Uza Vass István ff fl fl Vass Zsófia Uza Anna (1562) ff fl Uza Gáspár fifi Uza László, lásd: a táblázat másik ágát Mucsinyi Bora

B táblázat

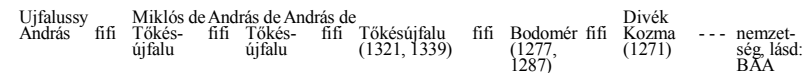
BA táblázat

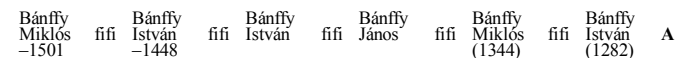
BAA táblázat

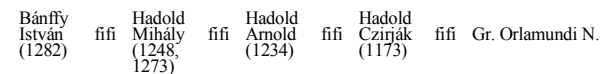
BAC táblázat

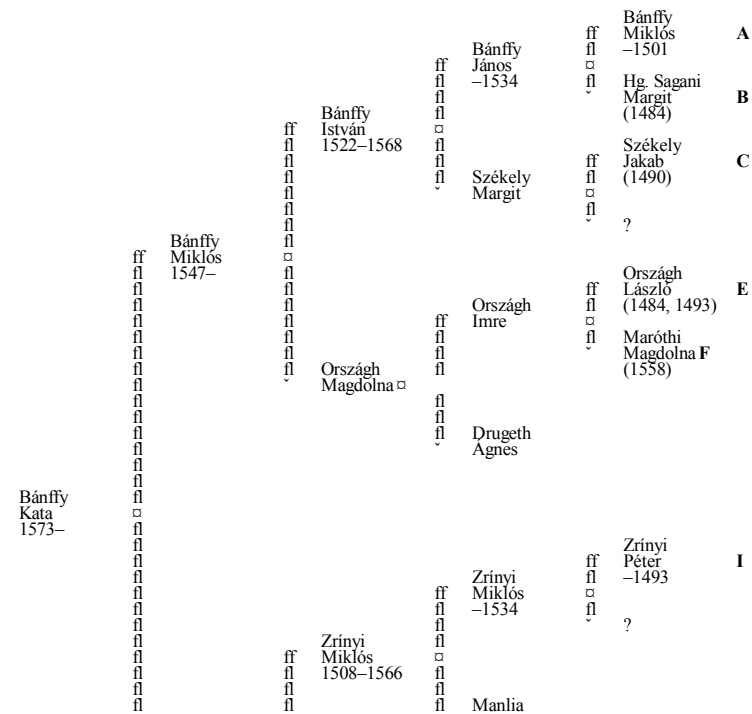
BAE táblázat

BBA táblázat

BBAA táblázat

967–1025 fl Boleszló fl –921 fl
 ff cseh hg. fl –921 fl Ludmilla
 ff –972 fl Stodori
 fl Drahomira
 fl Dubravka fl
 fl cseh hgnó fl
 fl –977 fl
 Biagota

BBBAAAA táblázat

Borivoj Hosztivit Neklan Keszomiszl Uniszláv Vojen A
 –894

BBBAAAAI táblázat

Vojen Mnata Neزامiszl Psemiszl
 (VIII. század)

BBBAAAAIA táblázat

Henrik német király, lásd: BBBAAAL
 ff fl
 I. Ottó német-római császár 912–973 fl
 Gr. Vesztfá-liai Matild, lásd: BBBAAAL
 ff fl
 II. Ottó német-római császár 955–983 fl
 Rudolf bur-gundi király, lásd: BBBAAAL
 ff fl
 Matild császárlány –1024 fl
 Burgundi Adelaida 932–999 fl
 Sváb Berta, lásd: BBBAAAL
 Bizánci Teofanó 956–991 fifi
 Konsztantinosz Szklerisz

BBBAAAD táblázat

Igor kijevi nagyfej. fifi Rurik kijevi nagyfej. –879
 ff fl
 Szvjatoszláv kijevi nagyfej. –972 fl
 Pszkovi Olga –969 fl

BBBAAAE táblázat

Boleszló cseh hg., lásd: BBBAAAA
 ff fl
 Boleszló cseh hg. 929–999 fl
 Biagota, lásd: BBBAAAA
 Oldrich cseh hg. –1034 fl
 Emma –1006 fl

BBBAAAI táblázat

Gr. Schweinfurtti Henrik fifi Berthold Gr. Nordgauri fifi Ögr. Baben-bergi Adalbert fifi –984 Adalbert fifi –906 Henrik német-alföldi ögr. fifi Poppo –840 Gr. Grab-és Folk-

BBBAAAK táblázat

Hermann sváb hg. –1003 ff fifi Gr. Wette-raui Udo fifi –982 Gr. Wette-raui Udo fifi –910 Gr. Wette-raui Gebhard A
 Burgundi Geburga ff fl
 Konrád burgundi király –993 fl ff fl Sváb
 Rudolf burgundi király –937 fifi –911 Rudof burgundi király I
 Berta ff Együgyü Károly M
 Burgundi Gerberga fl IV. Lajos francia király –954 fl Edgíf Angliai I. Edward angol király lásd: BBBAADAA
 Matild francia király-lány fl ff Hg. Szász Ger-berga fl Henrik né-met király O
 Gr. Vesz-tfá-liai Matild 890–968 P

BBBAAAL táblázat

Gr. Wetter-grau Gebhard –910 fifi Hg. Frank Konrád fifi –881 –867 fl Eberhard fl –816 Beggo párizsi hg. Jámbor 778–840 Alpais ff Lajos császár C
 Irmgard fifi Ingram –818 fl

BBBAAALA táblázat

Heristali Pipin 635–714 A
 Martel Károly 676–741 fl
 Alpheida fl
 Kis Pipin 715–768 fl
 Hrotruda –724 fl
 Nagy Károly császár 742–814 fl
 Jámbor Lajos császár 778–840 fl
 Gr. Lao-ni Berta fifi –783 Gr. Laoni Heribert
 Hildegarde alemann hgnó 758–783 fifi ale-mann hg. Godfried alemann hg.

BBBAAALAC táblázat

Heristali fl Ansegisil fl Metzi Amulf –641 fifi Amold fl Ansbert
 Blitildis B

Pipin □
635–714 fl

Bagga fifi Landeni
-698 Pipin
-639

BBBAAALACA táblázat

Blitildis fifi Chlotar frank király
497–561

ff Chlodvig frank király
465–511

ff Childeric frank király
-481

fifi Meroveus fifi Chlogio
-457 -447

ff Tübingiai Basine

ff Burgundi Kloifild
-545

fifi Burgundi Chilperic

BBBAAALACAB táblázat

Rudolf burgundi király
-911

Gr. Burgundi Konrád
-877

ff Gr. Burgundi Konrád
-862

ff Welf Eticho, lásd: BBBGCCE

ff Szász Egelwich

Adelais fifi Gr. Tours-i Hugó

BBBAAALI táblázat

Együgyű Károly
-929 fl

Nyugati-frank Lajos
-879 fl

ff Kopasz Károly
-877 fl

ff Jámbor Lajos, lásd: BBBAAALAC
Császár

ff Judit welfi grmó fifi Welf-Eticho, lásd: BBBGCC

Gr. Bouvin Richilde
-877

Adelheid

BBBAAALM táblázat

Henrik német király
876–936 fl

Ludolfing fl Ottó szász hg.
-912 fl

ff Ludolf fifi Bruno
806–866

Gr. Billung Frank Oda fifi Billung
806–913

Örgr. Nord-márki Hedvig
-903

Örgr. Nord-márki Henrik

BBBAAALO táblázat

Gr. Vesztfáliai Matild
890–968 fifi

Gr. Vesztfáliai Teodorik

Widuking szász hg.

BBBAAALP táblázat

ff Solt fejedelem fifi Árpád fifi Álmos ff Ugek A

Árpádházi Vazul fifi Mihály fifi fejedelem
(1038) -997 931–972 fl

Árpádházi Taksony fl 894–945

819–895 Emese

Nénmarót fifi Nénmarót lánya fifi Nénmarót

BBBAAAM táblázat

Ugek Batbaján Kovrat Magor Kutrigur Irmik Attila
Bezmer 605–665 VI. sz. -453 A

BBBAAAMA táblázat

Attila Mundzuk Balambér Aritochol Mao-tun Tou-Man
-453 (375) (153) i. e. 207–174 i. e. III. sz.

BBBAAAMAA táblázat

Bölcs Jaroszláv ff kijeji nagyfej., lásd: BBBAAA
980–1054

Vlagyimir kijeji nagyfej., lásd: BBBAAA

Polocki Rogneda fifi Rogvolod polocki fej.

BBBAAAO táblázat

Ingegerda svéd királynő
-1050 fl

Oláf svéd király
-1022 fl

ff Erik svéd király
-995

Björn svéd király
-950

Erik svéd király
-900

Sigrid storrada fifi lengyel, lásd: BBBAAA
970–1014 hg.

Meskó

Asztrid

BBBAAAP táblázat

Erik svéd király
-900 fifi

Eymund fifi Erik fifi uppsalai király

Björn fifi Lodbrok seelandi, lásd: BBBAEEC király

BBBAAAPA táblázat

Kijeji Zbiszlava -1114 fifi Szvjatopolk kijeji nagyfej., lásd: BBBACG

BBBAAAB táblázat

Örgr. Babenbergi Lipót
-984 fl A

Örgr. Babenbergi Adalbert
-1053 fl

Örgr. Babenbergi Ernő
-1075 fl

Örgr. Babenbergi Lipót
-1102 fl

Örgr. Babenbergi Lipót
-1135 fl

ff Örgr. Babenbergi Adalbert
-1053 fl

ff Velencei Frovila
-1058 fl

ff Örgr. Alsó-Lausicci Dedo
-1075 fl

ff Örgr. Lausicci Oda, lásd: BBAIA

ff Gr. Sualfeldi Richeza
fl

fifi Orseolo Péter velencei dózse

ff Örgr. Alsó-Lausicci Dietrich
-1034 fl E

ff Örgr. Meissen Matild
fl F

Örgr. Chami Rátpota

BBBAADAGA táblázat

Hg. Wessexi Cŋnred fifi Hg. Wessexi Cŋolwald fifi Hg. Wessexi Cŋtha fifi Ceawlin wessexi király -591 fifi Hg. Wessexi Cŋnric A

BBBAADAGAA táblázat

Hg. Wessexi Cŋnric fifi Cerdic wessexi király -534 Eleasa Esla Giwis Wig Freawine Frithugar A

BBBAADAGAAA táblázat

Frithugar Brond Bŋldŋg Odin

BBBAADAGAAAA táblázat

Szavojai Berwald -1027 fifi Aostai Amadŋ -980 fifi Gr. Bellay Umberto -975 fifi Gr. Bellay Károly -961 fifi fl -934 Konstantin Hg. Burgundi Irmgard fifi Vak Lajos burgundi hg. A

BBBAADI táblázat

Vak Lajos burgundi hg. -934 fl ff Autuni burgundi hg. -887 fifi Boso Teodorik -885 fifi Autuni fifi Hildebrand fifi Nivelon fifi Hildebrand fifi Heristali Pipin, lásd: BBBAAA LACA fifi Jámbor Lajos BBBAAALAC fl császár, lásd: Lotár burgundi hg. 795-855 ff Irmgard lásd: BBBAAALAD fifi Irmgard tours-i grnő -851 fifi Gr. Tours-i Hugó lásd: BBBAAALI fifi

BBBAADIA táblázat

Hg. Torinói Manfréd fifi Ardoino Glabrione márkfi fifi Gr. Auriatói Ruggero

BBBAADM táblázat

Prangarda fifi Canossai Attone -981 fifi Canossai Siegfried

BBBAADN táblázat

Oberto -1021 fifi Ögr. Torinói Oberto -975 fifi Estei Adalbert -915 fifi Adalbert -894 fifi Bonifác -890 fifi Adalbert -890 fifi Bonifác -890 fifi Bonifác

BBBAADO táblázat

Gr. Sulzbach Gebhard -1188 ff fl ff Gr. Sulzbach Gebhard -1080 fifi Gr. Sulzbach Konrad fifi Luxemburgi Ermenside -1143 fifi Luxemburgi Giselbert -1060 fifi Luxemburgi Frigyes -1019 fifi Luxemburgi Siegfried -998

BBBAAE táblázat

Anna cseh királylány 1204-1265 ff fl ff I. Ottokár cseh király 1155-1230 ff fl ff I. Ulászló cseh király 1140-1175 ff fl ff I. Ulászló cseh hg. -1125 ff fl ff Gr. Bergi Richeza -1125 ff fl ff Gr. Bergi Henrik ? Gr. Türingiai Judit -1174 fl Gr. Türingiai Lajos -1123 ff fl ff Gr. Schauenburgi Lajos -1123 ff fl ff Ögr. Nordmarki Udo -1082 ff fl ff Ögr. Nordmarki Adelaid -1110 fl Gr. Werli Oda -1110 fifi Gr. Werli Hermann G VI. Lajos francia király -1137 ff fl ff Szavójai Adelaid -1154 fl Margit francia királylány 1158-1197 ff fl ff Kasztíliai Konstancia -1160 ff fl ff III. Béla király, lásd: BBBŊP ff fl ff Árpádházi fl Konstancia 1180-1240 fl fl fl VII. Lajos francia király -1180 ff fl ff Kasztíliai Konstancia -1160 ff fl ff

BBBAB táblázat

Szvatava lengyel hgnő 1044-1126 fifi Kázmér lengyel hg., lásd: BBBAAA

BBBABB táblázat

Ögr. Nordmarki Udo -1082 fifi Ögr. Nordmarki Luder 994-1057 ff fl ff Gr. Stadei Siegfried -1037 ff fl ff Gr. Stadei Henrik -976 ff fl ff Gr. Wettini Judit fifi Gr. Wettini Udo, lásd: BBBAAAL fifi Gr. Alslebeni Adél fifi Gr. Alslebeni Gero fifi

BBBABC táblázat

					Capet Hugó francia király -996	A
					Alisa aquitániai hgnő	B
				II. Róbert francia király -1031		
				Arles-i Kosztancia		
				I. Henrik francia király -1060		
				Kiefi Agnes		
				I. Fülöp francia király -1108		
				Montforti Bertrada		
VI. Lajos francia király -1137						

BBBAM táblázat

				Örgr. Aostai Ottó, lásd: BBBAAD
Szavójai Adelaida -1154	Örgr. Torinói Umberto -1103	Örgr. Torniói Amadé -1079		Gr. Torinói Adelaida, lásd: BBBAAD

BBBABN táblázat

				Robert -867	Gr. Madrie-i Theodebert
				Jámbor Lajos császár lásd: BBBAALAC	
				Adelheid	Judit welfi hgnő lásd: BBBAALM
				Nagy Hugó -956	Robert francia hg. -923
Capet Hugó francia király -996				Henrik német király lásd: BBBAAL	
				Hg. Szász Hedvig	
				Gr. Vesztfáliai Matild lásd: BBBAAL	

BBBABMA táblázat

				Bernát aquitániai fífi hg. -879	Bernát aquitániai fífi Adeleme
				Bernát aquitániai fífi Adeleme	
				Vilmos aquitániai fífi hg. -963	Ebles aquitániai fífi hg. -932
				Rajnulf aquitániai fífi hg. -893	
				Alisa aquitániai hgnő	Normann Adél
				Hg. Nor- mann Rollo -933	

BBBABMB táblázat

				Boleszló lengyel hg. lásd: BBBAAA	
				Gr. Bergi Salomea 1101-1144i	Gr. Bergi Henrik lásd: BBBAB
				Árpádházi Álmos lásd: BBBCPA	
				Árpádházi Erzsébet 1128-1155	Kijevi Predszláva
				Hg. Poznani Odon 1149-1194	Szvjatopolk kijevi nagyfej. 1050-1113
				Hg. Odonic	

				Jarosláv Halicsi fej. -1187	Vlagyimirko halicsi fej. -1153	I
				Halicsi Viseszlava 1170-	Vlagyimir halicsi fej. -1199	J
				Szuzdali Olga -1181	Dolgorukij György kijevi nagyfej. -1157	K
				László 1190-1239	kun kánlány fífi	Aepa kun kán

BBBAC táblázat

				Bölcs Jarosláv kijevi nagyfej., lásd: BBBAAA	
				Izjaszlav kijevi nagyfej. 1025-1078	Ingegerda svéd királynő, lásd: BBBAAA
				Szvjatopolk kijevi nagyfej. 1050-1113	Mesko lengyel király, lásd: BBBAAA
				Gertrud len- gyel király- lány -1108	Herenfriedi Richeza, lásd: BBBAAA

BBBACG táblázat

				Vlagyimirko halicsi fej. -1153	Volodar zvenogorodi fej. -1124	Rosztjiszláv tmutarakanyi fej. 1045-1067	Vlagyimir halicsi fej. 1020-1052
--	--	--	--	--------------------------------------	--------------------------------------	--	--

BBBACI táblázat

				I. Géza király, lásd: BBBCPA		
				Árpádházi hgnő	Kálmán király 1069-1116	Szinadéna, lásd: BBBCPA
				II. Vlagyimir Monomah, lásd: BBBCPB		
				Gyda angol királynő, lásd: BBBCPB		

BBBACJ táblázat

				Dolgorukij György kijevi nagyfej. -1157	Vlagyimir Monomah kijevi nagyfej., lásd: BBBCPB
--	--	--	--	---	--

BBBACK táblázat

				Hg. Tenger- parti-Danckai fífi	Hg. Tenger- parti-Danckai fífi	Hg. Tenger- parti-Danckai fífi	Hg. Tenger- parti-Danckai fífi
				Hg. Tenger- parti-Danckai Hédvig -1249	Hg. Tenger- parti-Danckai fífi Msztivivoj -1220	Hg. Tenger- parti-Danckai fífi Szobieszláv -1178	Hg. Tenger- parti-Danckai fífi Svientobór (1100)
				Zviniszláva -1240			

BBBAD táblázat

Vilmos hg. 1184–1213 ff
 Hg. Szász Henrik lásd: BBBGJ
 Matild angol királyné, lásd: BBBGJ
 Órgr. Braunschweigi Albrecht –1279
 Órgr. Brandenburgi Matild –1261
 Órgr. Brandenburgi Albrecht, lásd: BBBAI
 Órgr. Lausici Matild, lásd: BBBAI
 Knut schleswigi hg. 1096–1131 E
 Valdemár dán király 1131–1182 ff
 Ingeborg kijevi hgnő F
 Vlagyimir novgorodi Zsófia 1140–1188 ff
 Richeza lengyel hgnő H 1117–1155
 Ilona dán királyné –1233
 Novgorodi Zsófia 1140–1188
 Órgr. Brandenburgi Albrecht, lásd: BBBAI
 Órgr. Lausici Matild, lásd: BBBAI

BBBAE táblázat

Ulf Wulfsgie dán jarl –1027 ff
 Thurkill Sprakalcg* A
 Knut schleswigi hg. 1096–1131 ff
 I. Erik dán király –1103
 Sven dán király 1020–1076 fifi
 Estrid dán királyné ff
 Sven dán király 965–1014 C
 Botild Thorgautdatter fifi –1103
 Thorgaut fifi Ulf
 Sigríd Storradá, lásd: BBBAAAP

BBBAEE táblázat

Olaf norvég király –1000 ff
 Thurkill Sparkalcg*
 Trygvve fifi Olaf Farman fifi I. Harald norvég király lásd: BBBAIIBE
 Tyra –1000 fifi Harald dán király lásd: BBBAAEEC

BBBAEEA táblázat

Harald dán király –988 ff
 Gorm dán király (936) fifi Harald fifi Frotho fifi Hórda Knut fifi Sigurd fifi Lodbrok Ragnar seelandi király
 Sven dán király 965–1014 ff
 Gunhilda Danebod Thyra

BBBAEEC táblázat

Ragnar Lodbrok seelandi király
 Sigurd
 Randver
 Auda
 Ivarr
 Vidfádmí
 Halfdan
 Roskildei Valldar A

BBBAEECA táblázat

Roskildei Valldar
 Roskildei Hroar
 Halfdan
 Frode
 Danr
 Olaf
 Varmund
 Frode

BBBAEECAA táblázat

Havard
 Frode
 Handramme
 Fridleif
 Fridfrode
 Fridleif
 Skiöld
 Odin

BBBAEECAA táblázat

Ingeborg kijevi hgnő
 Msztyiszláv kijevi nagyfej., lásd: BBBCPB
 Krisztina svéd királyné, lásd: BBBBA

BBBAEF táblázat

Msztyiszláv kijevi nagyfej., lásd: BBBCPB
 Vlagyimir novgorodi fej. –1138 ff
 Vszevold novgorodi fej. –1136 ff
 Krisztina svéd királyné, lásd: BBBBA
 Szejatoszláv Miklós csernyigovi fej. –1164 ff
 Oleg Mihály lodoméri fej., lásd: BBBBGA
 kun kánlány fifi Osszoluk kun kán
 kun kánlány fifi Aepa kun kán, lásd: BBBAC

BBBAEG táblázat

Richeza lengyel hgnő 1117–1155 ff
 Boleszló lengyel hg., lásd: BBBAAA
 Gr. Bergi Salomea, lásd: BBBAC

BBBAEH táblázat

Órgr. Brandenburgi Albrecht 1174–1220 ff
 Órgr. Brandenburgi Matild –1255 ff
 Órgr. Lausici Konrád –1210 ff
 Órgr. Lausici Matild –1255 ff
 Hg. Szász Albrecht 1100–1170 ff
 Hg. Szász Ejlíka 1080–1142 ff
 Gr. Winzenburgi Zsófia –1160 fifi
 Gr. Winzenburgi Hermann C –1122 fifi
 Judit lengyel hgnő 1130–1176 ff
 Gr. Bergi Saloma, lásd: BBBAC
 Gr. Groitsch-Rochlitzi Dedo, lásd: BBBAAO
 Gr. Heinsbergi Matild, lásd: BBBAOP
 Hg. Nagylengyelországi Meskó, lásd: BBBAC

fl Erzsébet lengyel hgnő 1152–1209
 fl Kijevi Eudoxia
 ff Izjaszlav kijevi nagyfej., Isád: BBBBC
 fl grúz királynő Isád: BBBBC

BBBAI táblázat

Hg. Szász Ottó 1075–1123
 ff Gr. Ballenstedti Albrecht fífi –1076
 ff Gr. Anhalti Esiko –1060
 ff Gr. Orlamünde Ottó –1067
 ff Ögr. Meiseni Adelheid –1100
 ff Gr. Löweni Adél –1083
 fífi Gr. Ballenstedti Albrecht
 fífi Gr. Weimari Vilmos –1039
 fífi Ögr. Lausici Oda –1068
 fífi Gr. Löweni Lambert –1054
 fífi Gr. Weimari Vilmos –1003
 fífi Ögr. Lausici Thietmar, –1029
 ff Gr. Löweni Lambert –1013
 fl Burgundi Gerberga –1008
 K
 M
 N

BBBAIA táblázat

Ögr. Lausici Thietmar –1029
 fífi Ögr. Lausici Gero –1015
 Thietmar –978
 ff Ögr. Lausici Christian –965
 fífi Ögr. Lausici Thietmar –978
 fífi Ögr. Lausici Christian –871
 fífi Ögr. Lausici Thietmar –892
 fífi Ögr. Lausici Christian
 Hidda

BBBAIAK táblázat

Gr. Löweni Lambert 1013
 fífi Gr. Hennegau Regnier –972
 fífi Gr. Hennegau Regnier –916
 fífi Hg. Lotharingiai Regnier
 ff Hg. Lotharingiai Regnier
 ff Gr. Maasgauri Giselbert –846
 ff Hg. burgundi Lothár, lásd: BBBAADIA
 ff Irmgard
 fífi Gr. Tours-i Irmgard, lásd: BBBAADIA

BBBAIAM táblázat

Burgundi Gerberga fífi –1008
 Hg. Lotharingiai Károly –992
 ff Hg. Szász Gerberga, lásd: BBBAAL
 fífi IV. Lajos francia király, lásd: BBBAAL

BBBAIAN táblázat

Hg. Szász Bernát –1011
 ff Hg. Szász Bernát –1059
 ff Hg. Szász Ördulf –1072
 ff Ögr. Schweinfurti
 ff Hg. Szász Bernát –1011
 ff Gr. Stadei Hildegard –1011
 ff Gr. Schweinfurti Henrik, lásd: BBBAAK

Ejlíka –1055
 ff Hg. Szász Magnus 1045–1106
 ff Hg. Szász Ejlíka 1080–1142
 ff Árpádházi Zsófia –1095
 ff Ejlíka –1055
 ff Wulfhilda norvég királynő –1070
 ff I. Béla király, lásd: BBBCPAA
 ff lengyel királynő, lásd: BBBCPAB
 ff II. Olaf norvég király fífi
 ff Harald Grénsk
 ff III. Olaf svéd király, lásd: BBBAAAP
 ff Asztrid svéd királynő
 ff Asztrid, lásd: BBBAAAP

BBBAIB táblázat

Hg. Szász Bernát –1011 fífi Hg. Szász Billung Hermann, lásd: BBBAACF

BBBAIBA táblázat

Gr. Stadei Hildegard –1011
 ff Gr. Stadei Henrik, lásd: BBBBAG
 ff Gr. Wetterau Judit, lásd: BBBBAG

BBBAIBB táblázat

Harald Grénsk fífi
 Norvég Gudroð fífi
 Norvég Björn fífi
 I. Harald norvég király –933
 Jütlandi Haldan
 Vestfoldi Gudroð
 Vestfoldi Halfdan A

BBBAIBE táblázat

Vestfoldi Halfden
 Vestfoldi Eysteinn
 Vestfoldi Olaf
 Uppsalai Ingald
 Uppsalai Onund
 Uppsalai Ingvar
 Uppsalai Eynstein A

BBBAIBE A táblázat

Uppsalai Eynstein
 Uppsalai Athils
 Uppsalai Ottar
 Uppsalai Egi
 Uppsalai Ann
 Uppsalai Yorand
 Uppsalai Yngui A

BBBAIBE A A táblázat

Uppsalai Yngui
 Uppsalai Alrek
 Uppsalai Agni
 Uppsalai Dag
 Uppsalai Dyggvi
 Uppsalai Domar
 Uppsalai Domald A

BBBAIBE A A A táblázat

Uppsalai Domald
 Uppsalai Visbur
 Uppsalai Vanland
 Uppsalai Svegdir
 Uppsalai fiolner
 Uppsalai Freyr
 Uppsalai Nord

BBBAIBE A A A A táblázat

Gr. Winzenburgi Hermann
 Formbachi Meinhard
 Formbachi Thimo

lásd: BBBGCG

BBBAIC táblázat

		ff	I. Ottokár						
		ff	cseh király	lásd: BBBAB					
		ff	I. Vencel						
		ff	cseh király	1205–1253					
		ff							
		ff	Árpádházi						
		ff	Konstancia	lásd: BBBAB					
		ff							
		ff	Fülöp német						
		ff	király	1176–1208					
		ff							
		ff	Bizánci						
		ff	Iréne	-1208					
		ff							
		ff	Barbarossa Frigyes						
		ff	császár, lásd: BBBGC						
		ff	Gr. Burgundi Beatrix,	lásd: BBBGC					
		ff							
		ff	II. Angelosz						
		ff	Izsák bizánci császár	lásd: BBBGB					

BBBAJ táblázat

			Gr. Würzburgi						
			Berthold	-1158					
			Szász						
			Berta	-1190					
			Gr. Tübingi						
			Lajos	-1172					
			Gr. Tübingi						
			Hermann	-1217					
			Gr. Szász						
			Jutta	-1235					
			Sommer-						
			schenburgi						
			Zsófia	1171–1235					
			Ottó bajor						
			hg. lásd:						
			BBBGI						
			Ágnes loozi hgnő	lásd: BBBGI					

BBBAK táblázat

			Gr. Hennebergi						
			Poppo	-1078					
			Tübingi						
			Hildegard						

BBBAKA táblázat

			Gr. Sommerschen-						
			burgi Albrecht						
			Gr. Go-						
			secki						
			Burchard	-982					
			Gr. Harzgaui						
			gmnő						

BBBAKC táblázat

Gr. Schauenburgi
Lajos, lásd: BBBAB

Gr. Tübingi
Lajos
-1140

Ögr. Nordmarki
Adelaid, lásd: BBBAB

BBBAKI táblázat

			Habsburgi						
			Albrecht	-1240					
			Habsburgi						
			Rudolf	-1222					
			Gr. Pfullen-						
			dorfi Ita						
			Kyburgi						
			Hartmann	-1180					
			Gr. Kyburgi						
			Ulrik	-1231					
			Gr. Kyburgi						
			Hedvig	-1260					
			Zähringeni						
			Anna						
			Zähringeni						
			Berthold	-1186					
			Zähringeni						
			Konrad	-1152					

BBBAM táblázat

			Habsburgi						
			Radboro	-990					
			Habsburgi						
			Ottó	-1111					
			Habsburgi						
			Werner	-1095					
			Lotharingiai						
			Ida						

BBBAMA táblázat

			Hg. Elzászi						
			Guntram	-973					
			Hohenburgi						
			Eberhard	-967					
			Hg. Elzászi						
			Hügo	-898					
			Hg. Elzászi						
			Eberhard	-940					
			Hg. Elzászi						
			Eberhard	-940					

BBBAMAA táblázat

			Hg. Elzászi						
			Eberhard	-690					

BBBAMAAA táblázat

Gr. Pfullendorfi Rudolf -1180 fífi Pfullendorf-Sigmaringen Burkhard -1116

BBBAMC táblázat

Wulfilda ff Isenbart
 bajor hgnő fifi Fekete Henrik bajor hg. fifi Welffl bajor hg. -1101
 Irmintrud fifi Adalbert fifi Eticho elzászi hg. lásd: BBBAMAA

Kyburg-Dillingeni Adalbert -1151
 ff Dillingeni Hartmann fifi Hupald -1121
 fl Dillingeni Hupald -1074
 fl Felső-Engadini Chiavennai Adelheid -1118
 fifi Win-terthur fifi Gr. Kyburgi Albert -1053
 fifi Gr. Winter-thuri Leut-zi Ulrik -993
 fifi Gr. Bregen-zi Ulrik -930
 A I

BBBAMI táblázat

Dillingeni Richwin
 fifi Dillingeni Dietpold -955
 fifi Dillingeni Hupald -910

BBBAMIA táblázat

Gr. Bregenzi Ulrik -930
 fifi Buchborni Ulrik
 fifi Ulrik -885
 fifi Ulrik -854
 fifi Ulrik -818
 fifi Ulrik -802
 fifi Ulrik

BBBAMII táblázat

Gr. Lentzburgi Arnold -1103
 ff Lentzburgi Ulrik -1081
 fl Habsburgi Richenza
 fifi Lentzburgi Arnold -1030
 fifi Lentzburgi Ulrik -1047
 fifi Lentzburgi Arnold -1018
 A

BBBAMK táblázat

Lentzburgi Arnold -1018
 fifi Lentzburgi Ulrik -970
 fifi Lentzburgi Ulrik -940
 fl Rétiai Emma
 ff Lentzburgi Arnold -911
 fifi Berro
 Rétiai Emma fifi Rétiai Udalrich (846)
 Rétiai Adalbert -894
 Rétiai Hunfried

BBBAMKA táblázat

Zähringeni Konrád -1152
 ff Hg. Zähringeni Berthold -1111
 fl Hg. Zähringeni Berthold -1078
 fifi Gr. Vil-lingeni Bezelin
 fifi Gr. Breisgaui Birhilo (995)
 Altenburgi Lanzelin lásd: BBBAMAA
 ff Hg. Reinfeldeni Rudolf -1080
 fifi Hg. Reinfeldeni Kuno -1026
 Matild császárlány -1060
 ff III. Henrik német-római császár, lásd: BBBAAD
 Gr. Poitoui Ágnes, lásd: BBBAAD

BBBAMM táblázat

Gr. Hohen-bergi Gertrúd fifi
 Gr. Hohen-bergi Burchard fifi
 Gr. Hohen-bergi Burchard fifi
 Gr. Hohen-bergi Burchard fifi
 Gr. Zolkei Burchard A

1225–1281 –1253 –1225 –1193 –1155

BBBAN táblázat

Gr. Zolkei Burchard -1155
 fifi Gr. Zolkei Friedrich -1125
 fifi Gr. Zolkei Burchard -1061
 fifi Gr. Scherragau Burchard -1040

BBBANA táblázat

Gr. Görzi Meinhard -1232
 ff Gr. Görzi Meinhard -1258
 fl Hg. Meráni Matild -1245
 fl Hg. Andechsi Berthold -1180
 ff Hg. Meráni Hedvig -1176
 Gr. Görzi Engelbert -1187
 fifi Gr. Görzi Meinhard -1139
 fifi Gr. Wintschgaui Albrecht -1124
 fifi Hg. Meráni Konrád -1158
 E G

Hg. Karintiai Meinhard -1295

Gr. Tiroli Albrecht -1253
 fifi Gr. Tiroli Henrik -1202
 fifi Gr. Wintschgaui Albrecht, lásd: fent -1124

Gr. Tiroli Adelheid -1275

Hg. Meráni Berthold -1204
 ff Hg. Meráni Hedvig, lásd: fent -1176
 ff Hg. Andechsi Berthold, lásd: fent -1180
 ff Gr. Meráni Hedvig, lásd: fent -1176
 ff Ögr. Groitsch-Rochlitz Agnes -1195
 ff Ögr. Groitsch-Rochlitzi Dedo -1190
 ff Gr. Heinsbergi Matild -1189
 P

BBBAO táblázat

Gr. Görzi Meinhard -1139
 fifi Gr. Pusterhali Heinrich -1090
 fifi Gr. Pusterhali Gerloh -1035
 fifi Gr. Lauenfeldi Heimföls Otwin
 fifi Gr. Pusterhali Godfried

BBBAOA táblázat

Gr. Wintschgaui Albrecht -1124
 fifi Gr. Wintschgaui Albrecht

BBBAOE táblázat

Hg. Meráni Konrád -1158
 fifi Hg. Meráni Konrád -1130
 fifi Gr. Dachau Amulf -1124
 fifi Gr. Kelsgaui Ottó, lásd: BBBGIA

BBBAOG táblázat

ff Ögr. Meissen Konrád, lásd: BBBGA

-1142 1058-1112 -1060 fl Ingegerda svéd királynő lásd: BBBAAAP

BBBBBO táblázat

Kijevi Agafja fifi Vlagyimir Monomah kijevi nagyfej., lásd: BBBCPB

BBBBBP táblázat

ff fl □ Msztyiszláv kijevi nagyfej. lásd: BBBCPB
 ff fl □ Izjaszláv kijevi nagyfej. 1096-1154
 ff fl □ Msztyiszláv kijevi nagyfej. -1172
 ff fl □ Román kijevi nagyfej. 1160-1205
 ff fl □ Bizánci Anna
 ff fl □ grúz királynő fifi grúz király Demeter A
 ff fl □ Boleszló lengyel hg. lásd: BBBAAA
 ff fl □ Hg. Bergi Salomea lásd: BBBAC
 ff fl □ grúz királynő fifi grúz király Demeter C

BBBBC táblázat

Demeter grúz király -1154 fifi grúz király Davit -1125 fifi grúz király Giurgi -1088 fifi grúz király Bagrat -1072 fifi grúz király Giurgi A -1027

BBBBCC táblázat

Giurgi grúz király -1027 fifi grúz király Bagrat -1014 fifi grúz király Gurgen -1008 fifi grúz király Davit Bagrat -994 fifi grúz király Szmbat A -958

BBBBCCA táblázat

Szmbat grúz király -958 fifi grúz király Adamasze -923 fifi grúz király Davit -881 fifi grúz király Bagrat -826 fifi grúz király Asot A

BBBBCAA táblázat

Asot grúz király fifi -826 Adamasze fifi Nersesz fifi Varaz Bakur fifi Guram fifi grúz király fifi Sztepanosz fifi Guram A -619

BBBBCCAAA táblázat

ff fl □ Guram örmény király fifi fifi örmény király Guram fifi Bagrat grúz királynő fifi Vahtang grúz király fifi Gorgaszlan grúz király fifi Mrdat grúz király fifi Arcsil grúz király fifi -499 -446 -434 B

BBBBCCAAAA táblázat

Arcsil grúz király fifi -434 Mrdat grúz király fifi -410 Varaz Bakur grúz király fifi -393 Mrdat grúz király fifi -364 Bakar A

BBBBCCAAAAB táblázat

Bakar grúz király -364 ff fl □ Khoszrou Mirian grúz király -342 Sahnuri fifi perzsa király -272 Ardansir perzsa király fifi Babak fifi Szasszan fifi Abekhura fifi grúz király -265 Mrdat grúz király fifi -262 Bakar grúz király fifi -246 Vasce Marthili B

BBBBCCAAAABA táblázat

Vasce Marthili fifi Revaz Marthili -213 fl ff fl □ örmény király grúz Pharszaman királynő fifi grúz király -182 Adam armazi király fifi -132 Pharszaman armazi király fifi -122 Pharszaman armazi király B

BBBBCCAAAABAB táblázat

Pharszaman armazi király fifi -122 Amzaszp armazi király fifi -113 Azork armazi király fifi -87 Pharszaman armazi király fifi -72 Khartali armazi király A

BBBBCCAAAABABB táblázat

Khartali armazi király fifi -72 Aderk khartali király fifi Kartham fifi grúz király Kudzs

BBBBCCAAAABABBA táblázat

Halicsei Anna fifi -1252 Msztyiszláv halicsi fej. fifi 1176-1228 Msztyiszláv belgorodi fej. fifi -1180 Rosztyiszláv Mihály kijevi nagyfej., lásd: BBBBA -1167

BBBBD táblázat

ff fl □ Vszevolod kijevi nagyfej. -1146 Kijevi Mária -1179 Vaszilko polocki fej. -1144 C
 ff fl □ Vszevolod kijevi nagyfej. -1194 Szvjatoszláv kijevi nagyfej. -1194 Kijevi Mária -1179 B
 ff fl □ Mihály kijevi nagyfej. 1185-1246 Polocki Mária fifi Kázmér mazóviai hg. lásd: BBBBA
 ff fl □ lengyel hgnő 1164- Kijevi

kijevi nagyfej. Vlagyimir fl Rurik Vaszil
 leánya fifi kijevi nagyfej. lásd: BBBBBB
 -1234 1187-1239
 Turovi
 Anna
 lásd: BBBBBB

BBBCF táblázat

Boroszloi Boleszló 1230-1278 □ ff Sziléziai Henrik 1191-1241, lásd: BBBAA
 Anna cseh királylány 1204-1265, lásd: BBBAB

BBBCI táblázat

Anhalti Henrik 1170-1252 ff Hg. Szász Adalbert 1140-1212 ff Hg. Szász Bernát 1140-1212 ff Gr. Winzenburgi Zsófia 1140-1212 ff Anhalti Hedvig -1259 ff Judit lengyel hgnő 1154-1201 ff Meskó lengyel hg. 1154-1201 ff Kijevi Eudoxia 1154-1201 ff Gr. Tübingiai Irmgard -1244 fifi Gr. Tübingiai Hermann

BBBCJ táblázat

Kujáviai Kázmér ff Hg. Mazóviai Konrád, lásd: BBBBA
 Hg. Lodomériai Agafja, lásd: BBBBB

BBBCM táblázat

Oppeln-Ratibori Eufrozina 1229-1293 ff Oppeln-Ratibori Kázmér, lásd: BBBBA
 Bulgáriai Viola, lásd: BBBC

BBBCN táblázat

Kaliszi Boleszló 1221-1274 ff Hg. Odonic Ulászló, lásd: BBBA
 Hg. Tengerparti-Danckai Hedvig, lásd: BBBA

BBBCO táblázat

II- Géza király 1130-1162 A
 III. Béla király 1150-1196 B
 Kijevi Eufrozina 1130-1186 B
 II. Endre király 1176-1235 ff Antiochiai Chatillon ff Chatillon Rajnald C

IV. Béla király 1206-1270 ff Anna 1154-1184 ff -1186 Antiochiai Konstancia D
 Hg. Merániai Gertrúd 1185-1213 ff Hg. Merániai Bérthold lásd: BBBAAO
 Groitsch-Rochlitzi Ágnes lásd: BBBAAO

Árpádházi Jolán 1244-1298

Laszkarisz Tódor niccai császár -1258 ff Laszkarisz János -1254 ff Laszkarisz Tódor -1222 ff Laszkarisz Iréné -1241 ff Angelosz Anna L
 Niccai Laszkarisz Mária 1206-1272
 Bulgáriai Ilona fifi János Aszen bolgár király -1196

BBBCP táblázat

I. Géza király 1045-1077 ff I. Géza király -1063 ff I. Béla király -1063 A
 Árpádházi Almos 1075-1129 ff lengyel királylány -1052 B
 Kijevi Predszláva Szinadénafifi Theodulosz
 I. Géza király 1130-1162 ff II. Béla király -1141
 Szerbiai Ilona -1157 fifi Uros szerb fejedelem

BBBCPA táblázat

I. Béla király -1063 ff Árpádházi Vazul, lásd: BBBAAA
 tatóny-nemzetségi lány, lásd: BBBAAA

BBBCPAA táblázat

lengyel királylány -1052 ff Meskó lengyel király, lásd: BBBAAA
 Herenfriedi Richeza, lásd: BBBAAA

BBBCPAB táblázat

Vlagyimir fl Monomarch 1053-1125 ff Vszevolod kijevi nagyfej. 1030-1093 ff Böcs Jaroszláv kijevi nagyfej. lásd: BBBAAAO
 Ingegerda svéd királylány lásd: BBBAAAP
 Iréné bizánci IX. Konsztantinosz

Gr. Flandriai Baudouin fífi -962
 Gr. Flandriai Amoul fífi -964
 Gr. Flandriai Baudouin fífi -918
 -879 Judit
 ff Gr. Faldriai Baudouin fífi császár Kopasz fífi lásd: BBBAALAC
 Károly frank királylány -877 fífi Judit welfi grnó, lásd: BBBAALM
 Jámber Lajos

BBBGCCI táblázat

Hg. Szász Wulfhilda 1075–1126
 ff Hg. Szász Magnus, lásd: BBBAAB
 Árpádházi Zsófia, lásd: BBBAAB

BBBGCD táblázat

Burgundi Vilmos -1087
 Burgundi Rajnald -1057
 Burgundi István -1101
 Hg. Burgundi Etienette fífi
 Hg. Burgundi Girard fífi
 Hg. Burgundi Pátton fífi
 Burgundi Ottó Vilmos -1027
 Burgundi Gerberga -989
 Gr. Rouci Ermentrude fífi
 Gr. Rouci Rajnald fífi
 Adalbert olasz király -968 A
 Burgundi Gerberga -989
 Károly-Konstantin lásd: BBBAADI

BBBGCE táblázat

Adalbert olasz király -966
 Berengár olasz király -966
 Gizella -924
 Órgr. Ivreai Adalbert -928
 Órgr. Ivreai Anscario fífi
 Órgr. Ivreai Gizella -924
 Berengár olasz király -923
 Gizella frank császárlány 820–874
 Toscanai Willa fífi
 Órgr. Toscanai Boso fífi
 Arles-i Thibaut fífi
 Berta lotaringiai királylány 863–925
 Lotár lotaringiai király 835–869 K
 Walrada -868
 Eberhard friauli órgr. -866 E
 friauli órgr. -866
 Gizella frank császárlány 820–874 F

BBBGCEA táblázat

Eberhard friauli órgr. -863 fífi Unruoch friauli órgr. -811

BBBGCEAE táblázat

Gizella császárlány 820–874
 ff Jámber Lajos császár, lásd: BBBAALAC
 Judit welfi grnó, lásd: BBBAALM

BBBGCEAF táblázat

Lotár lotaringiai király 835–869
 Lotár olasz király 795–855
 Jámber Lajos császár lásd: BBBAALAC

BBBGCEAK táblázat

Gr. Zähringeni Ágnes fífi Gr. Zähringeni Berthold, lásd: BBBAMM

BBBGCF táblázat

Lotharingiai Dietrich -1115
 Lotharingiai Gerhard -1070
 Lotharingiai Gerhard -1050
 Lotharingiai Adalbert -1050
 Hg. Elzászi Eberhard lásd: BBBAMA
 Formbachi Hedvig 1050–1078 fífi
 Formbachi Frigyes fífi
 Formbachi Thimo -1002
 Schweinchgaui Ulrik -950
 Haldenslebeni Gertrúd -1116
 Haldenslebeni Konrád
 Haldenslebeni Bernhard -1053
 Haldenslebeni Bernhard 1018
 Haldenslebeni Dietrich
 BBBAACE

BBBGCG táblázat

Izabella angol királylány 1217–1259
 Földnélküli János angol király 1167–1216
 Angoulême-i Izabella 1118–1245
 II. Henrik angol király -1189
 Guyenne-i Eleonóra -1204
 Angoulême-i Ademár -1218
 Angoulême-i Vilmos -1178
 Angoulême-i Wulgrin -1140
 Gr. Anjoui Foulques -1142
 Gr. Maine-i Erembruge -1126
 I. Henrik angol király 1068–1135
 Malcolmi Matild -1118
 Hg. Guyennei Vilmos -1127
 Hg. Guyennei Vilmos -1127
 Plantagenet Geoffroi -1151
 Normandiai Matild -1167
 Gr. Anjoui Foulques -1142 A
 Gr. Maine-i Erembruge -1126 B
 I. Henrik angol király 1068–1135 C
 Malcolmi Matild -1118 D
 Hg. Guyennei Vilmos -1127 E
 Angoulême-i Wulgrin -1140 I

BBBGD táblázat

Gr. Anjoui Foulques -1142
 Gr. Anjoui Foulques -1109
 Vendome-i Ermengarde
 Gr. Gatinais-i Geoffroi
 Gr. Anjoui Foulques -1040
 Hildegarde
 Gr. Anjoui Geoffroi -987 E
 Chalons-i Adelaida -987 F

BBBGDA táblázat

Gr. Anjoui Geoffroi -987
 Gr. Anjoui Foulques -958
 Gr. Anjoui Foulques -938
 Gr. Anjoui Foulques -888
 Gr. Anjoui Ingelger

BBBGDAE táblázat

Verman-
dois-i
Róbert -968
 Verman-
dois-i
Herbert -943
 Verman-
dois-i
Herbert -902
 Verman-
dois-i
Herbert -818
 Itáliai Bernhard -810
 Itáliai Hildegarde
 Itáliai Pipin
 Chalons-i Adelaida -987
 Chalons-i Arelaida-Werra
 Chalons-i Giselbert -956
 Vergi Manasszesz -910
 Burgundi Ermen-garde
 Autuni Richárd -921
 Autuni Teodorik lásd: BBBAADIA

BBBGDAF táblázat

Gr. Maine-i Erenbruge -1126
 Gr. Maine-i Hélie -1110
 Gr. Fle- János
 Beaugence-i Lanzelin -1060
 Gr. Maine-i Paula
 Gr. Maine-i Herbert -1036
 Gr. Maine-i Hugó -1015

BBBGDB táblázat

Hódító Vilmos angol király 1025-1087
 Ördög Róbert normann hg. -1034
 Richárd normann hg. -1026
 Richárd normann hg. -996
 Arletta
 Flandriai Matild -1083
 Baudouin flandriai gr. lásd: BBBGCC

BBBGDC táblázat

Richárd normann hg. -996
 Vilmos normann hg. -924
 Rollo normann hg. -890
 Ragnvald mörfi jarl
 Eysteinn Glumra
 Ivarr

BBBGDCA táblázat

Malcolm skót király -1093
 Duncan skót király -1040
 Bethoc
 Crinan
 Malcolm skót király -1034
 Hg. Wessexi

Hg. Wessexi Margit -1097
 Hg. Wessexi Edward -1057
 Hg. Wessexi Edmund -1016
 Adelred -1016
 Emma normann hgnő

BBBGDD táblázat

Malcolm skót király -1034
 Kenneth skót király -995
 Malcolm skót király -954
 Donald skót király -876
 Custantin skót király -858
 Kenneth skót király -834
 Alpin skót király

BBBGDDA táblázat

Alpin skót király -834
 Eochaidh skót király -781
 Aodh skót király -778
 Eochaidh skót király -698
 Eochaidh skót király -673
 Domhangart skót király -642
 Domhangart skót király -629
 Donald skót király
 Eochaidh skót király

BBBGDDAA táblázat

Eochaidh skót király -629
 Aodhan skót király -606
 Aodhan skót király -560
 Oabhán skót király -505
 Domhangart skót király -501
 Fearghus skót király
 Erc
 Eochaidh Muinreamhair

BBBGDDAAA táblázat

Eochaidh Muinreamhair
 Aonghus
 Fearghus
 Riada
 Cairbre
 Conaire
 Modha
 Lughaidh Allathaim

BBBGDDAAAA táblázat

Lughaidh Allathaim
 Cairbre Cromeinn
 Daire
 Cairbre Fionmor
 Conaire
 Ederscel
 Eoghan

BBBGDDAAAAA táblázat

Eoghan
 Oilíoll
 Iar
 Deagha
 Suin
 Roisin
 Trein
 Rothrein
 Airindil

BBBGDDAAAAAA táblázat

Airindil
 Maine
 Forgo
 Fearadhach
 Oilíoll Earn
 Fiachadh Fearnara
 Aonghus
 Eochaidh

BBBGDDAAAAAAA táblázat

Eochaidh ir király
 Oilíoll ir király
 Connla ir király
 Ipered ir király
 Melghe ir király
 Cobhthach ir király
 Ugaine Mor ir király

BBBGDDAAAAAAA táblázat

Ugaine Mor ir király
 Eochaidh Buadhach
 Duach ir király
 Fiachadh Tolgrach
 Muireadhach ir király
 Siomon ir király
 Aodhan Glas

ff fl Andechsi Beatrix -1271
 ff fl Staufi Beatrix 1198-1271
 ff fl Ágnes lásd: BBBAA
 ff fl Fülöp német király lásd: BBBAJ
 ff fl Bizánci Iréné lásd: BBBAJ

BBBGG táblázat

Ottó bajor hg. 1174-1231
 Lajos bajor hg. 1174-1231
 Ottó bajor hg. 1206-1253
 Ludmilla cseh gnő -1240
 Gr. Wittelsbach Ottó -1156
 Lengelfeldi Ejlika -1170
 Gr. Loozi Agnes -1192
 Frigyes cseh hg. -1189
 Árpádházi Erzsébet 11150-1189
 Gr. Scheyerni Eckehard -1091
 Lengelfeldi Frigyes
 Gr. Loozi Arnold (1147)
 rienecki gnő
 Ulászló cseh király lásd: BBBAB
 Gertrúd osztrák ögrnő 1119-1150
 Ögr. Babenbergi Lipót lásd: BBBAAC
 Ágnes császárlány lásd: BBBAAD

BBBGI táblázat

Gr. Scheverni Eckehard -1091
 Gr. Kelsburgi Ottó -1080
 Gr. Kelsburgi Ottó -1036
 Berthold -982-978
 Berthold -959-937
 palatinus Sváb -907
 Arnulf -907
 Ögr. Karintiai Liutpold
 Kunigunda

BBBGIA táblázat

Gr. Loozi Arnold (1147)
 Gr. Loozi Arnold
 Gr. Loozi Emmon
 Gr. Loozi Gislebert
 Gr. Loozi Ottó
 Hornesi Ermengarde

BBBGIE táblázat

rienecki gnő fífi Gr. Rienecki Gerhard 1084-1106

BBBGIF táblázat

ff Henrik bajor hg.

Henrik rajnai palatinus 1173-1227
 Ágnes rajnai palatinuslány 1201-1267
 Ágnes rajnai palatinuslány 1177-1204
 Lothár német-római császár 1075-1137
 Gr. Supplinburgi Gebhard -1075
 Gr. Formbachi Hedvig lásd: BBBGCG
 Hg. Szász Henrik 1129-1195
 Angliai Matild 1104-1189
 Konrád rajnai palatinus 1135-1195
 Gr. Hennebergi Irmgard -1197
 Henrik bajor hg. 1100-1139
 Hg. Szász Wulfhilda lásd: BBBGCD
 Lothár német-római császár 1075-1137
 Gr. Nordheimi Richenza -1141
 II. Henrik angol király lásd: BBBGD
 Guyenne-i Eleonóra lásd: BBBGD
 Frigyes sváb hg. lásd: BBBGC
 Gr. Saarbrückeni Agnes fífi Gr. Saarbrückeni Frigyes -1135
 Gr. Würzburgi Berthold lásd: BBBAK
 Szász Berta lásd: BBBAK

BBBGJ táblázat

Gr. Supplinburgi Bernhard (1052)
 Gr. Formbachi Hedvig lásd: BBBGCG

BBBGJC táblázat

Gr. Nordheimi Henrik -1101
 Gr. Nordheimi Otto -1083
 Gr. Nordheimi Bernhard -1040
 Gr. Nordheimi Siegfried -1004
 Braunschweigi Ludolf -1038
 Bruno -1006
 Fríz Gertrúd

BBBGJD táblázat

Gr. Saarbrückeni Frigyes -1135
 Gr. Saarbrückeni Sigbert -1115
 Gr. Saarbrückeni Sigbert -1085
 Gr. Luxemburgi Frigyes -1019
 Gr. Luxemburgi Siegfried -998

BBBGJK táblázat

Gr. Nürnbergi Gr. Nürnbergi

fl Sighér
Anna

BC táblázat

László de Márkusfalva fífi
György de Márkusfalva fífi
ff László de Gömör (1417)
ff Máriás fífi (1344)
ff István fífi (1327)
Márk A

BCA táblázat

Márk fífi Márk fífi -1279
Gala de Szepes Lehel vezér (1200)

BCAA táblázat

Cseh János fífi
Cseh László fífi
Cseh Péter fífi
ff Ország László, lásd: BB (1484, 1493)
Cseh Anna fífi Zsigmond
ff Ország Magdolna fífi
ff Petrovics Anna fífi
ff Maróthi Magdolna, lásd: BB (1558)

BCB táblázat

Csáholyi Sebestyén
Csáholyi László fífi (1427)
Csáholyi István fífi (1410)
Csáholyi Sebestyén fífi (1367)
János de Chahol fífi (1343)
Péter de Chahul fífi (1277)
Gr. Pönith Abraham

BCC táblázat

Pongrácz Dénes fífi
Pongrácz András fífi (1460)
Pongrácz Mihály fífi
Báthori István fífi
Báthori Anna fífi
Páni Kata fífi
Nagy-mihályi fífi Pongrácz
Nagy-mihályi fífi Mihály
Nagy-mihályi fífi András A
Báthori István fífi
lásd: NFE
Thuróczy Orsolya fífi
Thuróczy Benedek

BCE táblázat

Nagy-mihályi András fífi
ff Jakó (1249) Kaplon nem
Zobozlói Kata fífi
Zobozlói Péter

BCEA táblázat

Görgey Margit fífi
Görgey Kristóf fífi (1567, 1589)
Görgey Lőrinc fífi (1548, 1558)
Görgey László fífi
Görgey Miklós fífi A
Chetneki fífi
Chetneki László I

ff Chetneki Zsófia fífi
ff László fífi Bernát
ff Divényi Zsófia fífi
Zudar Anna J

BD táblázat

Görgey Miklós fífi
Görgey Benedek fífi (1450)
Görgey László fífi
Görgey Illés fífi
Görgey Arnold fífi (1312)
Görgey Illés fífi (1278) A

BDA táblázat

Görgey Illés fífi (1278)
Görgey Jordán fífi
Görgey Arnold fífi

BDAA táblázat

Chetneki László fífi
Chetneki András, lásd: PM

BDI táblázat

Zudar Anna fífi
Zudar Jakab fífi (1442, 1470)
Zudar Jakab fífi -1422
ff Péter dictus Zudar (1354, 1378)
ff Zudar Domokos fífi (1347)
ff Kállay Kata fífi
ff Fey Anna fífi
Dénes de Bulch fífi
Egyed comes de Zabolcs fífi
Ubul de genere Bolog-Siman

BDJ táblázat